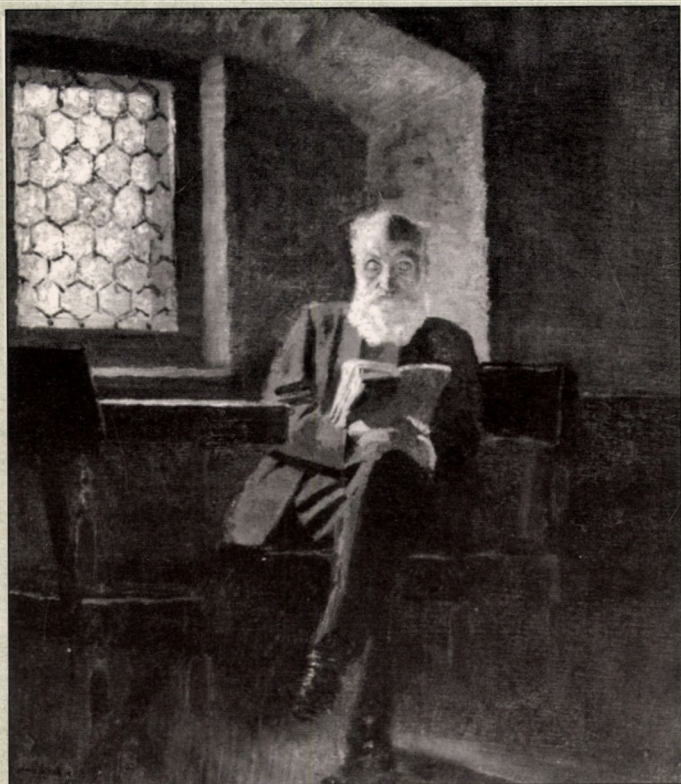

ÚJ FOLYAM XIII. 3-4. SZÁM BUDAPEST, 2004. ÁPRILIS ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

DELSOL: A KÖZTÁRSASÁG: MÍTOSZ-FIKCIÓ – HERCZEGH GÉZA: ANONYMUS II. – TÖRÖK BÁLINT: 1944. MÁRCIUS 19. I. – CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ: A HÉT NEMZEDÉK – GYÖRFFY MIKLÓS FARKAS FERENC RŐL – GRÓH GÁSPÁR: BALASSI – MOHÁS LÍVIA NŐK ÁLMAIRÓL – KÖRKÉP: STURM LÁSZLÓ, SZEPESI ATTILA, AMBRUS LAJOS, KUBINSZKY MIHÁLY, METZ KATALIN, TÓTH KLÁRA, GYULAI GYÖRGY

Bence

A Magyar Szemle-estek sorozatban, a Batthyány Lajos Alapítvány előadótermében, február 26-án Szmetana György: *A Magyar Királyi Görgey Arthur 13. Honvédgyalozezred a keleti hadszíntéren, 1942–1943.* című kötetről a szerzővel Babucs Zoltán hadtörténész beszélgetett. Az estet a Batthyány Külpolitikai Klubbal közös rendezésben tartottuk.

2004-ben lapunk ára az újságárusoknál változatlanul 388 forint. Előfizetőink kedvezményes áron, továbbra is 288 forintért kapják meg a lapot.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2003) kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 6200 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza

Szerkesztőség: Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátis Livia, D. Veszelszky Sára

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM XIII.	3-4. SZÁM	2004. ÁPRILIS
GRÓH GÁSPÁR	<i>Egy európai, istentelen magyar</i>	3
CHANTAL DELSOL	<i>A köztársaság mint francia kérdés</i>	7
HERCZEGH GÉZA	<i>A honfoglalás Anonymus előadásában II.</i>	18
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ	<i>A hét nemzedék</i>	47
HORÁNYI KÁROLY	<i>Vízöntő küszöbén II.</i>	71
PETRIK BÉLA	<i>A népi mozgalom kezdetei I.</i>	83
TÖRÖK BÁLINT	<i>1944. március 19. I.</i>	101
GYÖRFFY MIKLÓS	<i>Keresztapám emlékezete</i>	117
MOHÁS LÍVIA	<i>Az álmok királyi útjain</i>	128
SZEPESI ATTILA	<i>Rákleves és boszorkányseprű</i>	149
CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC	<i>Magyar rémmesék Siratók</i>	158
1% METAFIZIKA	<i>Kodály Zoltán: Közélet, vallomások, zeneélet</i>	160
	KÖRKÉP	
STURM LÁSZLÓ	<i>Az újraalapozás igénye (Görömbei András: Csoóri Sándor) (Irodalom és nemzeti önismeret)</i>	164

SZEPESI ATTILA	Méhes, batul, pónyik (Ambrus Lajos: Lugas)	170
AMBRUS LAJOS	A „Mednyánszky-regény” (A MNG 2003-as kiállítása és a Mednyánszky Napló)	175
KUBINSZKY MIHÁLY	Megőrzendő órházak (Lovas Gyula: A bakterház)	180
METZ KATALIN	Féktelen drámaiság (Janaček: Jenufa)	184
TÓTH KLÁRA	Mélyen őrzött titkok (A Filmszemle győztes műve, Böszörményi Géza és Zsuzsa filmje)	187
GÁSPÁR G. JÁNOS	Görcsös aktivitás	190
GYULAI GYÖRGY	Hamburg Európa modellje?	198
KODOLÁNYI GYULA	Az amerikai külpolitika és az elnökválasztás	200
BOD PÉTER ÁKOS	A magyar gazdaságpolitika ma: reménykednek a dolgok jobbra fordulásában	209
	Summaries	215
	E számunk szerzői	219

Ebben a számunkban Ambrus Lajos A „Mednyánszky-regény” című cikkéhez válogattunk képeket. A fedélen: Olvasó, A művész atyja, Mednyánszky Eduárd (1890-es évek első fele) című műve látható.

EGY EURÓPAI, ISTENTELÉN MAGYAR

Évforduló, évforduló, minden évben fordul valami, figyelni akkor szokás rá, ha kerek vagy kerekesebb szám jegyében kerül rá sor. Egyszer Illyés Gyula, Mikszáth, aztán Deák, most Balassi, jövőre József Attila. Szobor, könyvek, emlékülés, közszereplők – akik tán akár politikusok is lehetnének, ha... de az élet olyan, hogy a politikus akkor is az, aminek mondják és mondja magát, ha ahhoz a fogalomhoz, amit némi idealizmussal valaha politikának mondtak, nincs sok köze. (Ad notam: akárhányadik a magyar labdarúgó-válogatott a világranglistán, minden évben avatnak bajnokot. Más változat szerint: politikus az, akit a társadalom politikusnak tekint, vagy az anyja politikus volt. Anya ez esetben nem csak egy van, egyszerű előzményt jelent, ami bármi lehet.)

A politikusság lelki kritériumai közül a legfontosabb, hogy a magát így identifikáló személy minden alkalmat megragad, amivel legitimálhatja magát. Ez manapság szereplési lehetőséget jelent főként. A legolcsóbb közszereplést a kulturális élet kínálja, mára pedig a kultúrából a kultúra mítosza maradt, ami erősebb, mint maga a kultúra. Ezért aztán az évfordulókban továbbra is bízhatunk, annak ellenére, hogy nagyon is tudjuk: az ily emlékezések csak meglévő kultuszokba épülhetnek, következésképp arra hívja fel az ilyes rendezvénysorozat igazán a figyelmet, aki amúgy is jelen van a hagyományban. Az emlékkampányok rendezvényeinek lényegét a magukat meghordozó közszereplők ambíciói adják, ennek csak mellékhatása, hogy a szegény, las-

sanként már csak reklámhordozóként működő kulturális élet is kap némi legitimitást. De miután kiderült, hogy vannak gyógyszerek, amelyeknek a mellékhatása nagyobb sikert jelent, mint amire eredetileg fejlesztették (Viagra), ne legyünk túlságosan rigorózusak. Kultúra és politika találkozása csúnya szimbiózis, de élni kell. Nagyobb bajunk ne legyen. (Van.)

Volt valaha, a szocializmus korszakában egy nem publikus rendelkezés arról, hogy halálozási évfordulók nem indokolnak emlékezéseket, csak a születésnapok. Hogy ez abból a logikából következett-e, hogy a születés a jövő ígérete, s a szocialista építómunka lelkeségéhez inkább klappol, mint holmi defetista, a természet leigázásának doktrínáját *ab ovo* cáfoló halálozási emlékeztetés, vagy talán az antiklerikális harc részeként szállt szembe az ideológiai éberség azaz a katolikus szokással, hogy a szentek emlékünnepe halálozásuk napja, amikor is az örökkévalóság honába térve letették romlandó földi alakjukat, azt nem tudom.

Balassival azonban ez a gondolkodás, ennyire hadd legyenek kaján, törököt fogott, hiszen a költő negyven évet él-vén élete kerek fordulóján halálozott el. Esztergom (hogy e város neve mit jelent a magyar történelemben, az elhiány miatt itt aligha taglalható) falainál szerzett sebébe halt bele, keservesen, de hát az akkori körülmények között a legtöbb halál nélkülözte azt a tiszteletre méltó gondoskodást, amely az életből való távozást ma oly irreálissá stilizálja.

Balassi elmúlása a ma politikával infiltrált emberének is tud mondani valamit, nemcsak életről, halálról. (Amelyek egy későbbi, másként tragikus pályatárs szavai szerint „együtt mérendők”. Úgy látszik, már az ő kortársai is elfelejtették ezt, különben nem mondta volna.)

A Balassi-sors kevésbé ismert tán, mint a Balassi-strófa, igaz nem fér bele egy rövidke képletbe. Ez az ember korának nagy valószínűséggel legműveltebb fői közé tartozott, nem azért csupán, mert a Közép-Európában használta-

tos nyelvek mindegyikét bírta, ideértve természetesen a latint és törököt is, meg aztán Bornemisza Péter sem lehetett rossz házitanító. Kavargott ezen a tájon minden gondolat, amit Európa napirenden tartott, s aki ebben a zaklatott világban el akart igazodni, annak mindenre figyelnie kellett.

A Balassi-varázs éppen ebben áll: a mindenre kiterjedő figyelemben, amiben maga a mai, akadémikus értelemben vett tudás csak egy – nem is a legfontosabb – szeletke. Balassi mindentudása az érzelmek, gondolatok sokszínűsége, mai ésszel és szívvel szinte követhetetlenül széles spektruma. A Petrarcát és Botticellit idéző finom szépségek költője váltságdíjért török foglyot sanyargató katona, az éterikusan ábrándos és vaskosan érzéki férfi az állhatatos szerelemnek éppen úgy hódol, ahogyan képes vásárokozó kofákra rontani, főúri feleségeket csábítani. Egyaránt hajlik arra, hogy lelke és teste fellángolásait következményekkel nem számoló indulattal lobbantsa rajongottjaira, de hideg fejével számítva képes dinasztikus házassági kombinációkba bonyolódni. S az életnek ez a tomboló áradása megfér a kora középkori miszticizmust idéző istenkereséssel – igaz, a hit alázatában is az a szenvedély viharzik, ami élete minden pillanatában.

Egyetlen tömbből faragott lélek, szélsőségei nem ellentmondást mutatnak, hanem hatalmas kiterjedést. Egoista és áldozatkész, önmegvalósító és közösségéért élő ember, otthon van a királyi udvarban és a tanulatlan-bárdolatlan cimborák között – és otthontalan mindenütt. Jóformán szünet nélkül úton van, újabb és újabb elvetélt tervekbe kezd, egyik kudarcát a másikkal próbálja kijavítani. Minél magasabbra tör, annál mélyebbre zuhan. Esztergomi halála is ezt példázza: azt gondolhatta, hogy talán a harcban magát kitüntetve számolhatja fel azt a csődtömeget, amit szertelen életében fölhalmozott.

Másként, de így történt. A halál: megoldás lett mindenre. Irgalmatlanság azt kérdezni, hogy ha életben marad,

ha nem sebesül meg, ha nem viszi el a vérmérgezés, az üszkösödés, akkor mit kaphatott volna még többet az élettől. Mert a mi szürke világunk felől nézve persze semmit, de ki mondhatja azt, hogy vajon nem éppen erre vágyott, erre a kis szürkéségre, nem azt áhította-e ő is, amit az ilyen fékezhetetlen, ördögszekér-életűek, akik maguk keltik a szelet, ami végighajtja őket kiszámíthatatlan pályájukon? S vágyhatta közben ugyanazt a *független nyugalmat*, amire egy tőle mindenben különböző (csak az igazán nagy szívek kielégíthetetlen sóvárgásában azonos) másik kései pályatárs is vágyakozott...

És kaphatott-e más gyors-nekrológot egy ilyen ember, mint amit a napi fogyatéket összesítő tábori krónikás hanyagul odavetett, hogy a halottak közt van Balassi Bálint, *magyar, de istentelen*? Es bár lehetséges, hogy a megjegyzés arra a híresztelésre utalt, miszerint Balassi a mohamedán válásra tért, mégis láthatunk ebben többet: világok különbözőségét, a nyugatról jött segítség hadtápjánál (*tyipjér logisztika*) dolgozó tintanyaló érdektelenségét, idegenségét, közönyét a mi kis nyomorú, vad és érthetetlen világunk iránt? Merthogy akkor még működött az olyan, amilyen európai egység, a keresztény univerzalizmus, amely összekapta magát éppen a török ellen, de ahogy mi gondoljuk, csak félszívvel, fél erővel, mert így volt a jó, az idáig érve erejét vesztett hódítót egy közömbös területen (a hazánk!) tartóztatni föl. És így kaphatta meg az európai műveltségű, keresztyén-keresztyén, de egyazon Istenének hitéhez minden esendőségében és diadalában hű magyar költő az istentelenség bélyegét. Elég-e ennek feloldására, ha mi magunk tudjuk, amit tudunk?

S vajon mit tudnak mindebből korunknak azok a sorok alakítására jogot formáló szereplői, akik az ünnepségeken majd az európai Balassiról fognak mesélni nekünk?

GRÓH GÁSPÁR

A KÖZTÁRSASÁG MINT FRANCIA KÉRDÉS*

A köztársaság,
elbeszélő-mítosz és mítosz-fikció

A köztársaság elsősorban erkölcsi ideál, és csak másod-sorban intézmény, hagyományaink szerint „a politika morálja”¹. Úgy is lehet mondani, hogy a köztársaság a hivatásának legmegfelelőbb politikát képviseli abban az értelemben, hogy a politika a gyakorlatban a közjót szolgálja. A francia tradícióban a köztársaság az a politikai forma, amelyik nem egyének vagy egyes csoportok érdekeit képviseli, és nem is a tömegben összegeződött egyéni érdekeket tartja szem előtt – amint az a demokráciában előfordulhat –, hanem valóban a közjó megteremtésén fáradozik.

A köztársaság mítoszeremtő erkölcsi ideál, ami teljes-ségében soha nem valósult meg. De nem a mai rossz értelemben vett mítoszról van szó. A mítosz kezdetben szent, példaadó és erkölcsi jelentéstartalmú elbeszélés volt. Csak később lett belőle „misztifikáció”. Az elbeszélő-mítosz és a mítosz-fikció azonban a mítosznak nem csak két, egymás után következő, pozitív és negatív megnyilvánulása, hanem az egyik a másikkól következik. Az idők során a köztársaság – legalábbis francia politikai összefüggésben – mindkét jelleget magára ölti.

A demokráciának nincs mítosza, a köztársaságnak viszont van. Fennállásának öt évszázada alatt a római köztársaságot álmai tartották fenn. A Kr. e. 27-ig tartó hanyatlás időszakában a köztársaság melletti kiállások jól tükrözik azt, hogy az intézmény milyen mértékben azonosult magával

* A *Magyar Szemle* kiadásában megjelenő könyv második fejezete.

a politikai értékkel. A legelső császárok a köztársaság fenntartásának hamis ígérete mellett tudták csak a császárság rendszerét bevezetni: a szavak így takarják el a valóságot, a mítoszból így lesz misztifikáció. Ezzel szemben a demokrácia megőrzi a hétköznapi politikai rendszer voltát, amit a történelem hol elsöpör, hol pedig újra felkap. A demokráciát a görögök az aranykorban az egekig magasztalják, himnuszokban dicsőítik, de hamar bekövetkezik a keserű kiábrándulás. És amikor a demokrácia Khaironeia mellett összeomlik Kr. e. 338-ban, csak zűrzavar emlékét hagyja maga után. Minden írásos forrás csak káoszként és demagógiaként emlegeti a demokráciát az alatt a bő két évezred alatt, amely az athéni demokrácia végétől az újkori demokráciák kezdetéig tart. Amíg a rómaiak a tökély megtestesítőjeként festik le a köztársaságot, mint páratlan, vetélytárs nélküli és követendő eszményt, addig a görögök már a klasszikus korban az idők folyamán a demokráciában végbemenő pusztulásról írnak: a demokrácia okhlokratia-vá, vagyis a csőcselék uralmává fajul, és előkészíti a rettegett zsarnok színrelépését. Amíg Franciaországban a köztársaság modern alkotmányos rendszerének kialakulása a politika szakralizálódását, azaz szentségi jellegekkel való felruházását nyitja meg, addig Kelet-Európában a demokrácia – fél évszázados diktatúra után – azonnal kritikát vált ki, és rögtön kételyek támadnak vele kapcsolatban.

A köztársaság ugyanis a politikai morál eszményének megtestesítője, a demokrácia pedig politikai rendszer. Az első csak azt a néhány, az antropológiában gyökerező és pontosan körülhatárolható értéket követi, amely szerint az ember mint társadalmi lény kötött és szolidáris társadalomra *vágyik*. A második egy nyitott antropológia valóságához akar igazodni, amely azt vallja, hogy az emberek *különbözőek*, és egyedileg próbálják vállalni sajátos mivoltukat.

A forradalmi Franciaország kisajátítja az eszményt azért, hogy abból rendszert alkosson. A köztársaság ettől

kezdve a különféle politikai rendszerek által megvalósítható társadalmi egység eszményét és a monarchia ellentétéként kialakult intézményt egyaránt jelenti. Az eszmény és intézmény összeolvadása, jobban mondva összezavarodása jól mutatja, hogy a francia idealizmus – vagy inkább irrealizmus? – milyen mélyen gyökerezik. Ez az ország a mítosz erejére támaszkodva az erkölcsöt ülteti a hatalom trónjára.

Az elbeszélő-mítosz példaként szolgáló modell, amely azt igazolja, hogy a kialakítandó struktúra jól megalapozott, és arról akar meggyőzni, hogy az megvalósítható, mivel a múltban egyszer már létezett. A francia forradalom idején – amint az mindenki előtt ismert – a római köztársaság modellként szolgált. Ez az „igaz történet” az, amely a tökéletesség (a republikánus erények ideálja) nimbuszától körüllegve előbb mintaértékűvé vált, majd tökéllé magasztosulva szakrális jelleget öltött. Furet és Ozouf² szerint a köztársaság eszméje nem más, mint „kulturális ábrándkép”, ami „bizonyos értelemben az ókori bölcsek iránti tisztelet részét képezi, és valószínűleg csak a *gigászok* vagy *félisitenek* idejében tűnt megvalósíthatónak”. Az ósmonda olyan történet, amely azáltal, hogy értelemmel ruházzák fel, és mivel a kezdetekre emlékeztet, a sorsot ábrázolja.

A köztársaság kétértelműsége, bármelyik erkölcs szemszögéből is vizsgáljuk, azonnal szembeötlik: mint a jó kép-mása, egyértelműen irigylésre méltó, de az a veszély fenyegeti, hogy messze kerül attól a társadalmi valóságtól, amelynek javítását éppenséggel céljául tűzte ki. Ennélfogva két, nehezen összeegyeztethető követelménynek kell megfelelnie. Az egyik szerint állandóan és kitartóan a „jó” és a „lehetséges” között kell egyensúlyt teremtenie, a második szerint pedig szüntelenül a megvalósítandó jó elérésén kell munkálkodnia. A Francia Köztársaság az első igényt nem tudta kielégíteni, ezért az elbeszélő-mítosz mítosz-utópiává, az eszmény terrorrá fajult. Ezt követően, a 20. század folya-

mán sikerült ugyan egy törékeny, de létező egyensúlyt teremtenie, ily módon az eszményt lankadatlanul követve megőrizte az elbeszélő-mítosz feletti uralmát. A második követelmény szempontjából viszont napjainkban vall kudarcot, midőn az elbeszélő-mítoszt mítosz-fikcióvá, az eszményt pedig csalássá változtatja. Érdeemes felidézni a mítosz e három fejlődési szakaszát, hogy így a jelenlegi harmadikat jobban megértsük.

A forradalmi ésszerűség eredeti légkörében a mítosz mindenekelőtt olyan modellértékű történet, amelyet a történelem folyamán pontról pontra meg lehet valósítani, amihez bármilyen eszközt fel lehet használni. Ezen a ponton a mítosz kapcsolódik az utópiához vagy az ideológiához, és intézményesülése a terrort készíti elő. Franciaország kedvez az utópiák kialakulásának, amelyben az értelmiség és a politikai hatalom valószínűleg döntő szerepet játszik. Az abszolút monarchia a gondolkodást – a hatalom köreitől távol tartva – az utópia világába utalja, mivel az sem a társadalom, sem a politika valóságos folyamatait soha nem befolyásolta.³ Ugyanez érvényes Oroszországra is, ahol a „felvilágosult” önkényuralom érintkezik a tényleges hatalomtól mindig távol tartott értelmiséggel.

A francia republikánus mítosz paradox módon egy olyan gondolat szülötte, amely egyébként tagadja a mítoszt. A forradalmi ésszerűség, miközben kiirtja a régi mítoszokat, újakat alkot, mert a pusztá ésszerűség sem más, mint mítosz-fikció, ahogy arra Gilbert Durand is rámutatott: „Egyébként ideje tisztázni egyesek szándékát, akik mindenáron »demisztifikálni« akarják az embereket. Rajtunk a sor, hogy feltegyük magunknak a kérdést: milyen mitikus rendszer keretében nyilvánul meg számukra ez a demisztifikálás”.⁴ Márpedig az ésszerűség által teremtett mítosz szükségképpen ideológiává válik, és terrort szül. A 19. század folyamán az Első Köztársaságot a Terror időszakaként jellemzik.

Ezt követően, a 19. század végén és a 20. században a republikánus eszmény távlatként és példaként szolgál Franciaország számára, de már nem a terror, hanem a buzgó lelkesedés légkörében. Egy kegyelmi állapot időszaka során – amelyre mint aranykorra tekintünk napjainkban – a köztársaság éppen úgy egyensúlyban tudta tartani az ideált és a lehetségest, mint ahogy képes volt eszméi megvalósításáért is kitartóan küzdeni.

Majd a legújabb korban, különösen a 20. század utolsó évtizedében, a köztársaság modellje fikcióvá válik, amelyet az ámitás légköre vesz körül. A köztársasági vívmányok szétfoszlanak, a közéleti szónoklatokat pedig nosztalgia hatja át. Mi történt?

Saját morált akarván magának – amely nem elégszik meg azzal, mint egyes liberális áramlatok, hogy a valóságot olyannak fogadja el, amilyen – a köztársaságnak a számára megkövetelt tevékenység jellegzetes jegyeit is magán kell viselnie. Az erkölcs feltételezi, hogy a létfenntartáshoz szükséges célokon túlmenően nemesebb célokat is kitűzünk, és hogy a Jó érdekében – vagy amit mi annak vélünk – hajlandók vagyunk a pusztta vágyakozáson felüli erőfeszítésekre. Az erkölcs olyan gyakorlat, olyan cselekedet, amelyre a szabadon választott igényesség a jellemző.

A Francia Köztársaság jelenlegi problémái ebben kerekedők. A köztársaság az erény létét feltételezi, a szó nem vallási, hanem polgári értelmében, amelynek szükségességét már Montesquieu is hangsúlyozta. A köztársaság ugyanis azt követeli meg az egyéntől, hogy személyes érdekeinek egy részét áldozza fel a közérdekért, miközben a természetére hallgató ember elsősorban saját kívánságára és személyes kényelmére gondol. Ráadásul a köztársaság azt is megkívánja, hogy minden polgára önként hozzon áldozatot. Közös akaratot feltételez tehát, amelyhez az egyéni cselekvés társul, ami a közösség érdekében végzett, közös célért, közösen végrehajtott cselekedetben nyilvánul meg.

Ha például a köztársaság elutasítja a vagyoni helyzetből fakadó egyenlőtlenséget az oktatásban, s küzd e szép morális eszme megvalósításáért, akkor tettekkel kell bizonyítania: valóban felvállalta az oktatásban az egyenlőség eszményét, ami nyilvánvalóan nehezebb, mint megteremteni annak a lehetőségét, hogy az iskolák a piaci törvényeknek megfelelően, természetes úton szerveződjenek. Ha a köztársaság célja a külföldiek integrációjának megteremtése annak érdekében, hogy elkerülje az angolszász országokban végbemenő gettósodást, akkor az integráció következményeit is vállalnia kell, de nemcsak az állami adók kivetésén keresztül, hanem az egyéni beavatkozás révén is. A polgári erények gyakorlásának természetes feltétele azon túlmenően, hogy az egyenlő adózás gondolatát elfogadjuk; hogy közösen gondolkodunk az erkölcsi eszmény megvalósításának újabb és újabb nehézségeiről; hogy megőrizzük tisztánlátásunkat a megpróbáltatások idején; hogy megvitatjuk a „jó” és a valóság közti eltéréseket, valamint a „jó” ellentmondásait, árnyoldalait is. Másképpen fogalmazva, a republikánus erkölcsiség a közjó *folyamatos szem előtt tartását*, az állandó kritikai szellem jelenlétét követeli meg.

Márpedig a jelen korszak egyszerre éleszti a republikánus hagyományokat és azok ellentétét, felmagasztalva az individualista értékeket. E két ellentétes értékrendszer egyidejű képviselője – a republikánus eszmény és az egyéni kívánság elsőbbsége – fokozatosan cinizmussá váló elidegenedettséget szül.

Egy bizonyos fokon túl a republikánus erkölcsi követelmények erkölcsi tartalékainkhoz viszonyítva már utópiának bizonyulnak. A franciáknak nincs többé se kedvük, se erejük ahhoz, hogy a maguk elé kitűzött nemes eszmények eléréseért további erőfeszítéseket tegyenek. A kialakult intézményekre bízzák az áhított egyenlőség és egység keretbe foglalását. Az intézmények azonban önmagukban nem elegendőek. Szüntelenül ellenőrizni kellene azok va-

lódi működését abból a szempontból, hogy tudják-e biztosítani az értékek megvalósítását: a közoktatás nemcsak hogy nem garantálja többé az oktatásban a nagybetűs egyenlőséget, hanem ellenkezőleg, egyenlőtlenséget szül. Ezt a kifulladás, sőt fordított irányú működést tapasztalva inkább az értékeket kellene menteni, s nem az intézményt; például a közoktatás kérdéseit kellene újra megvitatni új típusú, egyenlő feltételek kialakítására képes rendszerek bevezetése érdekében. Ehhez azonban az egyébként oly nagy becsben tartott egyéni kényelmesség felülvizsgálatára lenne szükség. Semmi nem történik tehát a változás érdekében, miközben mindenki tökéletesen tisztában van a teendőkkal: például a nehézségekkel küszködő középiskolákban a legjobb pedagógusokat kellene alkalmazni, és nem a fiatal tanárjelölteket, de ehhez valószínűleg felül kellene vizsgálni a tanárok jogállását.

Eközben a polgárok, akik már nem rendelkeznek a *cselekvéshez* elegendő republikánus erénnyel, mindössze csak *beszélnek* a köztársaságról. Beszélni ugyanis könnyebb, mint cselekedni, általa viszont megnyugtathatjuk és be is csaphatjuk önmagunkat. A republikánus erény üres szólamná válik, ami egyre jobban eltávolodik a valóságtól. Így az iskolát a kétszínűség, vagyis a fennen hangoztatott, de egyúttal ki is gúnyolt erkölcsiség övezi. Egy politikai gondolat attól kezdve válik mítosz-fikcióvá, hogy az igazságot többé már nem lehet kimondani (például egyes munkanélküliek restségéről vagy a tanárok gyakori hiányzásáról). A politika francia változata, amely az erkölcs megtestesítőjének szerepét is magának követeli, ideologikus közszellemet terem (ami kétségtelenül a politika előfeltétele). A környező népekhez képest a franciák sokkal inkább hajlamosak az ideologizálásra, ami az elveknek a képtelenségig menő védelmében nyilvánul meg, mit sem törődve ennek káros következményeivel. Amíg a munkáspárti Tony Blair – hogy csak őt említsük – egymás után adja fel a szocializmus vív-

mányait, mivel azok nyilvánvalóan nem elég eredményesek, a legtöbb francia – miközben a talaj kicsúszik a lába alól – továbbra is a republikánus elveket tartja szem előtt.

A kétszínűség cinizmusához vezet, ugyanis amint a politikai morál eszménye hazugsággal megvehetővé válik, a közös értékekről is kiderül, hogy hamisak; ettől kezdve mindenki csak a saját szerencséjével törődik. A szereplőket többé nem a legfőbb érték, hanem a kialakult rendszerben elfoglalt helyük biztosítása motiválja, és az, hogy előnyökhöz jussanak: mivel az oktatásban az egyenlőség megszűnt, akkor legalább néhányan legyenek egyenlőbbek a többiek-nél. Az erkölcsi szólamok hangoztatása elfedi azt aényt, hogy a republikánus iskola elsősorban a tanárok gyerekeinek a sikerét biztosítja, hogy a tőkegyűjtés nyugdíjrendszer előnyeit csak a köztisztviselők élvezhetik, és azzal is mindenki tisztában van, hogy a közüzemek dolgozói csak előjogaikért (*privata lex*, azaz a privilégiumokért) sztrájkolnak. Így lesz a köztársaság esetében a mítoszból misztifikáció, a tettekből hókuszpókusz, az erkölcsi valóságból szélhámosság.

Ahhoz, hogy a republikánus értékek megmaradjanak, a buzgóságot, az odaadást kellett volna táplálni, és a személyes érdekeket háttérbe szorítani, vagy ha úgy tetszik, a republikánus *erény* folyamatos gyakorlására lett volna szükség.

A köztársaság nem ideológiai misztifikáció, mint a szocializmus, amelyet hazugsága csúcsán „reálisnak”, azaz „létezőnek” neveztek. A köztársaság megvalósítása nem lehetetlen. Viszont olyan hatalmas feladat, amelyhez rengeteg erőre és kitartásra van szükség. Ezek hiányában tettek helyett a köztársaság pusztá misztifikáció. Hogy is hihetnénk, hogy egy nemes eszme megvalósulhat igazi nagylelkűség nélkül? Az erkölcs megvalósulása érdekében nem elég csak beszélni, mint ahogy az eszmény fennhangon való hirdetése sem tesz erkölcsössé senkit. Éppen ezért nem elég az

amerikai gettókat pocskondiázni, a francia idegengyűlölőket szidalmazni, ha a külföldiek beolvadását elő akarjuk segíteni. Egyébként önmagában, s miként gyakorta hangoztatják, valóban „nincs túl sok idegen Franciaországban”, csak éppen nem használunk ki minden erőforrást beilleszkedésük érdekében. Az „erőforrások” alatt nem a közönyös polgárok által befizetett adókat kell érteni, hanem a helyzetet elemző, világos gondolatokat, jóindulatú emberek közötti vitákat, és végül konkrét formában megnyilvánuló szolidáris cselekedeteket. Úgy is mondhatnánk, a francia kérdés elsősorban következetlen magatartásunk eredménye. Íme egy nép, amelyik szeretné megőrizni fennkölt idealizmusát valódi nagyvonalúság nélkül; amelyik a magánéletet ki akarja vonni a felelősség köréből, miközben a társadalmi felelősséget hangoztatja; amelyik távol lévő embertársaival szolidaritást vállal, de a közelében élőkkel nem. És végezetül, amelyik az individualizmust az egekig magasztalja, miközben a köztársaság feladása miatt siránkozik. Nincs annál siralmasabb, mint amikor egy korábban törvényre emelt erkölcsöt később meggyaláznak, vagy ha egy politikai eszményről csak prédikálnak, annak valóra váltása helyett.

Amennyiben a köztársaság maga is politikai erkölcs, úgy a valóság és az eszmény közötti feszültség állandó problémát jelent. Az Első Köztársaság azért bukott meg, mert olyan eszményt tűzött ki magának, amely az átlagember képességeit egész egyszerűen meghaladta. Az Ötödik Köztársaság is meg fog bukni, mert bár a maga elé kitűzött eszmény megvalósítható, de korunk individualista emberének képességeit ugyancsak meghaladja, és ezért válik megvalósíthatatlanná.

A konkrét megvalósítás lehetőségének a kérdése kritikát válthat ki az egoista emberrel szemben, és – legalábbis a túl magasra emelt republikánus eszmény szempontjából – gyatra polgári eszményeink helytelenítését idézheti elő. Az a vágyálom azonban, amely egy nem létező emberiség

száma akart politikai rendszereket létrehozni, elmúlt. Az antik köztársaság, melyet a védelmére mindenkor kész polgári erény tartott fenn, ahhoz a modern individualista ember előtti letűnt világhoz tartozik, amelyben a társadalmakat még közösségek alkották. A mai társadalmakban, legalábbis ha a valóságot figyelembe vesszük, a közérdeket az egyének által felvállalt önzetlenség mértékéhez kell igazítanunk. Ezért a republikánus eszmény megvalósításának a lehetősége a köztársaság és a demokrácia együttlésétől függ. A morális tettet nem lehet kierőszakolni, hanem azt önként kell véghezvinni, éppen ezért a köztársaságnak politikai, erkölcsi jellegéből fakadóan olyan erkölcsi célokat kell maga elé tűznie, amelyeket nem erkölcsbírák írnak elő, hanem olyanokat, amelyeket mindenki elfogad. Ha a köztársaság valóban a demokráciában gyökeresne, nem szenvedne az eszmény és a megvalósulását elősegítő erény szétválása miatt.

A köztársaságot nem a közjó érdekében kifejtett erőfeszítések határozzák meg, ahogy azt önelégült tradícióink gyakran el akarják hitetni. A köztársaságot a mindenki által elismert és a közösen, vagyis demokratikusan vállalt közjó határozza meg. Különben nem lenne különbség köztársaság és felvilágosult despotizmus között. Az időszámításunk előtti 1. századi kínai császár, a 18. századi felvilágosult uralkodók, vagy a Maurras által leírt egyeduralkodó a közjót szolgálja. Akkor mi a különbség az ő uralmuk és a köztársasági kormányzás között? Császárként, despota-ként, uralkodóként ők határozzák meg és írják elő, hogy mi a közjó. Ezzel szemben a köztársaságban minden egyes polgárnak önként kell lemondania saját érdekeiről a közös cél megvalósítása érdekében. És pontosan az egyeditől az általánosig megtett út az, amely meghatározza a polgár mi-benlétét: a felvilágosult uralkodónak ugyanis alattvalói vannak, akik a filozófiai értelemben vett egyetemes érdeknek kénytelenek alávetni magukat, amelyet nem ők válasz-

tottak, és ennek az egyetemes érdeknek sokszor a jelentését sem értik. Amennyiben egy köztársaságban az egyéni stratégiákon túlmutató közjót nem minden egyén fogadja el, akkor nem köztársaságról, hanem felvilágosult autokráciáról kell beszélnünk.

Pontosan azért kell a köztársaság általános fogalmát – az egyéni érdekeken túlmutató közösségi érdekeket – mindeképpen közösen meghatározni és demokratikus módon megszavazni, mert egyetemes morált képvisel, így két címen is megköveteli a szabadságot. Először is minden morális tett önkéntes beleegyezésen alapul, máskülönben az inkvizícióra emlékeztet. Másodszor pedig az egyetemes morál (amely gyökeresen különbözik a tudományosan bizonyított igazságtól, az evidenciától) objektív úton nem bizonyítható, ezért van szükség vitára és arra, hogy azt mindenki elfogadja, mielőtt a társadalom egészére nézve kötelező érvényűvé válna.

Ha a megvalósítandó politikai morált nem közösen határozzák meg, a köztársaság önkényuralommá válik. Végül is a köztársaság nem vezetőinek egyéni érdekeit emeli a politikai-etikai egyetemesség rangjára (amint az egy közönséges autokráciában vagy diktatúrában megszokott), hanem sajátos erkölcsi akaratukat, ami felvilágosult önkényuralom kialakulásához vezet.

(Fordította Fasang Árpád és Huber Ágnes)

CHANTAL DELSOL

Jegyzetek

- 1 B. Bourgeois: *La raison moderne et le droit politique* (Vrin, 2000.), 198. l.
- 2 *Le siècle de l'avènement républicain* (Gallimard, 1993.), 46. l.
- 3 Th. Zeldin: *Histoire des passions françaises II* (Payot, 1994.), 85–127. l.
- 4 *Les structures anthropologiques de l'imaginaire* (Dunot, 1992.), 495. l.

A HONFOGLALÁS ANONYMUS ELŐADÁSÁBAN II.

5

Szkítiából olyan úton vezette Álmos magyarjait Szuzdal-tól Kijevig, amelyen azok bizonyára nem jártak (Etelközről nem tud), de amelyet a Magna Hungáriával határos Volga menti Bulgáriából Pestre telepedő Billa és Baks használtak, és amelyet később Julianus barátunk újra fel kellett fedeznie. Kijevtől kezdve azonban kitaposott úton haladunk. Az orosz rokonaik viszályaiba avatkozó Árpád-házi uralkodók vitézei gyakran jártak a Vereckei-hágón, amit a honfoglalóknak is ismerniök kellett, hiszen etelközi tartózkodásuk idején többször is részt vettek a frankok és a morvák harcaiban.

Erről jegyzőnknek – kivételesen – írott forrása is volt. Az orosz Poveszti a 6406-os vagyis a 898-as év kapcsán elmondja: „Az *ugrok* (vagyis a magyarok. A kiemelés tőlem: H. G.) *Kijev* mellett azon a hegyen (magaslaton) át vonultak, melyet magyarnak neveznek. A Dnyeperhez érkezvén, sátrakat verének, mert azon mód vándorlának, mint most a palócok. Kik keletről jövének, *átkeltek* a nagy hegyeken, a melyeket ezért magyar (ugor) hegyeknek neveznek, és hadakozni kezdenek ott a *volochokkal* és a *szlovénekkal*. Ott ugyan szlovének ültek előbb, de a *volochok* a szlovének földjét elfoglalták. Az *ugrok* ezután elűzték a *volochokat*, s elfoglalták azt a földet, s a tőlük leigázta szlovénekkal együtt lakják. Ettől kezdve ezt a földet *ugornak* (magyarnak) nevezik. És az *ugorok* a *görögökkel* kezdenek hadakozni s a *trák* földet és *Macedóniát* Thessalonikáig elpusztíták. Azután hadat kezdenek a morvákkal és a *csehekkal*.”³¹

Az idézet minden szava fokozott figyelmet érdemel, hiszen Anonymus *Gestájának* rövid kivonata van előttünk, az a mag, amelyből a *Gesta* terebélyes fája kinőtt, vagy – pontosabban – az a váz, amelyre szerzőnk értesüléseit, a nemzeti hagyományokat, a hősi énekek cselekményeit aggatta. A *Poveszti* régóta ismert forrás, sokan idézték, de Anonymus *Gestáját* illetően nem tulajdonítottak neki kellő jelentőséget, pedig a hatás – a kiemelt szavakból kitűnően – nyilvánvaló! A *Poveszti* híradása az alábbi mozzanatokra bontható, míg a zárójelben lévő szám a *Gesta* megfelelő fejezeteire utal:

- 1, A magyarok megjelenése Kijev előtt. (7–8)
- 2, Átkelés a Kárpátokon. (12)
- 3, A volochok elveszik a szlovének földjét. (9)
- 4, A magyarok elűzik a volochokat, és együtt élnek a meghódított szlovénekkel. (25–27, 48–49)
- 5, A magyarok harcolnak a görögökkel, elpusztítják Tráciát és Macedóniát. (39–42)
- 6, Harc a morvakkal és a csehekkel. (35–37)

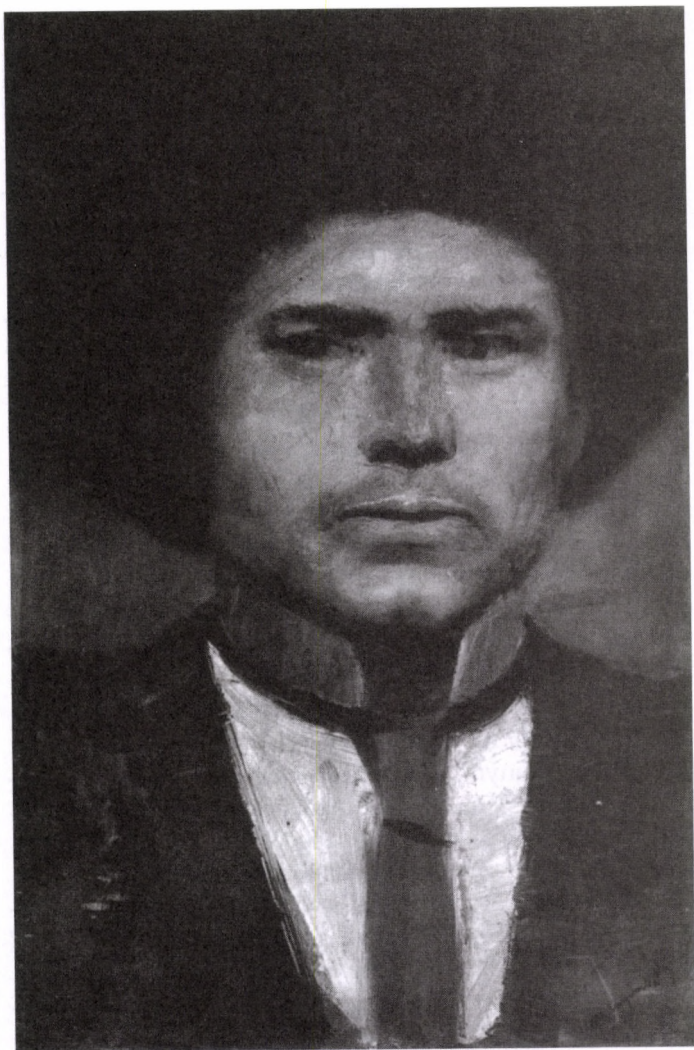
Névtelen jegyzőnk mélységesen tisztelte az írást, az írott szót. Ha ilyesmire akadt, személyes ismereteit annak rendelte alá. A szemére vetett anakronizmusok írott forrásainak követéséből adódnak, az adott esetben a *Poveszti* sorrendjének elfogadásából.

A Kárpát-medence állapotáról az orosz vezérek tájékoztatták Álmost, de valójában az orosz őskronika tájékoztatta Anonymust. A *Poveszti* a 12. század elején íródott. I. Endre házassága óta szoros kapcsolatok fűzték össze az Árpád-házat Rurik ivadékaival. Könyves Kálmán második neje, Álmos herceg és II. Géza felesége egyaránt orosz hercegnő volt. Kíséretük tagjai között bizonyára akadtak, akik az orosz krónika tartalmát ismertették a magyar udvar írástudóival vagy annak egy másolatát magukkal hozták. Amint láttuk, és amint még látni fogjuk, a *Gesta* számos eleme tanúsítja a *Poveszti* hatását.

Ennek nyomán például megállapítható, hogy Nyitrát Anonymus nem saját ötlete alapján helyezte „cseh” herceg uralma alá, hanem az orosz krónika sugallatára, mely a 898. év kapcsán azt írta, hogy a magyarok „hadat kezdenék a morvákkal és a csehekkal”. A *Poveszti* írta azt is, hogy „... az ugorok a görögökkel kezdenék hadakozni s a trák földet és Macedóniát elpusztíták”. Salán, de Galád is nyilván ezért tűnik fel a görögök hűbéresének szerepében, a honfoglaló magyarok pedig nyilván ezért kezdtek velük – azaz a görögökkel – hadakozni. A *Gesta* 4–45 fejezeteiben ezért fűzött össze Anonymus jóval későbbi eseményeket, miután a *Poveszti* által összevont, térben és időben távoli események alaposan megtévesztették. Mén Marót népe is a *Poveszti* nyomán lett nála „kozár”. Abban olvasható ugyanis, hogy „kozárok vagyis bolgárok.”

A királyi jegyző szerint a kijevei és a többi orosz vezér dicsérte Álmosnak Pannónia földjét, „ahol nagyon nevezetes forrásvizek ömlenek össze: a Duna, a Tisza és pompás halakban bővelkedő egyéb nevezetes források. Azt a földet – mondták – szlovének, bolgárok, blachok és a rómaiak pásztorai lakják. Ugyanis Attila király halála után a rómaiak földjét legelőknek hívták azért, mivel nyájaik Pannónia földjén legeltek.” (9) Ehhez fűzi Anonymus azt a kifakadását, amelyet annyian próbáltak a *Gesta* keletkezésének meghatározására felhasználni: „... éppen most is a rómaiak legelnek Magyarország javaiból” – a második vagy a harmadik keresztes hadjáratra vonatkoztatva.

Anonymus szokása szerint mindezt másodszor is elmondja – ezúttal bővebben – a halicsi vezért és társait beszéltetve: „... az a föld szerfölött jó és rajta igen nevezetes források ömlenek egybe, melyeknek – amint fentebb említettük – a neve: Duna, Tisza, Vág, Maros, Körös, Temes és több más: hozzá még – mondták – ez a föld előbb Attila király földje volt. Az ő halála után a római fejedelmek foglal-

KURDI BÁLINT ARCKÉPE, 1882-1885

ták el Pannónia földjét egészen a Dunáig, és ott telepítették le pásztoraikat. Azt a földet pedig, amely a Duna-Tisza közén terül el, Nagy Kán, Bulgária vezére, Salán vezér őse foglalta el, s lakosokul szlovéneket meg bolgárokat tett oda. Azt a földet továbbá, amely a Tisza és az Erdély felé elterülő Igyfon-erdő közé esik, a Maros folyótól a Szamos folyóig Marót vezér foglalta el, kinek unokáját a magyarok Mén-Marótnak mondták, mégpedig azért, mert több asszonya volt: ezt a földet az a népség lakta, amelyet kozárnak mondanak. Azt a földet végül, amely a Maros folyótól egészen Orsova váráig terül el, egy bizonyos Galád nevű vezér, aki Bodony várából jött, foglalta el a kunok segítségével. Az ő ivadékaiból született Ajtony..." (11)

A *Poveszti* szűkszavú híradása tehát alaposan kibővült és megszíneződött. Hogy az onnan merített adatokat Anonymus a kijevei és a halicsi vezérek szájába adja, munkamódszeréből következik, mely a szereplő személyek meglevenítésére törekszik, arra, hogy megszólaltassa őket. Az idézett anonymusi szöveg azonban néhány ponton eltér mind a *Povesztitől*, mind pedig saját későbbi leírásától. Az orosz krónika nem ismer római vezéreket, Pannóniát sem nevezi a rómaiak legelőjének, hanem egyszerűen volochokról szól, minden további részletezés nélkül. Attila neve sem fordul benne elő. Anonymus viszont itt nem említi Laborcot, Zobort, sőt Gyalut sem, akikkel majd a *Gesta* további fejezeteiben fogunk találkozni. Mindez további kérdéseket vet fel, amelyek választ – magyarázatot – igényelnek.

Kiket kell értenünk a *Poveszti* „voloch”-jain, akik a szlovének földjét elfoglalták, majd akiket a magyarok elűztek? Kristó Gyula a híradást elemezve azt a következtetést vonja le, miszerint a történeti körülmények „... csak azt a magyarázatot engedik meg, hogy az orosz krónika Duna medencei volochjaiban 9. századi frankokat lássunk. S noha a Kárpát-medencében a frankokat elsősorban német nyelvű keleti frankok képviselték, Nyesztor mégis joggal illette

a neolatin nyelvű népek összefoglaló neveként használt voloh elnevezéssel őket..."³²

Amikor azonban a mi Névtelenünk ír ugyanerről, Kristó meglepő módon más következtetésre jut: „Ez bizonyossá teszi, hogy Anonymus 5–9/10. századi rómaijai valójában az antik rómaiakkal azonosak. Más kérdés, hogy az antik rómaiaknak a történeti valóságban nem adatott meg, hogy Pannónia provincia 4–5. századi pusztulása után visszatérhessenek a Dunántúlra. Az időt kevésbé érzékelő, a sémákban való gondolkodásra hajlamos Anonymus ezt a legkevesbé sem zavarta.”³³

Kristó igaztalanul marasztalja el Anonymust sematikus gondolkodásmódban. Ha Nyesztor volochjai keleti frankok voltak, akkor a neki tulajdonított krónika valamegyik változatát használó királyi jegyző „római” vezéreit is keleti frank őgrófoknak kell tekintenünk, akiket Arnulf császár halála után a magyarok a németek határáig üldöztek. Ez az értelmezés egyébként megfelel a történeti tényeknek, és igazolja Anonymust, aki nem rajzolt hamis képet a honfoglalás egyik lényeges mozzanatáról.

A római vezéreknek a frank őgrófokkal való azonosítása a „rómaiak pásztorai” kifejezés tartalmának tisztázásához is közelebb vihet. Amikor Anonymus őket említette, eltért a *Poveszti* szövegétől és pedig azért, mert más írott forrás – valószínűleg a 11. századvégi ősgesta – ezt a kifejezést használta.³⁴ A Julianus keleti útjáról szóló Riccardus-jelentés említése szerint „Ungaria... tunc vero dicebatur pascua Romanorum”, a második keresztes hadjárat során Magyarországon járt Odo de Deogilo pedig azt írta róla, hogy „... in ea pabula Iulii Cesaris extitisse”. Anonymus ezt az adatot kötelességszerűen átvette, de a későbbiek során eltért saját – előzetes – jelzésétől, mert nem tudott mit kezdeni vele! A rómaiak pásztorainak kilétét és földrajzi elhelyezkedését ugyanis nem tisztázta, mert sehol sem találta őket. Annyi bizonyos (ld. a *Gesta* 9. fejezetét), hogy

sem szlovének, sem bolgárok, sem pedig oláhok nem voltak, mert ezektől világosan megkülönböztette őket.

Anonymus a honfoglalás kapcsán gyakran szólt a föld lakosairól, akik meghódolnak Árpád hadai előtt, fiaikat kezesül adják, csatlakoznak stb. Van, amikor megjelöli etnikai hovatartozásukat, van, amikor nem. Tudjuk, hogy Munkács környékének lakói szlovének, akiket oda, az oroszok határaitra telepítettek, hogy Gyalu emberei oláhok (blakok) és szlovének, a nógrádi és a nyitrai részeken is szlovének laknak, Ete vezér szlovénekkel építteti fel Csongrádot, tudjuk, hogy Mén–Maróth népe kozár (azaz bolgár), a Kórógy vize mellett csatlakoznak a székelyek, akik előbb Attila király népe voltak. Ennyi az egész! (A görög, bolgár és egyéb segédcsapatokat ebben a vonatkozásban figyelmen kívül hagyhatjuk.) A római fejedelmekről a Dunántúl elfoglalása során olvasunk, tehát ott kellene találkoznunk pásztoraikkal is, de helyettük csak lakosokról van szó, akik fiaikat kezesül adják Ösbőnek és Ősének. A rómaiak pásztorairól szóló híradást Anonymusnak nem sikerült egyeztetnie a Dunántúl tényleges lakóival kapcsolatos ismereteivel, és ezért inkább átsiklott a kérdés megválaszolása felett.

Mi azonban tudjuk, hogy a Dunántúl a 9. században keleti frank őrgrófok (római fejedelmek) és szláv hűbéreseik igazgatása alatt állott, de lakosainak zömét a kései avarok és a helyükre nyomakodó szlávok alkották. A *Conversio Bagvariorum* ott (azaz a Dunántúlon) maradt hunokról szólt, és egy karoling okirat a *Uuangeriorum Marcháról*. Miután a Dunántúl a királyság első századától kezdve magyar volt (lásd a tihanyi alapítólevél helymegjelöléseit), és az is maradt, bizvást feltételezhetjük, hogy a népesség többségét magyarul beszélő kései avarok alkották. Biztosra vehető az is, hogy állattenyésztéssel foglalkoztak, vagyis pásztorkodtak, „római” azaz keleti frank urak pásztorai voltak a honfoglalás előtt. Ha a „rómaiak pásztorai” kifejezésnek reális tartalma van, akkor csakis a Dunántúl késő-avar népét ta-

karja. Hogy Anonymus miért nem használta velük kapcsolatban a hun nevet, arra a fentiek során már kitértem.

Anonymus tehát a *Poveszti* adataiból kiindulva, de azokat saját ismeretei alapján jelentősen kiegészítve, több népről és népcsoportról ír a nagy hatalmú Attila király hajdani földjén, és több helyi hatalmasságról. Tekintettel arra, hogy a Kárpát-medence akkoron megoszlott a keleti-frank, a morva és a bolgár állam között, és azoknak inkább perifériája, mintsem központi területe volt, Anonymus leírása általában megfelel a történeti tényeknek, és ebben a tekintetben igaz képet ad a honfoglalásról. Tévedései (pl. a csehek és a görögök szerepeltetése) az általa használt forrás(ok) általánosításaira, illetve összevonásaira vezethetők vissza. Ezek átvételét viszont saját korának – a 12–13. század fordulójának – viszonyai magyarázzák és teszik menthetővé.

Ha az Árpádok családjában már 1063-ben létezett Attila-kultusz, Anonymus nem Viterbói Godefried sugalmazására találta ki az Attilától való származást. Nem vethető szemére, hogy honfoglalás-történetében kunokat szerepeltet, akik csak 1055-ben jelentek meg Európában, ha kiderül, hogy a „kun” a magyarban nemcsak a kipcsák-kumán kunokat jelentette, hanem a török fajú nomád népek közös elnevezése volt. Az sem perdöntő érv Anonymus ellen, hogy a kazár(kabarok) a magyarokkal együtt vesznek részt a honfoglalásban, ő pedig Bihar lakóiként szerepelteti őket, ha egyszer forrásainak egyike a bolgárokat kazároknak nevezi.

6

A hegyeken átvonuló hadak első dolga egy hadműveleti bázis – megfelelő térség – megszerzése volt. Anonymus szerint Árpád vezér „az egész földet, amely a Tisza és a Bodrog közé esik Ugocsáig, minden lakójával együtt” el-

foglalta, majd „a maga jussából egy részecskét”, a Sajó folyóig terjedő földet követelte Salán vezértől, vagyis a hadműveleti bázis kiszélesítését. Ehhez kapcsolódott a már említett tizenkét lóból álló fejedelmi ajándék – amit tényleges foglalás követett.

Ezután került sor a „szárnyakra”. Ide tartozik a Nyírség és Szatmár elfoglalása, az előnyomulás a meszesi kaupig, ide kapcsolva Tétény kalandját az erdőntúli föld megszerzéséről, amelynek Anonymus csupán északnyugati szegletét ismeri. Ezt követi az északnyugati hadjárat, Nógrád, Zólyom és Nyitra elfoglalása. A szárnyak biztosítása után a főszereg bátran nyomulhat dél felé. A Duna–Tisza közének sorsa szempontjából döntő ütközet Alpár homokján zajlik. A győzelem eredményeként Titelig minden a magyaroké lesz. Ezután indul meg a küzdelem a Temesköz, majd Dunántúl, a tulajdonképpeni Pannónia földjének elfoglalására. Utolsónak a mindenünnen bekerített Mén Marót földjének sorsa dől el, de már nem csata, hanem házasságkötés révén.

Ha térképen követjük Anonymus előadását, kiderül, hogy jobb haditervet egy mai vezérkari tiszt sem készíthetne. (1241-ben Batu kán valahogy hasonló módon foglalta el az országot, de nagyobb sereggel és nagyobb arányú átkaroló hadművelettel.) „Kétségkívül a honfoglalás – így – megtörténhetett volna – írta Pauler Gyula –, de abból arra, hogy valóban így történt, semmi sem következik.”³⁵ Vagyis: nem biztos, legfeljebb valószínű. Ha más nem, a siker valószínűsíti. Annyi bizonyos, a királyi jegyző földrajzi ismeretei az ország egyes részeiről kitűnőek! Sokfelé kellett járnia, és egyes régiókról pontos, alapos leírást ad, de például Dél-Erdély mellett a Délnyugat-Dunántúlt sem ismeri! Az idő múlásának hatását viszont igen kevésbé érzekelte, és nem függetleníthette magát saját korának viszonyaitól, szemléletétől. A magyar társadalom szerkezetét, a királyi udvar életmódját éppúgy visszavetítette a hon-

foglalás korába, mint a nemzetközi életben bekövetkezett változásokat. Anakronizmusain azonban csak az akadhat fenn, aki tőle betű szerinti hűséget követel.

A honfoglalásról adott „szakszerű” anonymusi leírást más hiteles forrás nem támasztja alá, de arra vonatkozólag, hogy annak nagy vonalakban és lényegében véve helyes képét rajzolta meg, akad közvetett bizonyítéka nem egy. Például az, hogy

– a honfoglalás kori régészeti emlékekben az északkeleti országrész a leggazdagabb, tehát Árpád magyarjai valóban az ország északkeleti részét szállták meg először és nagyobb mértékben,

– a Dunától keletre eső területek bolgár érdekszférába tartoztak. „Azt a földet pedig, amely a Duna-Tisza közén terült el, Nagy Kán, Bulgária vezére, Salán vezér őse foglalta el s lakosokul szlovéneket meg bolgárokat tett oda.” Ez Krum kánra vonatkozik, és összhangban van más híradásokkal.

– a görögök és a magyarok elleni háborúban kimerült bolgár állam nem próbálkozott itteni területének – inkább érdekszférát kellene mondanunk – megvédésével vagy visszaszerzésével. A helyi főnökök ellenálltak, elmenekültek, vagy csatlakoztak.

– Bihart az a népség lakta, „amelyet kozárnak mondanak” Anonymus kozárjai -láthattuk- az orosz őskronikára vezetendő vissza, mely szerint a kazárok tulajdonképpen bolgárok. A bihari tartomány a 9–10. század fordulóján bolgár „érdekszférába” tartozott.

– a Dunántúl elfoglalása külföldi szerzők szerint is néhány évvel később 899-ben Arnulf császár halála után történt, vagyis nagy vonalakban úgy, ahogy Anonymus leírta.

– Szvatopluk halála – 894 – után állama fiainak viszálya következtében szétesett. Egyikük bizonyára az itt lévő magyarok segítségét kérte. A segítségnek ára volt, és pedig alighanem Árpád vezér főhatalmának elfogadása.

Győrffy György szerint a királyi jegyző honfoglalás kori „országai” 10. századi magyar vezérek, törzsfők uralmái voltak, amelyeket az Árpádok sorra felszámoltak. Bizonyos, hogy a 10. század során is dúltak hatalmi harcok, de pusztán a sokféleképpen olvasható, illetve értelmezhető vezérnévsorok alapján ezeket meghatározni, területüket körülírni – lehetetlen. Anonymus országai – legalábbis többségükben – történetileg létezett politikai alakulatnak felelnek meg, amelyekre később még visszatérek. Nyitra Morávia, illetve Szvatopluk egyik székhelye, a Dunántúl Nagy Károly óta frank határgrofság volt, amelyet többször igazgattak szláv vezetők, mint Pribina, Kocel, illetve Braclav. Anonymus – igaz – egyikük nevét sem ismeri, de politikai tekintetben mégis helyesen különbözteti meg a Dunántúlt a Kárpát-medence egyéb részeitől. A Tiszától keletre eső bolgár területen belül Erdély és a Temesköz jól kirajzolódó földrajzi egység, mely olyan laza államalakulat esetén, mint amilyen Bulgária volt a 9. század végén, helyi vezetők számára partikuláris szerepkört biztosított. Hogy Galádnak nevezték a Temesköz akkori urát, vagy másként, az nem perdöntő!

Minden aktualizálás dacára Anonymus hívebb képet rajzolt a Kárpát-medence 900 körüli politikai viszonyairól és a honfoglalás egészének menetéről, mint bárki más. (Ami a balkáni hadjáratról szóló 45. fejezetet illeti, az nyilván későbbi eseményekre vonatkozik.) Árpád magyarjainak sikerét az tette lehetővé, hogy a bolgár–bizánci háború, majd Szvatopluk fiainak egymás közti viszálya, végül pedig Arnulf császár halála következtében hatalmi vákuum állt elő, ezt pedig Anonymus *Gestája* helyesen tükrözi. Árpád vezérnek nincs igazi, vele egyenrangú ellenfele. Ennek folytán nagy összecsapásra nem került sor – Alpárnál sem! A magyarokkal kis helyi potentátok próbáltak szembeszállni – mind sikertelenül. Közülük Laborcot és Zobort a magyarok kivégzik, mindkettő – Anonymus szerint – valójá-

ban alárendelt személy (ispán illetve a csehek hercegének kegyelméből való helyi vezető). Gyalu vezér a csatában elesik, Salán a veszített csata után elmenekül, akárcsak a Dunántúl „római” vezérei.

Volt azonban más lehetőség is, amint ez Anonymus tudósításából kitűnik, éspedig a magyarokhoz való csatlakozás. A *Gesta* rendszeresen visszatérő fordulata szerint „a föld lakosai önként meghódoltak”, „fiaikat kezesül adták”, „önként békejobbot nyújtottak”. Néha további részleteket nyújt: „Szovárd, Kadocsa, meg Huba, akinek leszármazottja az okos Szemere, mikor látták, hogy az a sok nép (a Sajó, az Ipoly, meg a Garam mentének lakóiról van szó) minden háború nélkül meghódolt nekik, nagy lakomát csaptak, majd az előkelőbb lakosoknak, akik fiaikat kezesül adták, különböző ajándékokat osztogattak, és őket jó szóval, harc nélkül Árpád vezér hatalma alá vonták, sőt hadjáratukra magukkal is vitték...” (33) Így volt-e valóban? Theotmár salzburgi érsek 900-ban írott levele szerint – fentebb már idéztem – „... a szlávok (?) magukhoz vették a magyarok nagy sokaságát, az ő szokásaik szerint bőrig nyírták álkeresztény fejüket, a magyarokat ránk bocsátották és maguk is utánuk jöttek”. Az egykorú híradás egyértelműen Anonymus honfoglalásképeének hitelét erősíti. A csatlakozók között külön hely illeti meg a székelyeket. A Kórógy vizénél „a székelyek, akik előbb Attila király népe voltak, Ösbőnek hírét hallva békés szándékkal elébe jöttek, s önként kezesül adták fiaikat különféle ajándékokkal. Sőt Ösbő serege előtt első hadrendként indultak Mén Marót ellen harcba”. (50)

De nem csak róluk volt szó. Gyalu halála után az erdélyi föld lakosai „önként békejobbot nyújtottak és urukká választották Tétényt, Horka apját.” Tehát ők is csatlakoztak. Mén Marót kisebb csetepaték után meghódol, leányát Árpád fiához adva feleségül. Ez valójában azt jelentette, hogy csatlakozott Árpád törzsszövetségéhez, és ezért meg-

tarthatta birtokát. Még jobban járt a Marostól Orsova váráig terjedő föld ura, Galád vezér, akinek csapatai a magyaroktól vereséget szenvedtek, várait is átadta, de ivadéka – Ajtony vezér – mégis békésen bírta ezt a tartományt Szent István király idejéig, és csak azután vesztette el, hogy az említett királynak minden dolgában ellenszegült. Ez pedig – ha így történt – azért történhetett, mert Ajtony vezér őse, ha későn is, de ahhoz még idejében meghódolt, hogy ne legyőzött ellenségként, hanem a törzsszövetség új tagjaként kezeljék.

„Ajtony kétségtelenül magyar törzsfő volt – írja Győrffy György –, földje, a Duna, Temes és Maros köze, Konstantinosz császár szerint a magyarok 10. századi szállásterületéhez tartozott.” s Anonymus azért csinált belőle idegen vezért, mert a Gellért-legenda szerint többnejű volt, márpedig a többnejűség a magyaroktól idegen tulajdonság.³⁶

A honfoglalástól I. Istvánig a Kárpát-medencét az Árpádok vezetése alatt álló „magyar” törzsszövetség uralta, ami azonban nem jelenti azt, hogy Ajtony és népe etnikailag is magyar lett volna, csupán annyit, hogy Ajtony részese volt a magyar törzsszövetségnek. Ezt alakította át I. István királysággá, mely véget vetett a törzsfők viszonylagos önállóságának. Mutatis mutandis, ez vonatkozik az erdélyi Gyulákra is.

Dzsingisz kán mondotta a tatárokról: „... a tengelyszöghöz mérve egy szálig kiirtjuk és elpusztítjuk őket. Akik megmaradnak, azokat rabságba taszítjuk, kit ide, kit oda, magunk között szétosztjuk őket.” Az ongiratokról szólva viszont a *Mongolok Titkos Története* megjegyzi: „Minthogy békésen meghódoltak, Dzsingisz kán semmijükhöz sem nyúlt.”³⁷ A kiirtandók kiirtása az ellenséges nemzetség felnőtt családtagjaira vonatkozott, és nem a legyőzött törzs egészére. A közrendű „ineket” a hódító szétosztotta hívei között, az időben meghódolók pedig csatlakozhattak

a győztes törzsszövetséghez, hogy elsőként vonuljanak hadba, mindaddig, amíg új csatlakozók nem veszik át tőlük az elő- és az utóvéd szerepét.

A nomád birodalmak kialakulásának kezdete nem egyszer éppenséggel egy vereség. A csatát veszítő törzs-vagy nemzetségfő megmaradt katonai kíséretével ráveti magát egy gyengébb szomszédos népre, meghódoltatja vagy csatlakozásra bírja, és így megerősödve további hódításokat eszközöl, egyre tovább terjeszkedik, és kedvező esetben hatalmas törzsszövetséget, új „nomád” birodalmat alapít. Az Ázsiában a türkök által megvert avarok Európában tűntek fel hódítóként és alapozták meg két és fél évszázadon át tartó uralmukat. Ilyesmi történt – kisebb arányokban – Árpád népével is. Az uzok megverték a besenyőket, a besenyők pedig rávetették magukat a magyarok etelközi szállásaira. Az ott maradt közrendű „ineket” leigázták, a hátrahagyott „öröket” pedig kiűzték onnan. Árpádnak valamely távoli hadjáratról visszatérő serege nem próbálkozott Etelköz visszahódításával, hanem megragadta a kínálkozó kedvező lehetőséget: a Kárpát-medence megszerzését az ellenállók leverése és a csatlakozásra hajlandók csatlakoztatása révén. Erről szól Anonymus *Gestája*.

A hét vezér – köztük a fejedelem – katonai kísérete, „a vezér és nemesei” – ahogyan Anonymus nevezte – sem a besenyőktől, sem a bolgároktól nem szenvedett vereséget, és elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a Kárpát-medence népeit „rendbe szedje” a nagy hatalmú Attila királytól való származásra hivatkozva. (A valóságban sokkal inkább a késő avar etnikummal való rokonsága, hasonlósága, alapján!) A föld lakosai fiaikat kezesül adták, vagy azokat túszként összeszedték, és a lakosok kezességbe adott fiait a magyarok Árpád vezérhez küldték. Ilyen módon a vezér tekintélyes haderőre tett szert, hiszen nemcsak a föld lakóinak hűségét biztosította a túszok, illetve kezesek révén, hanem saját haderejét is jócskán megnö-

velte. A magyar törzsszövetség katonai ereje a Kárpát-medencében jóval nagyobbak tűnik, mint azt megelőzően Etelközben, és pedig nyilván az újonnan csatlakozók révén. Legalábbis az augsburgi vereségig ez a helyzet. Az új törzsszövetség megszervezése, a kialakult hatalmi hierarchiának megfelelő átrendeződés (a központban elhelyezkedő vezető mag és a szélekre kerülő, segélyhadakat adó törzsek és nemzetségek viszonyának megállapítása) zárja le ezt a fázist.

„A diadal után Árpád vezér meg vitézei innen tovább vonulva addig a mocsárig mentek, amelyet Körtvély-tónak mondanak, s ott maradtak a Gyümölcsény erdő mellett harmincnégy napig. Azon a helyen a vezér és nemesei elrendezték az országnak minden szokástörvényét megvalmennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek meg főembereinek, vagy miképpen tegyenek igazságot bárminő elkövetett vétkekért. Egyszersmind ott a vezér vele jött nemesseinek különböző helységeket adományozott összes lakosságukkal együtt. Azt a helyet, ahol mind ezt elrendezték, a magyarok a maguk nyelvén Szerinek nevezték el, azért, mert ott ejtették meg szerét az ország egész dolgának.” (40)

Hogyan történt mindez Mongóliában?

A *Mongolok Titkos Története* szerint „Imigyen a nemez falú jurták népeit leigáozván a tigris évben (1206) összegyűltek az Onon folyó forrásánál, kitűzték a kilencclábú fehér jakfarkas zászlót, és Dzsingisz kánt a kán címmel felruházták... a mongkoldzsín népet egészen rendbe szedte, Dzsingisz kán a következőképpen rendelkezett: Azokat, akik velem tartottak, hogy velem a birodalmat megalapítsák, az ezreket ezredekbe szedve, az ezredek parancsnokaivá teszem és nekik elismerésemet fejezem ki (következik a nevek felsorolása)...”³⁸ Nem folytatom, mert a *Titkos Történet* nyolcadik, kilencedik, sőt részben a tizedik könyve ezekről a jutalmakról és kiváltságokról szól, adómentes legelők-

ről, és arról, hogy kilenc vétekkal vétkезzenek bár, ne bűnhődjenek értük.

A példákat csak ezért említem, mert összecsengenek azzal, amit Anonymusnál Pusztaszerről olvashattunk, egyértelműen erősítve *Gestájának* hitelét.

Sokat idéztem a *Mongolok Titkos Történetét*, de egyáltalán nem feleslegesen. Ha van mű, mely híven és szemléletesen tükrözi a nomád népek politikai szervezetének alakulását, akkor a *Titkos Történet* teszi ezt, minden naivitása, primitívsége és elfogultsága dacára – vagy talán éppen ezek miatt. Az általa megrajzolt kép – mutatis mutandis – a hunok, az avarok, a türkök és a kazárok – no meg a magyarok, a besenyők és a kunok történetének is tükörképe. „A mongol Anonymus (a MTT írója) segítségével – írta Ligeti Lajos – talán könnyebben megértjük a magyar honfoglalás mesemondóit és igriceit, akiket oly határozott formában elutasított magától a magyar Anonymus, de akiknek a hatása alól szerencsére mégsem sikerült magát teljesen kivonnia.”³⁹

A honfoglalás valójában nem más népek leigázásával vagy elűzésével járó hódítás volt, hanem egy új törzsszövetség megalakítása az Etelköz elhagyására kényszerült magyarokból és a Kárpát-medence különböző népeiből. Ennek során az ellenálló vezetőket levertek vagy menekülésre kényszerítették, de készségesen felvették az új törzsszövetség kötelékébe azokat, akik erre hajlandónak mutatkoztak: elsősorban az avar maradványokat a maguk „hun” identitástudatával, az Attila népének tekintett székelyeket, de az itt lakó szláv és egyéb népeket is. Anonymus nem a fegyveres leigázásra, hanem a csatlakozásra, az önkéntes alávetésre helyezi a hangsúlyt. „Midőn a szomszédos nemzetek hallották véghezvitt jeles cselekedeteiket, Árpád vezérhez özlöttek: igaz hűséggel hódolva szolgáltak neki, de volt is részük jó gondviselésben: így aztán igen sok vendég háznépévé vált.” (43)

Igaz, azt is megírta, hogy „aki nem akart hűségükre állni, vasbílincsbe verve magukkal hurcolták”, „undok tömlöcfenekre vetették”, „haragjukban felakasztották”, de ezek az általános szabályt erősítő kivételek. Bizonyos – olvassuk el ebből a szempontból Anonymus honfoglalását –, hogy nem a leigázottak, az elüldözöttek, hanem a csatlakozók voltak többségben. Ezeket „rendbe kellett szedni”, helyüket az új politikai alakzatban kijelölni, jogaikat meghatározni (ki, mikor és milyen rend szerint vonuljon hadba!) Erről a hiteles történeti forrásokból (ld. Konstantinosz, Theotmár, a *Poveszti* stb.) kikövetkeztethető folyamatról szól Anonymus *Gestája*, lényegében híven és hitelesen. Csak le kell választanunk róla a felesleges díszítőelemeket, az egyes személyneveknek pedig nem kell meghatározó jelentőséget tulajdonítani, akárcsak Álmos vagy Árpád buzdító beszédeinek, amelyektől – állítólag – a csatára felsorakozó harcosok olyan nagy bátorságra gyúltak.

Árpád magyarjainak honfoglalása nem az itteni szlávok nagy történelmi veresége volt, ahogy ezt Palacký nyomán állították és tanították. Nem olyan vereség, amelyre folyamatos elnyomás következett, amiért ezer év múltával, a trianoni békeszerződéssel vettek revánsot a legyőzöttek. Ez a beállítás alapjaiban téves. A soknyelvű, a különböző etnikumokból álló törzsszövetség többnemzetiségű állammá alakult át, és ezt a jellegét évszázadokon keresztül őrizte a 19. század derekáig. A nemzeti államok európai dominanciája – uralkodó típusná válása – kérdésessé tette a történeti ország integritását és ezzel párhuzamosan a soknemzetiségű jelleg elfogadása sem talált hívekre. Ez azonban már egy más történet.

7

A bizonyítási teher jogi fogalom, de a történészek is gyakran élnek vele anélkül, hogy a nevén neveznék. A körükben uralkodónak tekinthető nézet nem szorul bizonyításra, bármennyi hézag gyengítse vagy megannyi ellentmondás terhelje is. A „kisebbségi” vagy „ellenzéki” véleményt természetesen bizonyítani kell, és hiába hozzák fel az egyik bizonyítékot a másik után, az uralkodó álláspont képviselői mindegyiken találhatnak támadható pontot. Bíborbanszületett Konstantinosz magyarokról írt tudósításának feltétlen tisztelet járt, de azt a mondatot, miszerint a besenyők a türkök családjait teljesen megsemmisítették, egyszerűen figyelmen kívül hagyták, mintha a császár soha meg nem írta volna. Miért? Mert, ha ez igaz, a honfoglaló magyarok száma nem múlhatta felül a Kárpát-medence szláv lakosságát, és rövidesen be kellett volna olvadniuk azok közé. Tehát: bármit mondjon az egyébként igen tisztelt szerző, a magyarok (türkök) családjainak (cselédeinek) sikerült elmenekülniük az üldöző besenyők elől és a háborús körülmények között félmillió létszámban átvonulniuk a hegyek szorosain és letelepedni a Kárpát-medencében, az ellenséges népek között. Persze, ezt a merész feltevést is jó lett volna bizonyítékokkal alátámasztani és nem csupán az „eredménnyel”, amelynek több más okozója és összetevője lehetett. (Már utaltam rájuk és most nem kívánom őket megismételni.) Mint „uralkodó” nézetnek azonban bizonyításra nem volt szüksége, igazát vélelmezték és ez sokak számára elegendőnek tűnt.

A késő-avarnak vagy protomagyaroknak nevezhető etnikum létezése a Kárpát-medencében Nagy Károly és Krum kán hadjáratai után – ami nem pusztán hipotézis, hanem egykorú források által igazolt tény – Árpád magyarjainak honfoglalását realisabb összefüggések közé helyezi, sokkal valószínűbbé és valószínűbbé teszi, mint a félmil-

liós bevándorlási teória. A kérdés most már az, miként tükröződnek ennek a folyamatnak a részletei Anonymus *Gestájában*?

Szófejtései – nem vitásan rosszak, némelyik mosolyra fakaszt. A magyarokat nem Ungvárról nevezték el hungarusoknak, Szerencsnek pedig semmi köze a szerelemhez. Létezett-e Kadocsa és Szovárd, léteztek-e az általuk legyőzött ellenséges vezérek? Nem voltak elég jelentősek ahhoz, hogy nevük a korabeli évkönyvek lapjaira kerüljön, de saját nemzetségük őrizte emléküket, hiszen neveikkel későbbi századokban is találkozunk, és őrizhette ellenfeleikét is, mint akiknek legyőzése adott jogcímet javakra, birtokra jóval később is. Ezek keveredtek a regösök énekeinek alakjaival.

Nem kevés hősi éneket adhattak elő az udvarban, de ezek száma mégis véges volt, bizonyos „típusok” változataiból álltak, mert Anonymus sokszor ismétli önmagát és használ fel újra meg újra visszatérő elemeket a honfoglalás leírásánál. Ugyanazt a mondát és ugyanazt az éneket – minimális változtatással – többször is felhasználta. Árpád például többnyire három vezérre bízta a Kárpát-medence egyes részeinek elfoglalását. A Hegyalja meghódítására Ond, Ketel és Tarcál kap parancsot, a Nyírségé Tas, Szabolcs és Tétény feladata lesz. A nyitrai részekre Szovárd, Kadocsa és Huba együtt indulnak, a Temesközbe ugyancsak Szovárd, Kadocsa, harmadiknak pedig Vajta. Ezek után nem meglepő, hogy a kalandozások hősei Lél, Bulcsú meg Botond, illetve – más változatban – Botond, Szabolcs és Örkeny. Találgathatjuk: seregszervezési, vezetési elv volt az Árpád-korban ez a hármas tagolás? Vagy az Anonymus által ismételten felhasznált hősi ének szólt három hős tetteiről?

Lehetett egy kétfős változat is, mert Ete meg Vajta, Ösbő meg Őse, Ösbő meg Velek, Szalók meg Örkeny vitézkedéseiről is olvashatunk főleg a dunántúli és a bihari csa-

ták kapcsán. Ilyen ismétlődő motívum a föld előzetes kikémlelése is. A *Képes Krónikában* ez a feladat Kund fia Kusidé, míg Anonymusnál egyszer Tarcálnak, egyszer pedig – az erdőntúli föld esetében – Apafarkas Agmándnak jut.

Úgy tűnik, a regösök énekeinek vagy a parasztok meseinek sorában Anonymus egyetlen nagyszabású csataleírásra akadt, amelyet azután alaposan kiaknázott, és több változatban is beillesztett a honfoglalás történetébe. A vezér megosztja hadát, amelynek fele azután egy folyón átkelve meglepetésszerű támadással megzavarja az ellenséget.

Tény például „reggelre kelve hajnal előtt... két részre osztotta seregét. Az egyik részt kissé felfelé küldte, hogy a folyón átkelve (az Almás vizéről van szó) majd Gyalu katonáinak meglepetésére avatkozzék bele a harcba. Így is történt...” (27)

A Zobor elleni csata hasonlóan alakult:

„Mikor mind a két sereg odaért a Nyitra folyóhoz, Szovárd, Kadocsa és Huba át akart kelni a folyón. Azonban Zobor, a nyitrai vezér meg katonái igen soká küzdöttek ellenük, és semmiképpen sem engedték, hogy átkeljenek. Mikor soká küzdöttek egymással, a magyarok nyíllal lövöldözve sokat megöltek a csehek és a szlovének közül, de három napig az árvíz miatt semmiképpen sem tudtak átkelni. Végre negyednap a csehek és az összes nyitrai szlovének... megfutamodtak.” (37)

Anonymus szerint Szovárd és Kadocsa Galád vezér ellen is emígyen hadakozott:

„Mikor másnap – minthogy köztük volt a Temes folyó – egyik hadsor sem bírt sehogyan sem átjutni a másikhoz, akkor Szovárd meghagyta testvérének, Kadocsának, hogy serege fele részével vonuljon valamivel lejjebb, aztán akárhogyan, de menjen keresztül, és ütközzék meg az ellenséggel. Kadocsa rögtön engedelmeskedett testvére rendelkezésének... Midőn a magyar sereg egyik része Kadocsával odaát volt, fele része Szovárdal pedig az innenső

oldalon, akkor a magyarok megfúvatták a harci kürtöket és a folyón átkelve, heves küzdelembe bocsátkoztak.” (44)

Vajon hol került sor erre a többször is elmondott folyó menti csatára? Az Almás, a Nyitra, a Temes mentén, vagy esetleg – éppenséggel a Brentánál? A lombardiai hadjáratról hazatérő magyar csapat e folyónál szembekelelt Berengár király nagy számú seregével. A harc kilátástalannak tűnt, s ezért a magyarok a szabad elvonulás fejében felajánlották zsákmányukat, foglyaikat, – hasztalan. 899. szept. 24-ének hajnalán azonban, miután átúsztattak a folyón, meglepetésszerű támadással tönkreverték Berengár hadát. Nagy diadal volt ez, amellyel a kalandozó magyarok fél évszázadra megalapozták hírnevüket, és méltó arra, hogy hősi ének tárgya legyen, mely sokáig zenghetett az énekmondók ajkán. A honfoglalás történetébe azonban nem volt beilleszthető – Lombardia messze esett Magyarországtól –, a csata mozzanatait ezért Anonymus (vagy előtte valaki más) felhasználta egy kevésbé jelentős, de hazai tájhoz kötődő ütközet leírásához. Feltevésről van szó, melyet a dolog természeténél fogva sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Mindössze annyit tudunk, hogy Salardus vezér portyázott Itáliában, az ő neve viszont összecseng Anonymus Szovárdjával. Az sem zárható ki, hogy a 907. július 5-i, Pozsony – más változat szerint: Ennsburg – közelében vívott döntő csata rejtezik Anonymus leírása mögött.

Énekmondók szavaira gyanakszunk, ha azt olvassuk a magyarokról és ellenfeleikről, hogy „állt a harc köztük egy héten át”, mint Veszprém váránál, vagy pedig „folyt a harc köztük tizenkét napig”, mint Bihar váránál. A már sokat emlegetett Mongolok Titkos Történetéből kitűnik, hogy a naiv énekmondó otthonosabban érzi magát két ember birkózásáról szólva, mint ha két nagy sereg csatáját kell elbeszélnie. Egy folyó menti ütközetet ezért kellett minimális változtatással háromszor elmondania Anonymusnak.

A *Gesta Árpád* alvezéreinek portyáiról, csetepatéiről tudósít, amelyeket helyi vezetőkkel vívnak. Nem dúlt nagy csata Alpár mezején sem, pedig ott maga Árpád mondott buzdító beszédet katonáinak. Anonymus sem mond róla többet, minthogy a beszéd „... hallatára vitézei nagyon felbuzdultak. Tas fia Lél megfújta kürtjét, Bogát fia Bulcsú meg felemelte zászlaját, s az első hadsorban indultak ütközetbe a görögök ellen. Erre harcba elegyedett a két ellenséges csatarend, és elkezdtek hevesen vívni egymással. S amikor Árpád vezérnek egész serege viadalra kelt a görögök ellen, igen sokan elesetek a görögök és a bolgárok közül. A fent említett Salán vezér pedig amint látta, hogy övéi alulmaradnak a küzdelemben, futásnak eredt, és hogy életét megmentse, Bolgárfejevárra sietett.”(39)

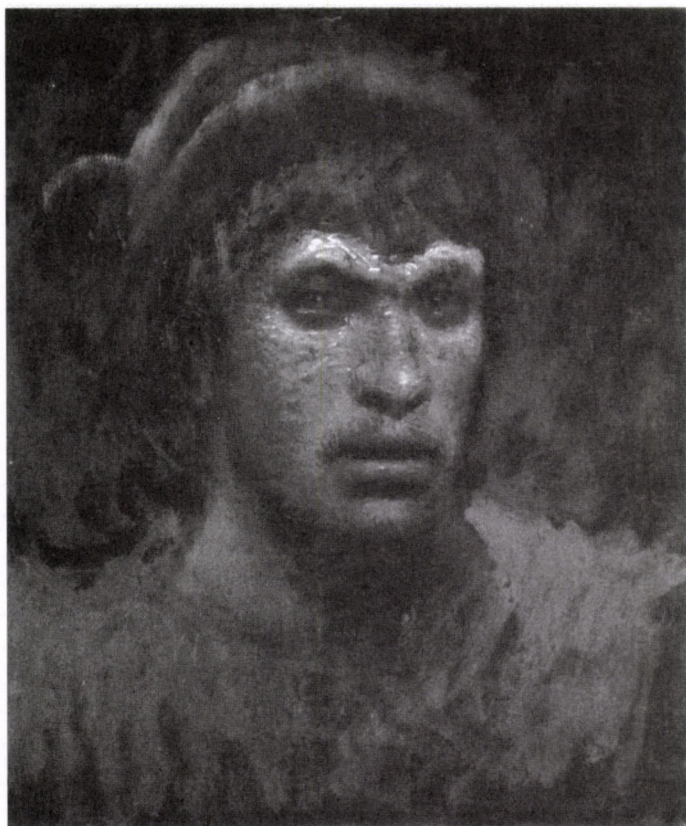
Ennyi az egész. A többi már arról szól, hogy a görögök és a bolgárok a Tisza vizébe veszttek. Az egykorú külföldi krónikások az ország elfoglalása kapcsán nagy csatákról nem írhattak, mert ilyenek nem voltak, a kisebb csetepaték nem hallatszottak messzire. Anonymusnak ezért kellett egy-egy helyi összecsapást nagy ütközetté dagasztania, és ugyanezt a csataleírást háromszor is felhasználni. A külföldi krónikások Árpád hadainak megjelenését késve és hiányosan regisztrálták. Kárpát-medencei csatákról nem szóltak, mert azok zaja nem ért el hozzájuk. Idehaza sem hagytak mélyebb nyomokat egyes birtokjogokat alátámasztó összeütközésektől eltekintve. Az ismeretlenségből kiemelkedő magyarok egyszerre csak itt voltak, szomszédaik viszályát kihasználva Pannónia uraivá váltak, és fél évszázadon át sarcolták azokat, akiket lehetett.

Vannak azonban a népi hagyományoktól elkülöníthető, nagyon is reális elemeket tartalmazó tudósításai. Györffy György figyelt fel arra, miszerint Ketel fia Alaptolma a Duna mellett, ott, ahol a Vág folyó beletorkollik, várat épített, és „ennek a várnak a szolgálatára oda adta mind a magával hozott, mind a vezértől nyert népnek

a kétharmadát". (15) Hasonlóképpen, amikor Taksony vezér a Bulár földről jött Billának meg Baksnak adományozta Pest várát, a két főúr a „magukkal hozott népből kétharmadot a nevezett vár szolgálatára átengedtek, egyharmadot meg utódaiknak hagytak". (57) Ez az egyharmad-egyharmad-egyharmad szerinti felosztás a várbirtok, a fejedelmi birtok és a nemzetségi birtok között lett Györffy szerint a megyeszervezés alapjává, mely több esetben pontosan igazolható.

Nemcsak azon érdemes elgondolkoznunk, amit Anonymus leír, hanem azon is, amiről nem szól, ami hiányzik a *Gestából*. Így nincs szó beköltöző és letelepedni akarók tömegéről és a föld népének elüldözéséről, ami pedig elkerülhetetlen lett volna, ha helyett kell biztosítani a Kárpát-medencébe nyomuló állítólagos százezreknek. A valóban beköltöző néhány tízezer – a vezérek katonai kísérete és közvetlen családtagjaik – könnyen találhatott helyet, és el is tartathatták magukat a föld népével. A hagyomány nem őrzött semmit a beözönlő tömegek nyomorúságáról, az itteni népességgel vívott élethalálharcról. Nyilván azért nem, mert ilyesmire nem került sor. Ilyen jellegű és természetű eseményeket nemzedékek során át őriz az emlékezet. (A török idők nyomorúsága gyermekversekben és mondókákban pl. máig fennmaradt.) A honfoglalástól Anonymusig terjedő háromszáz esztendő kevés volt ahhoz, hogy mindezt elfelejtesse. Ha nem maradt nyoma, nem volt, ami ilyen nyomokat hagyhatott volna.

A törzsszövetségek magja, a vezető törzs illetve nemzetség általában az ország szívében, a legvédelettebb helyen telepszik le, ahol a legdúsabbak a legelők és a legkedvezőbbek a természeti adottságok. Körülötte tömörülnek a tekintélyesebb törzsek, illetve nemzetségek, míg a szélekre a később csatlakozó, az elő- és utóvéd szerepét betöltő egységek kerülnek. Mindenkinek hatalma, rangja szerint megvan a helye, amelyhez szívósan ragaszkodik. Anonymus arról is

FÉRFI VÖRÖS INGBEN, TOLLAS KALAPBAN, 1890 KÖRÜL

értesít, miszerint „Árpád vezér nemeseinek tanácsára és kérelmére megeskette a nyitrai részekről hozott hűtleneket, aztán különböző helyeken földet adományozott nekik, nehogy még hűtlenebbekké váljanak és így, majd ha hazatérnek, megrontsák a nyitrai határon lakó híveket.” (37)

Ez a fontos tudósítás kiegészíti az előzőket, az Alaptolmáról illetve a Billáról meg Baksról szólót. Ha a fejede-

lem az államszervezés során úgy találta, hogy az egyes nemzetségek túl nagy összefüggő területet birtokolnak, ami nem teszi lehetővé megfelelő területi szervezet – állam – kiépítését, és ezért kisajátította a nemzetség eredeti szállásterületének jelentős részét, legalább részben kárpótolnia kellett őket, nehogy mind szembeszálljanak vele. Kárpótlást a gyepekön túl, vagy másutt névleg a fejedelem birtokához tartozó területekből kaphattak. Így juthattak a Baár-Kalánok Hunyad megyei és baranyai birtokaikhoz, a Vatha vagy Csolt nemzetség pedig Kraszna megyei javaikhoz, és nem legelőváltó nomadizálásuk révén!⁴⁰ Az eredetileg Pest megyei Káta, illetve Ákos nemzetségek is így szerezhettek birtokokat északkeleten.

Anonymus a neve alapján nyilván morva eredetű, tehát Nyitrához kötődő Mén-Marótot nem azért helyezte Bihar várába, mert annak közelében volt található egy Marótlaka nevű helység. Mén-Marót – feltehetőleg Szvetopluk morva fejedelem egyik fia – a testvéreivel támadt vitájában a magyarokra támaszkodva próbálta hatalmi igényeit érvényesíteni. Bíborbanszületett Konstantinosz ugyanis a következőket írta:

„Miután annak a Szvetopluknak a halála után (fiai) egy esztendő békességben töltöttek, vizály és meghasonlás támadt köztük, belháborút indítottak egymás ellen és jöttek a türkök, teljesen tönkretették őket és elfoglalták országukat, amelyben most is laknak. A nép maradékai szétszéledve a szomszédos népekhez, a bolgárokhoz, a türkökhöz, a horvátokhoz és a többi néphez menekültek.”⁴¹

Jegyezzük meg! Egy részük a türkökhöz, vagyis a magyarokhoz menekült, akik bizonyára nem maradtak semlegesek a szomszédságukban dúló belháborúban, és a hozzájuk húzó, velük együttműködő pártot támogatták. „Marótot” azonban kockázatosnak tűnt Nyitrában hagyni („nehogy még hűtlenebbé váljon”), és ezért Bihart kapta saját országrészül, mely messze volt az eredeti morva ha-

talmi központtól. Árpád ugyanis – lásd fentebb – különböző helyeken földet adományozott a nyitrai részekről hozott hűtleneknek. Marót „hűsége” így sem állhatott erős lábakon, szembeszállt Árpáddal, és Bihar várában engedelmességre kellett őt kényszeríteni. Marót idejében meghódolt, és ezért Bihart megtarthatta.

Így volt-e valóban? Ne felejtjük, a korai királyság idején a „dukátus” vagy hercegség bizonyíthatóan nyitrai és bihari részekből (és talán még egy harmadik, a Temesközben lévő területből) állott. Vászoly (Vazul) mint lehetséges trónörökös Nyitrán tartózkodott. Géza herceg nyitrai, László bihari csapatokkal vett részt a mogyoródi ütközetben. Győrffy György saját koncepciója szerint a honfoglalás utáni magyar törzsekben vélte megtalálni Anonymus „országait”, amelyeket a Névtelen jegyző a honfoglalást megelőző időkbe vetített vissza. Ezekről azonban semmit sem tudunk, sem külföldi, sem hazai források nem szólnak róluk. Ibn Haijan (Hayyan) 942. évi és Konstantinosz 951 táján feljegyzett vezérnévsorai közti eltérésekből nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket.⁴² Az viszont hiteles források tanúsága szerint bizonyos, hogy a Kárpát-medence területe a 9. század végén nem alkotott politikai egységet. Szvatopluk morva államának maradványai, a Karolingok dunántúli örgrófsága mellett a keleti rész bolgár érdekszférába tartozott, rajta helyi vezetők, törzs- és nemzetségfők osztoztak. Simeon cár nem tett kísérletet megvédésére vagy visszaszerzésére.

Az Anonymus rajzolta kép ennek az állapotnak pontosan megfelel. Nyomai – maradványai – éltek a vezérek korában, sőt minden bizonnyal a magyar királyság korai időszakában is, amikor Árpád törzsszövetsége államná szerveződött. Anonymus jó ismerője az ősi hagyományoknak, a keleti nomád népek kultúrájának, a regösök és igricek által előadott hősi énekeknek. Ugyanakkor meggyőződéses keresztény is, a középkori Európa szellemi

központjában, Párizsban tanult klerikus, aki nemzete történelmét a korabeli tudomány követelményeinek megfelelően kívánta előadni. Gestája arról szól, hogy a 12. század második felében a magyar királyi udvarban miként látták a honfoglalást és hogyan gondolkoztak róla. A három évszázados távolság dacára – fő vonásaiban – helyesen és – a lényegét tekintve – reálisan. Részletei nem bizonyítottak és nem bizonyíthatók, a történet egészében véve mégis igaz! Ezt ugyanúgy hangsúlyozni kell, mint mondai elemeinek kritikáját, mégpedig történelmi tudatunknak a valósághoz hívebb megalapozása érdekében. A Feszty-körképet nem kell átfesteni, de jobban fogjuk érteni mindazt, amit rajta láthatunk.

HERCZEGH GÉZA

Jegyzetek

- A tanulmány első részébe félreértésre okot adó nyomdahiák kerültek. A 95. oldal második bekezdésében helyesen: Elképzelhetetlen, hogy etnikai tudattal ne rendelkeztek volna... A 97. oldal első bekezdésének vége helyesen: ... az azok által lakóhelyükről elűzött besenyő harcosokat szolgálják.
- 31 Pauler-Szilágyi i. m. 372. l. Király P. szerint „A magyarok elei a szláv nyelvű forrásokban az »Ugri« (ugorok) »Turci« (türkök) »Peoni« és »Magere« (magyarok) néven szerepelnek. A magyarok »Ogre« neve az általánosnak mondható vélemény szerint még az Azovi- illetőleg a Fekete-tenger feletti területeken következett be.” Király P.: Magyar-szláv kapcsolatok a honfoglalásig a szláv írott források tükrében. *Magyar Tudomány*. 1980 357–362. l. A Poveszti honfoglalás-történetéből kiemeli, hogy az ugorok (magyarok) kelet felől jöttek, sátrakat használtak, mint a polovcik, kapcsolataik a kijeveikkel békés jellegűek voltak. Véleményem szerint ehhez hozzáfűzhetjük, hogy a Poveszti Anonymus honfoglalás-történetéhez is meghatározó jellegű adatokat nyújtott.
- Ami a honfoglalás útvonalát – a vereckei, illetve az erdélyi beköltözést – illeti, Anonymus határozottan és egyértelműen a vereckei mellett foglal állást. A magyar krónikairadalomban vannak nyomai az er-

déli beköltözés emlékét őrző hagyománynak is. (Lásd többek között Veszprémy L.: A magyar honfoglalás útirányának hagyománya az elbeszélő forrásokban. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1990. 2. sz. 120. l.) Nem vitatom, hogy egyes csoportok jöhettek, sőt jöttek is Erdély felől, de a vereckei útvonal katonailag könnyebben, gyorsabban járható volt. (Később Batu kán is azt választotta!) A siker az Anonymus által leírt útvonal használatának hírért támogatja más, egyéb – főleg régészeti – bizonyítékok mellett.

32 Kristó Gy. i. m. 163. l.

33 Kristó Gy. i. m. 141. l.

34 Hóman Bálint szerint Anonymus „Erdélybe helyezi át a 11. századi Gesta dunántúli olaszait (blasii), és ugyanezeket pastores romanorum néven Dunán túl is szerepelteti, holott a 10–11. században emezek az Alduna és a Kárpátok közt elterülő havaselvei földre (jöttek)”. *Magyar Történet*. I. köt. 393. l. A magam részéről Anonymusnak azt az adatát tartom a legjelentősebbnek, hogy Attila „halála után a római fejedelmek foglalták el Pannónia földjét egészen a Dunáig, és ott telepítették le pásztoraikat” Attila halála helyett az avar birodalom összeomlására kell gondolnunk, és a római fejedelmeken frank őgrófkot kell értenünk, és máris minden a helyére került. A megmaradt kései avarok a frank (és szláv) urak nyájait legeltették – egészen a Dunáig, mely valóban a Keleti-Frank Birodalom határa volt.

35 Lényegében erre vagy hasonló kapcsolatra utal Dümmerth Dezső is, aki az Annalista Saxo és Widukind híradásainak egybevetése után arra a következtetésre jut, hogy a Kárpát-medencét egy és ugyanazon időben – 908 körül – lakták még avarnak és magyarnak nevezett népek, és ezek csapatai egymástól függetlenül vettek részt egyes hadi vállalkozásokban. Lásd Dümmerth D.: *Álmos, az áldozat*. H. n. Panoráma 1986, 85. l., valamint 133–136. l. A magam részéről azt tartom a legnyomósabb érveknek, hogy a jól értesült Widukind azonosítja a két népet „Avares quos modo Ungarios vacamus”, vagyis „az avarok, akiket most magyaroknak nevezünk”. Ez úgy értendő, hogy a 908. évi hadjáratban az avar harcosok maradványai magyar vezetés alatt „magyar” seregként vettek részt, különben értelmetlen lenne a magyarok „másik” seregéről szólni. Theotmár 900-ban írt levele is ezt erősíti, igaz, „szlávokat” említve.

36 Györffy Gy.: *Anonymus. Rejtély vagy történeti forrás*. Bp. 85. l.

37 Ligeti i. m. 57., 68. l.

38 Ligeti i. m. 90. l.

39 Ligeti i. m. 6. l.

40 Györffy Gy. A honfoglaló magyarok települési rendjéről című tanulmányában (Ld. *Archeológiai Értesítő* 1970. évf. 191–238. l.) vázolta fel a folyó menti nomadizálásra alapozott településtörténeti koncepcióját. Ezt azonban a Kárpát-medence földrajzi viszonyai, 10. századi népessége, gazda-

sági élete aligha tette volna lehetővé. Ugyan melyik folyó mentén juthattak volna a Baár-Kalánok Csongrádtól Hunyad megyébe úgy, hogy más törzsek, nemzetségek legelőit le ne tarolják? Győrffy vezérei túlságosan sokfelé jártak, túl gyakran változott útvonaluk ahhoz, hogy ennek során nevük helynevekké válhatott volna. Pata helynév a Mátra alján lévő birtokon túl a Nyitra folyó mellett, a Dunántúl délkeleti részén, Sárosban, Biharban és Erdélyben található. Túl sok ez ahhoz, hogy egyetlen személlyel kapcsolatba hozzassuk. A gyepek mentén vagy azokon túl adományozott terület nyilvánvalóan kárpótlás volt a kisajátított nemzetségi szállásokért. Megakadályozta nagyobb területi hatalom kialakulását, és növelte az ország egészének területét.

41 Pauler-Szilágyi i. m. 130. l.

42 Ibn Hayyán vezérnévsora Győrffy olvasata szerint a következő lenne: Gyula, Ecser, Bulcsu, Basman, Alpár, Galád és Horka, ami szláv nyelvű tolmács segítségével került volna rögzítésre. Ld. Győrffy Gy.: *Régi kérdések – új válaszok* 209. l. Vékony Gábor Elter megfejtése nyomán és héber közvetítést tételezve fel a következő névsort közli: Tottila, Ögek, Levedi, Basman, Livinti, Árpád, Hetedi. (MHK. reprint kiadás utószó. 885. l.) Arra, mennyi és milyen nehézségekbe ütközik az ezeréves mór forrás megfejtése, ld. Elter I. és Czeglédy K. vitáját. (Néhány megjegyzés Ibn Hayyannak a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról szóló tudósításához, illetve *Még egy szó a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. Magyar Nyelv.* 1981. évf. 413–423. l. Attól tartok, még messze vagyunk a helyes megfejtéstől, következőképp óvakodnunk kell attól, hogy a vezérnévsorból hatalmi harcokra, illetve területi elhelyezkedésre vonatkozó konkrét következtetéseket vonjunk le.

A HÉT NEMZEDÉK

Családom múltjáról szóló feljegyzések már a 17. század utolsó harmadáig nyúlnak vissza. Azóta hét nemzedék viselte – kisebb-nagyobb változtatásokkal – a Cseh-Szombathy nevet, és ezért választottam családi krónikám címéül a *Hét nemzedék*et.

A 17. század utolsó szakasza gazdag volt élményekben: ekkor verték ki Magyarországról a császári seregek egymás után vezetett hadjárataikkal a törököket. Dicsőséges lenne, ha arra hivatkozhatnék, hogy milyen hősi cselekedet elismerése emelte fel a Cseh-Szombathyakat a köztételek közül, és ha a családi címeren egy levágott török fejé díszelne, azonban a család felemelkedése sokkal prózaibb okokra volt visszavezethető: az ősök a seregek szállítói voltak, és amikor a kincstár nem tudott fizetni, rangok osztogatásával egyenlítették ki a számlákat. Ezért kapott nemességet 1692-ben a Cseh nemzetség.

A Cseh családnévnek kétféle magyarázata lehet. Az egyik, hogy az ősök csehek vagy morvák voltak, és előnyösebbnek tartották a Kiskárpátok keleti oldalára való áttelepülést. A másik magyarázat, hogy a 17. században csehek neveztek a huszitákat, akik a fehérhegyi csatában elszenvedett vereség után menekülni kényszerültek.

Első ismert lakóhelyük Nagyszombat. Itt nem részeshülhettek valami szívélyes fogadtatásban. Nagyszombat az esztergomi primás ideiglenes székhelye volt, a Cseh család pedig valószínűleg kezdettől fogva eretnek. El is hagyják Nagyszombatot, és Rév-Komárom lett tartósabb lakó-

helyük. Ez a Duna menti város két szempontból is kedvezőbb volt Nagyszombatnál: a lakosság nagy része, ha nem zöme kálvinista volt; továbbá ott folyt a Duna, amely a család kereskedelmi szempontjából lényeges előnyt biztosított. Hamarosan rendelkezik a család egy gabonaszállító flottával, amely követi az utánpótlást, ellátást igénylő csapatokat.

Bár ez időben javában folyt az ellenreformáció, mégis annak vezéregyénisége, I. Lipót nemességet adományozott egy kálvinista családnak, Cseh Józsefnek és fiának, Cseh Istvánnak. A nemesi oklevél felsorolta a család nő tagjait is, mintegy kiterjesztve a nemességgel járó kedvezményeket az egész nemzetségre.

A Cseh nemzetség virágzása

A Cseh család anyagi virágzásának időszaka a 18. század közepe volt. Ők az „Arany emberek”, akik a sikerek gyermekei. A családi hagyományok szerint ők adják a mintát Jókai regényei számára. A feltételezést alátámasztja az a tény, hogy Jókai a Cseh családról elnevezett utcában született, és regényeiben több olyan esemény is előfordul, amit a családi krónika is feljegyzett, mint például a komáromi földrengés és a család tagjainak szerencsés megmenekülése.

Ekkor azonban a család már más néven szerepelt. Ők voltak a szombatiak, és Jókai is már a Szombati utcában született. Az ilyen családnév-változtatás a 17–18. században nem ment ritkaságszámba, és nem kívánta új diploma szerzését. A földbirtokos családok sokszor egyszerűen átvették a parasztok által használt elnevezést, aminek hátterében a falu neve volt, ahol a család az adott időszakban lakott. A Szombati név feltehetően ragadványnévként kap-

csolódott a „Cseh”-hez, talán egyszerű megkülönböztetésül a Rév-Komáromban lakó többi csehektől.

A „Cseh”, illetve „Szombati” család tekintélyét nemcsak vagyona alapozta meg, hanem azok a házasságok is, amelyeket a Kisalföld kálvinista köznemes elit családjainak tagjaival kötöttek. Ilyen családok voltak a Pázmándyak, a Csajághy Szőkék, a Sebestyének, a Kenesseyek. Többszörös házasságkötés fűzte össze a Cseh-Szombathyakat a Lakyakkal, akikről Eötvös Károly úgy nyilatkozott útikönyvében, hogy: „...ha valaki Laky, az mindjárt valaki”.

A Cseh-Szombathyak a század közepén már nemcsak a gazdasági életben, a kereskedelemben játszottak fontos szerepet, hanem a közéletben is. Ennek egyik fő területe volt az egyházi élet. Ez a kálvinisták esetében politikai kiállást is jelentett: a császári önkénnyel szemben a vármegyei autonómiát védő magatartást.

III. Károly és Mária Terézia uralma idején az ellenreformáció erőteljesen fellépett a kálvinista egyházi intézmények működése ellen, így például ekkor zárják be a pápai kollégiumot, a Dunántúl 1531 óta működő intézményét. Ez ellen a kálvinista nemesség Bécsben tiltakozott, szerzett jogaira hivatkozva. Ilyen tiltakozó küldöttség tagja volt az egyik Cseh-Szombathy is, ami ugyan nem járt sikerrel, de növelte a család tekintélyét. Komárom jelentős szerepet vitt az ellenállásban: a városban lakók többnyire továbbra is kálvinista nemesek voltak, akikkel csínján kellett bánnia a Habsburg-hatalomnak.

Alapvető változást hozott II. József Türelmi rendelete. A komáromi Nagytemplomot ugyan nem kapták vissza a kálvinista hívók, de engedélyezték egy új templom építését. Ennek fundusát – az építkezést alapterületét – Cseh-Szombathy József adományozta az egyházközösségnek, megerősítve a család és az egyház addig is folyamatos kapcsolatát.

A Cseh-Szombathyak új utakon

Az iskoláztatás a protestáns családokban hamarosan elterjedt a reformációt követően. A legtöbb nagyobb település gyülekezete tartott iskolamestert, aki az alapfokú ismeretekre megtanította a lakosság nagy részének gyermekeit. A Bibliának a protestáns hitéletben játszott nagy szerepe magával vonta az olvasás és írás tudásának szükségét. A nagyobb protestáns városok és falvak igényesebbek voltak, és algimnáziumokat is fenntartottak, amelyekből aztán a főgimnáziumba, a kollégiumokba mehettek az ifjak tovább.

Kollégium nem sok működött a 18. század első évtizedében: az ellenreformáció ebben látta a legfőbb ellenséget. Így került sor a pápai kollégium szétzavarására, és gyakorlatilag csak Debrecen kollégiuma állt a dunántúli tanulni vágyók rendelkezésére.

A debreceni kollégium tanulói lettek a Cseh-Szombathyak is. Hét fiú közül hat járt ide; többségük teológus lett, és a papi pályát választotta. Volt köztük, aki folytatta a tőzsér mesterséget, ketten pedig a mai értelemben is értelmiségiek, orvosok lettek.

Orvos nem lehetett akárki. A felcseri mesterséget nem volt nehéz megtanulni, de a diplomás orvosnak egyetemi tanulmányokat kellett folytatni, és habilitációs vizsgák után minősült szakképzett doktornak. Magyarországon ilyen vizsgákat az akkor működő egyetlen egyetemi rangú intézményben, a Nagyszombati Egyetemen lehetett letenni.

A Nagyszombati Egyetem jezsuita alapítású volt, s követelményei nemcsak a szakmai tudásra vonatkoztak, hanem a vallási hittételek elfogadására is. Ezek a tételek szükségszerűen ütköztek a kálvinista tanokkal, amiből következett, hogy a valláshoz ragaszkodó kálvinista ifjú magát zárta ki az egyetemi tanulmányokból.

A megoldást a külföldi protestáns egyetemre való felvétel és a kálvinista és luteránus egyetemek látogatása jelentette. A magyar diákok jelenléte a heidelbergi, göttingeni, baseli, leideni egyetemeken már több mint egy évszázada folyamatos volt.

Az orvosi szakma iránt érdeklődő két Cseh-Szombathy fiú számára is a külföldi protestáns egyetem jelentett megoldást. Hollandiába mentek, amelynek egyetemei közül egyesek, például a leideni, a természettudományok és az orvosi mesterséghez szükséges tudás, például az anatómia tanításában tűnt ki. A holland egyetemek a közép-európai kálvinista hitsorsosok számára bőségesen nyújtottak ösztöndíjakat, és ezért nem csoda, hogy a hallgatók névjegyzékében rendszeresen előfordultak magyarok is.

A magyar hallgatókat különösen szívesen fogadta a franekerai egyetem. Ez az Amszterdam szomszédságában levő egyetem különösen az orvosi stúdiumok szempontjából jeleskedett. Napóleon záratta be Hollandiának a franciák által történt megszállásakor.

A franekerai egyetem után még másik három egyetemen is megfordultak a Cseh-Szombathy orvosok, a göttingenin, a párizsi Sorbonne-on és a bécsin. Az egyetemek váltogatása nem volt kényszer: ez több évszázadon át kialakult gyakorlat volt, mely növelte a több intézményben is megfordult hallgató tekintélyét.

A felsorolt egyetemek között kettő, a Sorbonne és a bécsi Rudolfinum katolikus háttérrel rendelkezett, de a 18. század utolsó harmadában ezek már nyitottak voltak a nem katolikusok előtt is. Így habilitálhattak, doktori diplomát szerezhettek az eretnek orvosok már a Türelmi rendelet előtt Párizsban vagy Bécsben.

A két Cseh-Szombathy doktor Magyarországra visszatérve Pesten telepedett meg, és itt folytatott orvosi gyakorlatot. Nevük ettől fogva következetesen Cseh-Szombathy,

bár a 19. század végén néhány évtizedre csak Szombathynak nevezi őket a köznép.

A Pesten praktizáló két testvér közül József lett a sikeresebb: tekintélyes jövedelmet gyűjtött. A Türelmi rendelet megnyitotta előttük a szabadabb érvényesülés útját. József előbb Pest megye főorvosa lett, majd megkapta az országos főorvosi rangot. Öccse az időközben Pestre átköltözött egyetem professzora lett. Az ő pályafutásában szerepet játszott a Türelmi rendelet kiadása után szerveződött kálvinista pesti egyház, amely vice-kurátornak választotta meg, és főgondnokával, Teleki gróffal megindította a pesti református templom – ma Kálvin tér – építtetését.

József vagyona lehetővé tette számára, hogy alapítványokat tegyen. Különös gondja volt a debreceni kollégiumra, ahol egy természettudományi tanszéket alapított 25 000 forint összeggel. Gondja volt családjára is, elsősorban a jöendő nemzedék tanulásának támogatására. 10 000 forintot hagyott e célra a debreceni kollégium kereteiben. Már szűkmarkúbb volt, de azért nem fedkezett meg a sárospataki és pápai kollégiumról sem: ezekre 1000–1000 forintot hagyott.

A paraszt ősök

A 18. század végén a balsors látogatta meg a Cseh-Szombathy családot. Az 1770-es években iszonyatos zivatar csapott le a dunai hajósokra s nem kímélte a Cseh-Szombathy „flottát” sem. A megmaradt hajók sorra tönkre futottak és elsüllyedtek. A család vagyonának csak a roncsai maradtak meg.

A csődből az egyik Cseh-Szombathy házassága húzta ki a családot. Egy Laky házastárs még a csúf, vörös, erkölcstelen Cseh-Szombathyn is segít. Rév-Komáromban nincs mit keresni a családnak, de a vagyon maradéka elég ah-

hoz, hogy a szomszédos Győr megyében, Bőny községben el lehessen kezdeni a család helyreállítását.

A csúnya embernek ritka jóképű, mutatós fia született. Anyja a pápai kollégiumba küldte, ahol éles eszével elkápráztatta tanárait és osztálytársait. De a tanuláshoz nem sok kedve volt. 15 éves korában otthagytá a kollégiumot, s megkezdte vidám, pazarló életét. Fiatalon megházasodott, feleségül Győr megye főügyészének és másodalispánjának lányát kapta, aztán annak a vagyonát is sikeresen elherdálta. Mulatozásai a szomszédos megyében is híressé tették, míg feleségén hamarosan jelentkezett a köszvény, és évtizedeken át tolószékekben várta, hogy férje előkerüljön. Az a hír járta, hogy nem volt a Kisalföldön olyan kocsmá, amelynek ne lett volna törzsvendége, és ne ismerte volna „közelebbről” a kocsmárosnét és annak lányát. Egyszer megkérdeztem egyik unokanéném, hogy hogyan nézett ki az 1915-ben elhalt dédapám, azt válaszolta: „Nézd meg a faluban X. kocsmáros: dédapád annak szakasztott mása volt”.

Ahogy öregedett, úgy szelídült legénykedése, de továbbra is a paraszti életstílus jellemezte. Az 1680-as években épült kúriája egyre rogyadozott. Maradt még néhány darab a Cseh-Szombathy doktorok hagyatékából, de ezek felhasználása siralmas volt. Az empire ágy egyik lábát egy felfordított fazék helyettesítette, az I. Lipóttól származó kutyabőr pedig az aludttejcső köcsögök lefedésére használták fel. Maradt a vendégeskedés a Jókai által oly mesterien leírt „Kedves atyafiak” stílusban. Átköltözött volt iskolatársához és távoli rokonához, aki még lovat is tartott számára. Közvetlen családjához csak az fűzte, hogy szennyesét mosatni hazaküldte.

Viharos életét békésen fejezte be: a Budapesti Hírlapban folytatásosan megjelent novella záró részét elolvasta – már nagyon várta ezt a számot –, majd lefordult a karosszékről, és befejezte életét.

Öregapám

Nyelvünk folyamatos fejlődése hozza magával, hogy egyes kifejezések értelme, tartalma idővel megváltozik. Így az elmúlt évszázadokban módosult az „öreg” jelző értelme. A 18–19. századokban egyes vidékeken a köznyelvben, az irodalomban az „öreg” a nagyot jelentette, mind fizikai, mind tekintély vagy tudás tekintetében. A családi relációk kifejezésénél pedig a nemzedékek közötti távolság jellemzésére szolgált az öreg kifejezés, és független volt a kronológiai különbség érzékelésétől.

Családomban már a 19. század első felében ilyen értelemben használták az „öreg” jelzőt, és ez megmaradt apám apja és az én viszonyomban, majd később én és unokáim családi státusának kifejezésére is. Érdekes, hogy ez csak a nemzedékek férfi tagjainak viszonyában állt fenn: a nőtagok többsége inkább a „nagy” jelző használatát igényelte. Így volt öregapám és nagymamim.

Öregapámnak nehéz gyerekkora volt, ami következett az ő apjának, dédapámnak pazarló és rendszertelen életéből. Öregapám ebből akart kikeveredni, és a bőnyi elemi iskola elvégzése után minden áron tovább akart tanulni. A továbbtanulás lehetőségét kiverekedte a maga számára.

A pozsonyi líceum tanulója lett. Pozsonyban egy pékmesterhez adták be kosztra és kvártélyra. Mivel azonban a pékmesterrel kialakult eltartási díj gyakran nem érkezett meg Bőnyről időben, az eltartó is ennek megfelelően csökkentette a kosztra fordított porciót, s öregapám, mint az egyszeri diák, elaludta a reggelit, elsétálta az ebédet, és lefeküdt a vacsora előtt.

A silány eltartás nem törte meg öregapám elszántságát. Mindenáron orvos akart lenni, és visszatérni a száz évvel korábbi családi mesterséghez.

Az érettségi után Pestre jött, és a pesti egyetem orvosi karára iratkozott be. Sok anyagi segélyre itt nem számíthatott: a rokon Linnyayak nyúltak a hóna alá. Linnyay a Parlament pénztárosa volt, ami tetemes kaució letételét követte. A Linnyayak tulajdonában volt a Gellérthegy jelentős hányada, amin azonban a 19. század utolsó évtizedében túladtak, mint haszontalan kősziklán.

A budapesti rokonokkal tartózkodó volt a viszony. A legintenzívebb Balogh Jenővel, Tisza István igazságügyi miniszterével, későbbi akadémiai főtitkárral volt a rokoni kapcsolat. Öregapám és Jenő bácsi egykorúak voltak, 1864-ben születtek, néhány hónap különbséggel. Ezt a különbséget azonban szigorúan vették, s egymást Jenő bátyámnak és Laci öcsémnek szólították.

Amikor öregapám beiratkozott a pesti egyetem orvosi karára, a hazai orvoscépzés már komoly tekintélynek örvendezett. Öregapám tanárai között már olyan hírességek voltak, mint Eötvös Loránd, Mihalkovics Géza, Lenhony József, Jenobussik Jenő, Hőgyes Endre, Lummiker Sándor, Kovúrgi Frigyes, Fodor József, Bókay János és Verebély László. Öregapám nagy szorgalommal vetette bele magát a tanulásba, és lecke-könyvében többségben voltak a „Kitűnő”, „Igen szorgalmas”, „Jeles” vizsgaeredmények. A tanulmányi elismerések azonban nem vonzottak magukkal anyagi sikert. A Rókus kórház szegény gyakorlonoki díjazása vegetáláshoz volt csak elég; a szülői támogatás még szűkösebb lett, mint amilyen a tanulmányi idő alatt volt.

A Rókus kórházban munkát találó ifjú orvosok fő szórakozása a vadászat volt: a mai Blaha Lujza téren levő mocsarakra leszálló vízimadarak közé durrogtattak nagy szenvedéllyel a kórház ablakaiból. Öregapám erősen rövidlátó volt s így valószínűleg nem sok pusztítást okozott a vadállományban.

Az 1890-es évek elején úgy ítélte meg helyzetét, hogy komolyabb praxisra, tekintélyesebb jövedelemre Pesten aligha tehet szert, és célszerű valamelyik vidéki városban megtelepednie. Ezzel egyidejűleg elérkezettnek látta az időt a megházasodásra. Erre a lépésre biztatta az anyja is, akinek fia házasságával kapcsolatban két kikötése volt: „Kisfiam” mondta „itt az idő, hogy megházasodjál. Nekem teljesen mindegy, hogy kit veszel feleségül, csak kálvinista és nemes legyen az illető!” Az igénynek nem volt nehéz eleget tenni; a szomszédban hat leányzó várt a jövőendő férjre.

A szomszéd falunak legjobb módú gazdája volt az a Hangyás László, aki dédapám kebelbarátjaként éveken át vendégül látta volt iskolatársát. Nagy szorgalommal vezette gazdaságát, amiben nem zavarta 160–180 kilója. Eből Karlstadtban sikerült 30–40 kilót leadni, de néhány hónap elteltével helyreállt a korábbi egyensúly. Anyja Lehner Emília, akinek családja 1809-ben Napóleon vendéglátója volt. Az eggmühli csata után Napóleon seregének fő erejét Bécsben helyezte el: tartva azonban egy váratlan Magyarországon keresztül vezetett támadástól, Győr várát és városát megerősítette, mint oldalvédelmet, s ekkor szállásoltatta el magát Lehner kereskedő házában, mely ma a városi múzeum. A közvélemény befolyásolása céljából egy miniatűr ezüstkanalat ajándékozott a vendéglátó család kisfiának, amely máig őrzött emléktárgya a családnak.

A Cseh-Szombathyakkal ellentétben a Hangyások nem törekedtek intellektuális elismerésre. Ez alól egy jeles kivétel található: Mándi Márton István, a későbbi Cseh-Szombathy Lászlóné dédapja, aki a Türelmi rendelet kibocsátása után újrászervezte a Pápai Kollégiumot, s a debreceni, sárospataki, nagyenyedi református kollégiumok mellé versenytársat hozott létre.

Öregapám ifjú párjával, Hangyás Karolinnal Pápa városában telepedett le. A város ekkor még erősen vegyes la-

kosságú, többségében katolikus sváb, akiket az Esterházyak patronáltak. Sváb patrícus családok alakultak ki, mint a Hannuczek, a Winklerék, a Klugek, akik kisebb üzemeket teremtenek, mint a kékfestőműhely.

A magyar népesség számának és arányának terjedésében kulcsszerepet játszott a református kollégium, amely főleg a kálvinista szellemiség dominanciájában játszott közre. Szép számmal telepedtek meg kálvinista magyar parasztok is a szomszédos faluból, de az össznépességen belüli arányt tekintve elmaradtak a katolikus svábok és a gyorsan növekvő zsidóság mögött.

Öregapám mindegyik csoport doktora lett, személyválogatás nélkül, Pápán és a környező falvakban. Ez azt jelenti, hogy körorvosként is működött. Hajnalban kelt, este tért nyugovóra, de gyakran riasztották valamelyik beteghez éjjel is. Korai látogató volt a környező falvakban, volt, hogy „betege” még nem aludta ki az előző napi ivászatot. Egyes jómódú szőlősgazdák el sem indultak hosszabb útra, ha egy kisebb hordó bor nem volt a kocsi saroglyájában. Egyik betege megjárta Amerikát is két hordó kíséretében: addig ment előre, míg az első hordó tartalma el nem fogyott, majd fordult vissza, gondosan ügyelve, hogy bor nélkül ne maradjon.

Öregapám kifogyhatatlan volt élményeinek elbeszélésében. Ezeket a helyzet alakulásának illusztrálására használta fel. Így például a magyar egészségügyi kultúrát ezzel az elbeszéléssel illusztrálta, amely a falusiak étkezési szokásáról szólt. A történet szerint falusi betegnél disznóölés volt. A házigazda megkínálta a friss disznótorosból. A doktor nem utasította el, csak azt kérte, hogy egy tálban megmossa a kezét; mire a gazda így szólt: „No, sohasem hittem volna, hogy zsidónak tetszik lenni.”

Mint a régi mesterembereknek, neki is volt jelképe. Egy nagy görög teknősbéka jött-ment a kertjében, amelynek hátán még én is lovagoltam. A betegek is tisztelettel

nézték a szokatlan háziállatot, és ha a teknős került szóba és azt tudakolták, hogy melyik doktornál jártak, a rövid válasza „hát a békásnál” volt.

A betegek egy jelentős része a kollégiumi diákok közül került ki. Tatay Sándor, Lőrincze Lajos számos elbeszélése foglalkozott a „Cseh Úrral”.

A diáktörténetek egy része a kollégium doktorának heves tiltakozásáról szólt azokban az esetekben, amikor félre akarták vezetni, és megalapozatlan igazolásokat kértek tőle. Ilyenkor „a mendergős ménkű csapjon az ilyen csirkefogóba” helyreigazítás gyakran röpködött. A történetek másik része öregapám rövidlátását használta céltáblául. Többnyire csak azt látta, ami az első padokban zajlott. Így aztán a hátsó padokban nagy kártyacsaták folytak az egészségtan órák alatt, amit gyanított a doktor úr.

Öregapám hetvenéves koráig praktizált. Kivételt képezett az egészségtan tanítás, amelytől csak hetvenhét évesen tudott megválni.

Bár a beteglátogatási taksa nem volt magas, évi jövedelme tekintélyes volt. Így aztán apósának segítségével már egy-két év után mutatós házat és kertet tudott venni. A kertben nagy szenvedéllyel ültette a különféle dísfákat, olyan sikerrel, hogy kertje a telekkönyvben mint erdő került bejegyzésre. Erre a bejegyzésre nagyon büszke volt: neki erdeje volt a város közepében, míg a telekkönyv szerint az Esterházy grófnak parkja szerepelt.

Kiváló diagnoszta volt gyenge látása ellenére. Azt mondta, hogyha kimegy a beteg lakására s belép a szobába, ahol a beteg fekszik, nem látja, hogy a beteg a szoba melyik sarkában fekszik, de a szagok alapján már tudja, hogy mi a beteg baja.

Diagnózisából nem csinált titkot, még akkor sem, ha a beteghez érzelmi kötelékek fűzték. Ez jellemezte kettőnk első találkozását is. Megvizsgált, mint néhány hetes csecsemőt, majd nyilatkozott szorongó anyámnak: „No fiam, ha

ilyet hoznak be a csecsemőgondozóba hozzám, azt mondom: rom, rom; vigye haza meghalni.” Az én esetemben nem vált be a diagnózis alapján adott prognózis.

A családnak a kálvinizmushoz való kötődése öregapám egész élete folyamán megnyilvánult. Előbb a helyi presbitériumnak tagja, majd évtizedeken át főgondnoka. Fő feladatának tekintette egy új református templom felépítését.

A Türelmi rendelet kibocsátása után már épült kálvinista templom Pápán, de csak bizonyos korlátozások mellett. Nem lehetett tornya, nem lehetett utcai bejárata, bele kellett simulnia a főutca rendjébe. A tanév alatt szűknek bizonyult: a tanulók nem fértek el rendesen. Az új templom elképzelésénél nem értett egyet a presbitérium. Első tervezője Kós Károly volt, akinek elképzelése nem aratott sikert. A presbiterek ragaszkodtak ahhoz, hogy a templomnak két tornya legyen, mert hiszen kéttornyú a Fellner által tervezett és épített katolikus nagytemplom is. A presbitérium által elfogadott tervet öregapám élére állított gyűfásskatulyának két fogpiszkáló díszítésének minősítette, de a döntés után, minden erejével harcolt annak megvalósításáért. Az 1945 tavaszi bombázások idején már állandó ágyban fekvő beteg volt: ha látogatója jött, akkor első kérdése az új templom sértetlenségére vonatkozott.

Apám

Öregapámnak egy fia és három lánya volt. A fia nemcsak a Cseh-Szombathy nemzetség reményeit testesítette meg, hanem Hangyás öregapjának dinasztikus elképzeléseit is.

Tehetsége hamar megmutatkozott. Az elemi iskolában három év alatt négy év anyagát sajátította el; igaz, hogy ebben Flóra húga még rajta is túltett. Magától értetődően a gimnáziumi tanulmányokat a pápai kollégiumban

végezte el: szerencséje volt, mert az iskola akkor élte egyik fénykorát.

Szeretett szerepelni. Ez különösen a felső osztályokban mutatkozott meg. Tanulmányi sikerei mellett a sportok terén is kitűnt: vívott, célba lőtt, lovagolt, tornázott. Legnagyobb sikerét az előadó-művészetben érte el. Pápán hagyomány volt, hogy március 15-én a kollégium épülete előtt, a városi notabilitások jelenlétében a legjobb előadó elszavalja a Nemzeti dalt. Ezen elismerésért nemcsak a kollégisták, hanem teológusok is versengtek, s apám túlszárnyalva mindenkit elnyerte a legfőbb elismerést. A vesztesek közül egyesek később mint szónokok országos hírnévre tettek szert.

Elérkezett végül az érettségi időpontja, amelyen különösebb erőfeszítés nélkül szerzett általános elismerést, s következett a kérdés, hogy milyen pályát válasszon. Erősen vonzotta a mezőgazdaság. Hangyás öregapjának hatszáz holdas birtoka lehetővé tette volna a modern gazdálkodást, de kedvet érzett a papi karrierhez is. Végül sem egyiket, sem másikat nem választotta, hanem orvostanhallgátónak iratkozott be az egyetemre.

Az előzmények után nem meglepő, hogy apámat jobban foglalkoztatta a mozgalmi, a társadalmi élet, mint az orvosi pályára való felkészülés. Később is szinte utolérhetetlen volt az intuíciója, amely alapján a betegségeket, azok várható alakulását felmérte, viszont a szakirodalom vajmi keveset foglalkoztatta – öregapám nagy bánatára, aki azt remélte, hogy tudós doktorként folytatja majd a fia a családi hagyományokat.

1914 nyarán öregapám kiküldte francia Svájcba nyelvtanulás céljából. A szarajevói merénylet áthúzta a számításokat, s az apám sietve hazautazott, hogy mint önkéntes eleget tegyen a becsületnek. Bár a Cseh-Szombathy család

megszakítás nélkül 48-as, Habsburg-ellenes volt, most habozás nélkül választotta a „Haza” által megkövetelt magatartást. A Habsburgok iránti szimpátiának nyoma sem volt a családban: Margit néném elbeszélése szerint egy olcsó és rossz csokoládéermét csak azért vettek meg, hogy az aradi vértanúk megbosszulására kiszúrják a császár szemét. Ez az attitűd azonban nem zárta ki a seregbe önkéntesként való jelentkezést.

1915 tavaszán már ott volt az első vonalban, a Monarchia káderpolitikájának nagyobb dicsőségére, több medikus kollégájával együtt. Néhány hét múlva már kiderült a jövőendő orvosok pazarló felhasználása, de akkorra már apám súlyosan megsebesült. Ekkor volt a gorlicei áttörés, ami minden rendű és rangos katona között nagy ritkítást végzett. Apámnak egy srapnelgolyó roncsolta szét a térdét, egy gránátszilánk pedig egyik sarkát vitte el. Egy tábori kórházba került, ahol három orvos próbálta menteni, ami menthető háromezer sebesült közül. A kórház vezetője Sellye Hugó katonaorvos volt, akinek fia – János – később világhírré tett szert. Sellye Hugó ismerte öregapámat, és a lehetőségek szerint mindent megtett megmentése érdekében. Öregapám nyomban a frontra utazott, és Sellye segítségével feljuttatta egy kórházvonalra, amely végállomása Budapest lett. Ekkor már mutatkoztak a vérmérgezés jelei, és sorozatos műtétekkel próbálták az alsó lábszárban levő golyót megtalálni. Az amputálás elkerülése végül Verebély professzornak sikerült, kétévi küzdelem eredményeként. Merev lett a szétroncsolt térdű láb, de két év elteltével már mankóval tudott a klinikák kertjében mozogni.

Öregapám néhány hét alatt teljesen megőszült. Átvette a pápai hadikórház vezetését, melyben ápolónőként közreműködött leánya, Flóra. Nagyanyám felköltözött Pestre s hónapokon át ápolta sebesült fiát.

Megtépázva, de személyi veszteség nélkül megérte a háború végét a Cseh-Szombathy család. A háború utolsó

évében már azon lehetett gondolkodni, hogy miként folytathatja apám tanulmányait. Eredeti elképzeléseiről, a sebész szak választásáról le kellett mondani, mert ezt a rokkant láb kizárta. Így lett belgyógyász, először az úgynevezett Bálint Klinika tanársegéde, majd a Bethesda kórház belgyógyász főorvosa. Ez az intézmény szorosan kötődött a református egyházhoz, s a gyógyítómunka mellett értékes munkát végzett a magasabb szintű ápolónő-gondozó képzésben is. Bár az orvosok jelentős része fix fizetés nélkül, a privát beteg gyógyításából tartotta el magát, nem volt hiány a kiemelkedő színvonalat képviselő orvosokban, mint amilyen a sebész Szentpétery Gyula, a szemész Németh Lajos, a gégyész Goetze Árpád volt, nem hagyva említés nélkül saját apámat sem.

Ha az orvosi pályát apám csak bizonyos korlátok között tudta folytatni, e korlátok nem akadályozták meg abban, hogy intenzív társadalmi tevékenységet folytasson, és politikai szerepet is vállaljon. A társadalmi aktivitás egy része a család hagyományainak megfelelően a református egyház működésének intenzívebbé tétele, megújítása érdekében kifejtett tevékenység volt, de emellett időt és energiát nem sajnált a háború alatt megrokkant egykori katonatársak segélyezésének megszervezésére sem. Egy időben a Hadirokkantak Országos Nemzeti Szövetségének országos elnöke volt. Apró-cseprő tevékenységek is időt s energiát vettek igénybe, mint például a bélyeggyűjtők szervezésének gyámolítása.

Politikai tevékenysége a fent említett ügyekben nem egyszer az orvosi feladatok kárára ment. Kiindulási pontja Pápa, ahol még mint diák ismerkedett meg a teológus Tildy Zoltánnal, s hamar felismerte Tildy rendkívüli szervező és szónoki tehetségét. Tildy pályafutásában azonban nagy szerepet játszott felesége, Gyenis Erzsébet is, aki hihetetlen ambícióval indult neki az életnek. A lányok között a század elején elterjedt volt az emlékkönyv, amelyben

többek között szerepelt az a kérdés, hogy mi akar lenni: Gyenis, a 14 éves polgárista válasza rövid és velős volt: „Magyarország nagyasszonya”.

A Tildyekkel való viszonyban kulcsszerepet játszott a Cseh-Szombathy család egyik nő tagja is, Margit néném, akivel Gyenis Erzsébet barátsága az iskolai tanulmányok befejezte után is eleven maradt. A Tildy házaspár lányának Margit nénémet választotta keresztanyjával.

A Cseh-Szombathy férfiak mellett meg kell emlékez-nem családunk oszlopos tagjáról, Margit nénémről. A háború alatt, mint magántanuló érettségizett le a pápai kollégiumban, majd mint magyar szakos tanárjelölt vált ismertté a kollégák között. Riedl Frigyes professzornak lett gyakor-noka, majd megkezdte 50 éven át tartó tanári működését, amelyre számos volt tanítványa emlékezik vissza tisztelettel és szeretettel. A család történetében fontos funkciója volt, hogy a Lórántffy kollégiumi szobatársát, az orvostanhall-gató Kricshaber Ilonát összehozta apámmal, azaz mint Lup-ringer is tevékeny volt. Mindenki nagy elismeréssel kezelte, Katalin húgát kivéve, aki egyik Pápáról Budapestre való fel-utazás alkalmából tiltakozott nővére azon szándéka ellen, hogy harmadik osztályon utazzanak, mondván nővérenek: „Te utazhatsz harmadik osztályon, mert te csak egy fővárosi tanárnő vagy, de én nem, mert én a pápai főorvosnak va-gyok a lánya”.

Tildy biztatására apám fellépett mint képviselőjelölt az 1931-es választáson a Független Kisgazdapárt színei-ben. A párt jelöltjeként olyan választókerületet keresett, melynél szavazói nagy részben független kis-és középpa-rasztok voltak. A szavazás még nyíltan történt, és a nagy-birtokon, például Esterházy Móric birtokain, valamint az állami gazdaságokban, például Bábolnán, Kisbéren nem sok reménye lehetett a szavazatok többségének megszer-zésére egy kisgazdapárti jelöltnek.

A választás kétmenetes lett, és apám alulmaradt. A vereség azonban nem vette el a további politizálástól a kedvét, legfeljebb a politika mellett még egy újabb érdeklődési területet is felölelt aktivitása: a művészetek-művészek támogatását. Elsősorban a húszas és harmincas évek festőit, szobrászait támogatta, akiknek a műveit nagy számmal vásárolta, nem anyagi befektetéstől motiválva, hanem őszinte elkötelezettségtől vezetve. Mint orvos jelentős számban fordultak hozzá betegségeikkel is a művészek, akik közül különösen szoros kapcsolat alakult ki az úgynevezett népi írókkal.

1935-ben lemondott a Gömbös-kormány, és az új választáson apám ismét „szerencsét próbált”. Ekkor már meglazultak a kapcsolatok a Tildyekkel, s apám Nagy Ferencben és híveiben látta a reményt a magyar parasztság felemelkedésének elősegítésére. Ez alkalommal a választás győzelemmel zárult, s apám életének következő öt évét a politikai szereplés uralta.

Az 1936–1939-es években a Független Kisgazdapárt elszántan harcolt a náciizmusnak magyarországi terjedése ellen. Apám mint a párt szociálpolitikai és egészségügyi szakértője szerepelt, de a liberális-konzervatív álláspontot különféle felszólalásaiban is kifejezésre juttatta. Állandóan járta választókerületeit, és sikeresen szállt szembe a jobb és szélsőjobb nézetekkel.

A szakadatlan agitációs munka a család anyagi helyzetének megingását hozta. Még súlyosabb következményei voltak egészségi állapotát illetően. Az I. világháborús sebesülései során keletkezett heg a sarkán kiújult, és orvos kollégái a seb elrákosodását nem zárták ki. Éppen ezért, amikor az 1939-es választásokon ismét elbukott, döntött, és amputáltatta 25 év után a sebesült lábát. A műtét hála Istennek sikerült: azonban évekre ki kellett kapcsolódnia az aktív politikai életből.

Az Úr Isten kegyelmének tudható be, hogy amit katasztrófának tartunk, arról később kiderül, hogy az szerencsés fordulat az ember életében. Apám ellenfelei szemében eltűnt a rokkantság következtében: leírták. Ugyanakkor nagyfokú szabadsághoz jutott a mások, az üldözöttek, a rejtőzködni kényszerülők érdekében. E mentés munkájában nagy szerepet játszott a Bethesda kórház, amely zsidót, üldözött keresztényt egyaránt befogadott, és hamis igazolásokkal látott el. Ebben jelentős szerepe volt a kórházba naponta gyalog bejáró rokkant orvosnak, akire az üldözők nemigen gyanakodtak. Az elrejtendőkről általában közvetlen környezetük sem tudott, s csak évek múlva, egyes visszaemlékezések alapján derült ki a kockázatvállalás.

1945 tavaszán apám ismét elég erősnek érezte magát a politikai aktivitásra. Először a budapesti közigazgatásban vállalt szerepet, majd 1945 nyarától 1947 nyaráig a magyar egészségügy érdekében küzdött – nem sok sikerrel. 1948 végén országgyűlési képviselőségének is vége szakadt: távollétében, az újságokból értesült arról, hogy lemondott a képviselőségről. Így visszavonulása nem volt valami dicső; meg kellett elégednie egy orvosi beosztással egyik úgynevezett elfekvő osztályon, ahol zömmel reménytelen esetek részesültek humánusabb ellátásban, jó szóban és fájdalomkain enyhítésében.

Félmúlt és jövő a Cseh-Szombathyak történetében

A családtörténetek egyik hagyománya, hogy amikor egy család utolsó tagja utód nélkül meghal, akkor a család kihalásáról beszélünk, és a család szimbólumát, címerét megfordítva akasztják fel a búcsúztatás aktusánál. Ez a szimbolika elsősorban a főnemesi családoknál terjedt el, de figyelembe véve a Magyarország egészének alakulását, tulajdonképpen indokolt lenne minden magyar családnál, je-

lezve azt a demográfiai veszélyt, amelyben a magyar népesség van.

Igy értelmezve a magyar családok, nemzetségek jelenlegi helyzetét, a Cseh-Szombathy család is már volt, amikor eljutott a címerfordítás közelébe, elsősorban az én egyedül maradásom következtében.

Az elmúlt nemzedékek idejében csak egyszer fordult elő, hogy egy gyerek született a családban, és ez én voltam. Nem voltak fivéreim, nővéreim, sőt még egy spontán vetélése sem fordult elő anyámnak, amely jelezhetette volna az akaratát az utánpótlási szándékot illetően.

1925-ben születtem, amikor már az egyke az értelmi és jómódú parasztcsaládban erősen terjedt. A családok nagy részében sok szó esett a születések drámai csökkenéséről, így szüleim is felismerték és elítélték az összezsugorodó családot, de nem tettek ez ellen semmit. Egész nevelésem a „trónörököszt” szolgálta. Ezt mutatja az, ahogy apám egy magán elemi iskolába íratott be, ahol az osztályba csak ketten jártunk. Ebből szabadított ki bölcs Margit néném, aki apámmal folytatott viták után átvitt egy községi elemi iskolába. Ott boldogan fedeztem fel, hogy vannak más gyerekek is rajtam kívül.

A középiskola, történelmi hagyományoknak megfelelően a református kollégium lett, a budapesti, amely válogatott jó tanárokkal, nyitott világnézeti szemlélettel törekedett tanulóiból gondolkodó embereket faragni. Nem volt elit iskola semmilyen tekintetben. Az osztálytársak társadalmi összetétele nagyon vegyes volt. Volt közöttünk kúriai bíró, miniszteri főtisztviselő, közjegyző fia, de ott ültek a padban parasztfiúk, iparosgyerekek és szakszervezeti funkcionáriusok fiai is. Az iskola ezekből nem akart tanulmányi versenyt győztes csillagokat nevelni; az átlag tisztesszínvonal volt az elérendő cél.

1943 júniusában volt az érettségi vizsgánk, amelyben a többség megállta a próbát. A továbbtanulók többsége me-

dikus vagy mérnökhallgató lett. Én kivételt képeztem, mint tanárképzős bölcsész. Családom részvétellel fogadta döntésem. „No fiam, te eljegyezted magad a szegénységgel egy életre” mondta nagy tekintélyű öregapám. Akkor még nem lehetett tudni, hogy évtizedekre az egész országra a szegénység vár.

1943-ban javában folyt a világháború, amelyben a Kállay-kormány igyekezett minél több fiatalot megmenteni. Ez magyarázza azt a tényt, hogy az országnak a németek által történt megszállásáig az egyetemeken folytak az előadások. A professzorok nagy része nem titkolta, hogy nem hisz az Endsiegeben, és reméli, hogy minél kisebb veszteséggel sikerül a háborúból kikeveredni.

Az országnak a németek által történt megszállása katasztrofális változást hozott, de nem egységesen sújtotta a népeiséget. A zsidóság volt a pusztítás és kegyetlenkedés elsőrendű áldozata. De a légitámadások sem ismertek személyválogatást, és a frontra kiküldött, rosszul felszerelt közkatonák is vágóhídra hajtott birkáknak érezhették magukat. Voltak azonban szép számmal olyanok, akik kimaradtak, legalábbis egy ideig az egyre értelmetlenebbé váló katonai szolgálatból, különféle ürügyek segítségével, fiktív alakulatokban húzva meg magukat. Ez volt az én esetem is: a háború végét mint hatósági légoltalmi szolgálatos töltöttem el, amelyről valójában senki sem tudta, hogy mi célt szolgál, milyen bevetésre alkalmas.

Amikor a harcok átvonultak az ember feje felett, és megállapította, hogy életben maradt, következett a hadifogság veszélye. A szovjet hadvezetés a magyarországi harcok elhúzódását a magyar és német csapatok létszámának eltúlzásával indokolta, és katonának minősítette a civil lakosság egy részét is. A valóban gyanútlan civilek zöme mit sem sejtve vonult be a hadifogolytáborokba, amelyekből többnyire évek múltával szabadult. Én Pesten estem fogságba s indítottak útnak a gödöllői tábor felé. Há-

rom napig meneteltem sorstársaimmal étlen-szomjan, amikor kenyér és víz osztására került sor, amely alatt lazult a foglyok őrzése. Ezt használtam én ki, hogy eltűnjek az őrzők szeme elől, és három napra rövidítettem a hadifogságom tartalmát.

A veszélyeknek még nem volt vége, de azért stabilizálódtak a viszonyok, és 1945. nyár elején már megindult az egyetemi élet is. Leraktam a kötelező vizsgákat, majd svájci kapcsolataim jóvoltából 1946 őszén már Bazel felé zötyögtem a vonaton. Kálvinista egyházi ismeretségeim tették lehetővé, hogy 1946-ban egy félévet a bázeli egyetemen, 1947 tavaszán pedig a genfin töltsék el. A legnagyobb hasznót a nyelvtanulás hozta, de tanulóságos volt a háborút békében átélt emberek gondolkodásának megismerése is. Feledhetetlen volt például a megértés hiánya a svájciak részéről. Amikor egy beszélgetés során a pusztításokat ecseteltem, a svájci kolléga mély együttérzéssel hivatkozott az ő megpróbáltatásaira: 1943-ban például egy braziliai naranccszállítmány futott be Genovába, amit a németek nem engedtek tovább, s az egész megrohadt. Auschwitz, Sztálingrád, Monte Casino után nem volt mit válaszolni.

1947 júliusában jöttem haza Magyarországra, ismerőseim nagy csodálatára. Úgy éreztem, hogy a Cseh-Szombathy ősök erre köteleztek. 1947 után nehéz évek következtek ránk, de a mai napig nem bántam meg „ballépésem”. Legfontosabb pozitívuma a hazajövelemnek házasságom volt: a hagyományos Zuppinger Margit néném révén 1948-ban megismerkedtem feleségemmel, akivel haláláig, ötven éven át egymás iránti nagy szeretetben élünk. Pályafutásom számos eseményéről lehetne beszélni, amelyek között a legjelentősebb fiaim születése, majd a hét unoka érkezése. Ennyien egyidejűleg két évszázad óta nem viselték a Cseh-Szombathy nevet. Tizennégy évesek a legidősebbek, s hét éves a legfiatalabb. Korai még tehetségükről véleményt alakítani, de észlelhetők a családi hagyomány folytatására

utaló jelek: hogy a Cseh-Szombathy nemzetség nemcsak a népesség fennmaradásához járult hozzá az elmúlt háromszáz évben, hanem szellemi produkciója is maradandóakat hagyott hátra.

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

VÍZÖNTŐ KÜSZÖBÉN*

II.

Utnapistim és Gilgames

Utnapistim az özönvíz előtti, Gilgames az özönvíz utáni ember. Ennek nem mond ellent, hogy Kodolányi forrásai-val szemben közvetlenül a vízözön előtti időkbe helyezi Gilgames gyermek- és ifjúkorát. Az antedatálás alkalmat teremt arra, hogy a regény cselekménye során szembesítse a két kor embertípusát.

A vízözön előtti ember még közelebb van az aranykori világ normáihoz, teljességében, egységében látja a világot. Hajlamos arra, hogy a mindennapi látványok mögött másvilági erők játékát, esetleg istenek kinyilatkoztatásait keresse. Számára a világ minden jelensége valami mögöttes tartalomra utalt. Ha esendőségében rokon is a vízözön utáni kor embereivel, mélyebb áhítattal imádkozik, lelke belső sugallataira hallgat. Mélyebb közösségben él a természettel. A vízözön előtti kor társadalma sok tekintetben mozdulatlan. Mindenki abban a környezetben él, melybe beleszületik, s „nemzedékek évezredekén át atyjuk mesteriségét folytatják”. A vízözön előtti ember sorsa, képessége mágikus jellegű volt, annak ellenére, hogy nem törekedett a mágikus hatalom általi befolyásra, s nem is csodaváró abban az értelemben, mint a vízözön utáni kor embere.

A vízözön utáni kor emberét Nannar gyermekének is nevezik a regényben. Az istenség közeledésével egy idő-

* Részletek egy hosszabb tanulmányból.

ben jelenik meg, s ekkor válik általánossá ez az embertípus. Nannar sugárzása befolyásolta jellemének, sorsának, világlátásának kialakulását. Ez az új ember újfajta világot teremt. A vízözön utáni kor emberének sorsa sokat veszített korábbi korszakok szellemiségéből, fontosabbak számára az anyagi mivoltukban is érzékelhető tartalmak, erősebb benne a birtoklási vágy, s ezért élete gyorsabb és mulandóbb.

A vízözön előtti és utáni kor emberének eltérő voltát testi különbözőség is jelzi. A vízözön előtti ember testét pikkelyek borítják, ujjaik között úszóhártyák vannak. Ezek a vízből való származás biológiai emlékei; a vízből eredeztetés pedig az emberi lét időtlen voltára utal. A vízözön utáni kor emberének külsejében a mai kor embere: csupasz, színei világosak. Ez az új, idegen testi jelenlét Nannar fenyegetésének különös izgalmakat keltő fényében jelezheti azt, hogy Nannar gyermeke már elveszítette származásának s egyben az öröklétnek tudatát.

Utnapistim és Gilgames eltérő jellegzetességének megrajzolására a *Gilgames-eposz* egy részlete is alkalmat teremt. Így szól Gilgames Utnapistimhoz:

*Csakhogyan engem eleven mozgás tölt színültig és ki-kicsordul
pezsgő leve: küzdelmet áhít, harcot keres szívem szünetlen.
Te meg csak fekszel hátadon, mint heverésző pásztor, egész nap,
tétlenül magad elé bámulsz, – megveted a küzdők világát.¹*

Gilgames élni akarja az életét, hódítani, a dolgokat eleven mivoltukban kívánja megtapasztalni, alkotni, a dolgok rendjén változtatni akar. A tapasztalt világot nem hajlandó káprázatnak látni. Olyan korban fog élni, melyben katasztrófák pusztítanak a Földön, s a semmiből kell mindent újrateremteni. Későbbi sorsa is előrevetül. Gilgamesnek jövődölve mondja Utnapistim: „Nagy utat fogsz megtenni, király leszel, várost építesz, fallal veszed körül, de szüntelen mellet-

ted ólálkodik a saját árnyékod, s nem tudsz szabadulni tőle. Nagy magasságokat és mélységeket jársz meg fiam, erős életed lesz, nagy életed, de merőben más..." Ezzel szemben Utnapistimot következőképpen jellemezte Kodolányi: „Utnapistim szokása szerint a kőperemen ült, mert szeretett a mélység fölött helyet foglalni, ahol érezte az ember esendő voltát, ég-föld között való lebegését, s messze beláthatta az alant elterülő, mélyen szunnyadó emberi világot..."

Utnapistim eredete a végtelenségig nyúlik vissza az időben, léte átéri a vízözön előtti emberiség korszakait. Az időtlen bölcs, Erech törvényhozója, aki az „egyedül helyes, igazságos, istennek tetsző rendet megalapította". Paradoxona: „Használd az értelmet az értelem elűzésére..." Tanítása szerint Anu, a legfőbb istenség a tudományról és a hatalomról való önkéntes lemondást követeli meg. Lemondás, ez az, ami az embert az állattól megkülönbözteti. A „legnagyobb tudomány a tökéletes lemondás" elvének jegyében ítél dolgokról, s válik tanítása ellenkezőjévé mindannak, amit az emberek általában helyesnek tartanak. Erre utalnak Titunak, az építő mérnöknek a szavai: „ködnek nézi, ami szilárd és szilárdnak, ami köd". „Az én hivatásom pedig – mondja önmagáról Utnapistim –, hogy elhaladjak a valóság megfoghatatlan, ingatag építményei között, s Anu szavát hallgassam, tolmácsoljam..."² Rá is érvényesek a Teremtés könyvének Noéről szóló sorai: „Noé igaz, tökéletes férfiú vala a vele egykorúak között. Istennel jár vala Noé."³ A külsőleg passzívnak tűnő, a jóga elvet idéző kozmikus harmóniában él. Utnapistim olyan szellemi megújulásnak az igényét közvetíti, melynek alapja az aranykori hagyomány, mely az időben visszafelé haladva egyre tisztábban ragyog.⁴ Látnok, s erre éppen látásának elvesztése utal. Kodolányi korábbi tanulmányai során Árpád-kori regénytrilógiájára készülve, de Várkonyi Nándor művében, a *Szíriat oszlopaiban* is találkozhatott egy az özönvízről szóló altáji mondával, melyben Ulgan isten meghagyta Namának, hogy építsen

egy bárkát. Nama azonban gyermekeivel építteti meg azt, mivel gyenge szemű volt. Mitológiákban a vakság a különleges mágikus erő bizonyossága lehet. A mitológiai gondolkodás számára az erős látás egyenlő a vaksággal. Utnapistim látásának gyengülése felidézi középső harmadik szemét is, mely az évezredek során mélyen behúzódott az agyába, s nem látott, csak érzett. A harmadik szem több nép mitológiájában, meséjében a belső, szellemi látásnak, a szellemi megvilágosodottnak a szimbóluma. A mindennapi ember csak a dolgok eléje táruló képét látja, a bölcs ezt nem valóságnak, hanem káprázatnak fogja fel, mögöttes, örök tartalmakra figyel. Ezt fejezi ki Rilke híres aforizmája, miszerint „a tényektől nem látjuk a valóságot”.

Utnapistim sorsa átmenteni valamit az őskori, az özönvíz előtti ember kultúrájából. A regénybeli Urbán Utnapistim hajójának jellemzésével magáról Utnapistimről is szól: „Ez a hajó megcsúfolja az emberi értelmet, de az értelem nem tudja megcsúfolni őt.”

Gilgames nem lett Beavatott, mint Utnapistim. Nem léphetett be a Hetedik Házba, mert nem tudja a látott és tapasztalt dolgokat káprázatnak tekinteni, s így nem lehet beavatva az élet és halál végső titkaiba. A Hét Ház a létezés hét misztikus elvének felel meg, a hét, érték szerinti rangsorban egymás fölött elhelyezkedő síknak. A hét síkból több vagy kevesebb minden teremtményben megnyilatkozik. A személyiséget alkotó alsó négy sík teremtett és halandó. A *fizikai síkból* ered mindaz, ami a természettudományok meghatározása szerint az anyag fogalmába tartozik. Az *éter síkból* ered a pusztán vegetatív lét, az *asztrálsíkba* tartoznak az érzelmekre, az érzékekre ható jelenségek, a *mentálsík* pedig a gondolkodás síkja.⁵ A felső három sík a teremtmény és maradandó elv. Ezeket nevezi a misztikus gondolkodás együttesen szellemnek. A *kauzál sík* az oka mindannak, ami a mulandó világban van, ezért nevezi az okok síkjának. Míg a mentálsík még az időn és téren

belül zajló spekulációk világához, az értelemnek a látszatvilághoz kötődő formális tevékenységéhez tartozik, s így nincs benne semmi örök, addig e szellemi síkból már az intuíció ered, az ihlet. (A magyar nyelvben is érzékelhető ez a különbségtétel: más a jelentése az *eszes* és más az *okos* jelzőnek.) A szellemi síkok olyan tartalmakat foglalnak magukba, melyek már túlmutatnak az emberi személyiségen. Ezt fejezi ki Urbán Utnapistim hajóját illető, fentebb idézett gondolata. Maga a hajó a tiszta szellemre utal, mely magasabb, több, mint az emberi értelem, időn és téren kívül áll, nem tapad hozzá semmi szükségszerűség, s független az anyagi világ törvényeitől. A két következő szellemi sík, az isteni *lélek síkja*, mely a közvetlen megismerés magasabb fokának, a bölcsességnek, az egyetemes szeretetnek princípiuma, és a legrejtettebb lényegünknek, a bennünk elrejtett isteni személynek, az *isteni szellemnek a síkja*. Ez az örökkévaló, a végtelenség birodalma, melyben egyé olvad kezdet és vég, melyben megnyilatkozik a jelzőtlen, a számtalan abszolút.

A Hetedik Ház az örökkévaló határtalanságra utal, melyben a végtelen szárai visszatérnek önmagukba, és a semmi egyenlővé lesz a mindennel. Gilgames még nem képes a tökéletes lemondásra, hogy a beavatás e fokát elérje. Benne a hetedik elv még csak mint lehetőség van jelen. És Gilgames éppen azért oly mélyen emberi, rendkívüli jelenség – figyelmeztetett Kodolányi –, mert éppen ezt az utolsó lépést nem tette meg.

Csűrös Miklós így jellemezte Kodolányi Gilgamesét: „Az előző fejlődési fokozat, a letűnő nagy kultúrából lép át az új világba, az ide is, oda is, vagy ide se, oda se tartozás, az átmenetiség gyötrelme és többlete ezért válhat jellemnek és sorsának (kisebbrendűségi érzésének, majd fölénységnek, Utnapistimtől rámért magányának, majd uralkodói meg nem értettségének) kulcsává.”⁶ Az átmenetiség pedig éppen azáltal válhatott többletté Gilgames sorsában, mert

nem tette meg az utolsó lépést, és csak az utolsó lépést nem tette meg.

Gilgames Utnapistim örökbefogadott fia. Akkor született, mikor Utnapistim Simetánnal, a csillagással elkezdte figyelni az égen a közeledő Nannart, így ő már Nannar gyermeke is, más mint a többi ember. Az idegenségével függ össze, hogy nem lehetett a vízözön előtti kor beavatótja, s ez meghatározza Utnapistimhoz való viszonyát. A kettejük mélyen eltérő alapállása válik nyilvánvalóvá akkor, mikor a varázstudomány alkalmazhatóságáról vitatkoznak. Gilgames a varázstudomány, a mahhu tudomány segítségével akarja felépíteni a Világtornyot. Utnapistim szerint ez megbontaná a világban az egymást egyensúlyban tartó hatalmak láncát. Voltaképp a vallás és a mágia eltérő jellegéről van itt szó.

A vallásban az érzék- és természetfelettinak a megérzését, az iránta megnyilvánuló alázatot látni. A vallás és a varázslás két ellentétes princípium. Karl Beth a vallás és a mágia közötti alapkülönbséget a lelki magatartásban fedezte fel.⁷ Kétféle módnak mondhatni, mellyel az ember a végtelen érzékfelettivel kapcsolatot teremt. Vagy birtokolni akarja az abszolútumot, ez a törekvés a varázslás, vagy pedig belátja, e végtelen nemcsak rokon vele, hanem egészen más is, felette álló, amitől sorsa függ. Ez a vallásos belátás az, amit Utnapistim a legnagyobb tudománynak, a lemondás tudományának nevez. Az emberi tehetetlenséget a mágia azzal csapja be – Beth szerint –, hogy az embert körülvevő jelenségeket a különleges erő illúziójával ruházza fel. Erre utal Utnapistim, mikor a valóság káprázat voltáról beszél. A vallás pedig, felismerve az emberi tehetetlenséget, átengedi magát a transzcendens erőknak. A vallás és a varázslás az emberi gondolkodásban a kezdektől fogva jelen van. Ez – Varga Zsigmond szerint – azt bizonyítja, hogy az emberi lélek bipolaritással bír, s e bipolaritás eredménye az érzék- és természetfeletti erőknek kettős

felfogása: az embert felmagasztaló mágia, s az embert végeességének tudatára ráébresztő transzcendens előtti alázat. „Mivel azonban egy és ugyanazon lélek szükségszerű megnyilatkozási módja mind a kettő – mondta Varga –, a közös reagens elválaszthatatlanságában magyarázatát leli a vallásnak és a mágiának már a legkezdetibb fokon is észlelhető összefonódottsága...”⁸ Ha a vallásokban ott is a mágia, mint kísérő kifejezés, mint külső megnyilatkozási mód van jelen, mely szigorúan alárendeltetett a vallás magasabbrendűségének. Amikor a varázslás felett már kevéssé tud uralkodni a vallás, az emberi közösség, a társadalom eredendő válságba jut.

Nyilvánvaló a regénybeli analógia a mahhu tudomány és a 20. századi nagy, az évszázadok során kialakult társadalmi normákat megváltoztató technikai törekvések és találmányok között. Kodolányi felfogása szerint ugyanaz az igény hívja életre a modern kori felfedezéseket, a természettudományok fejlődését, mint a vízözön előtti kor mahhu tudományát, vagy a későbbi korok mágiáját. Mindkettő mögött ott az abszolútum fölötti uralkodás szándéka. „Legnagyobb lázadás a transzcendencia birtokolni akarása” – mondta Vatai László – akivel Kodolányi jó néhány fontos vonatkozásban egyetértett – *Dosztojevszkij A szubjektív életérzés filozófiája* című munkájában.⁹ A modern kori ember, az autonóm ember, a civilizáció világának embere magát állította lázadásában az élő Isten helyébe, s ezzel megbontotta a valóság harmóniáját. A bölcs pedig a változó világ rendjében nem akar kárt tenni. Gilgames kétségbeesik saját megkülönböztetett voltától, a magánytól, attól, hogy hiába van birtokában csodálatos képességeknek, végül is nem kezdhet velük semmit. Nem tudja elfogadni saját végeességének tudatát. Ezért értetlenül fogadja Utnapistim tanácsát: „Várj. Ne azon töprengj, mit tégy hatalmaddal, hanem várd, mit tesz veled Anu.” Gilgames pedig éppen Utnapistimot tartja hitetlennek, amiért

nem hisz a világ dolgaiban, még a Világtoronyban sem. „Bár nagy bölcs, a világ dolgaihoz nem ért. Tulajdonképpen hitetlen.”

Gilgames magányos az étellel, a halállal, a hatalommal szemben, s majd később a hatalomban. Magányossága a kiválasztottság magányossága, s egyben személyisége kiteljesedésének lehetősége is. Ezt hangsúlyozza maga az eposz is, s ezt fejezik ki majd a *Vízözön*, és folytatása, az *Új ég, új föld* is. Az archaikus társadalmakban, melyben a társadalom szerkezete hierarchikus, a költészet, a mítosz az örök emberit az uralkodóban ábrázolja, kiben a legtöbb található az isteniből. Az uralkodói lét – mely a legközvetlenebbül tart kapcsolatot az égi hatalmakkal – teremti meg a lehetőséget az örök emberi kifejezésére.

A Világtorony

Majd mindegyik fejlettebb ókori kultúrában létrehoztak mesterséges halmokat, piramisokat, templomokat, melyek a világmindenség modelljeként váltak az archaikus kultuszok részévé. A toronynak, mint szimbólumnak többféle jelentése van. Ezek az archaikus építmények szintekből állnak, az egyes szintek a létezés különféle alacsonyabb és magasabb rendű síkjaira, a teremtés alapvető princípiumaira, illetve az ezeknek megfelelő kozmikus szférákra utalnak. Az ókori tornyok felfoghatók az eget és a földet összekötő világtengelyként. A közép- és dél-amerikai vagy a mezopotámiai piramisokon is fellelhető a kultuszok kapcsolata a csillagászzal. Egyrészt az építkezések szabályaiiban jelentős a csillagászati ismeretek befolyása, másrészt – mint a mezopotámiai zigguratok – egyszerre voltak templomok és csillagvizsgálók. Ezeket idézi a regényben Erech és Szurippak csillagtornya.

OLVADÁS, 1900-AS ÉVEK ELEJE

Ugyanakkor sok elbeszélésben a torony az égbe törő, az isteni hatalom ellen lázadó ember jelképeként szerepel. Ehhez, a Mózes első könyvében is szereplő Babiloni torony példázatához kapcsolódik a regénybéli Világtorony, melynek megépítését Lugallal szemben Utnapistim olyanynira ellenzi. Az aranykori normát képviselő Utnapistim szemében már maga a szent tornyok építése is az isteni törvényektől való eltávolodásra utal. Az erechi csillagtoronyról megállapítja, hogy szűkös ugyan a jelen igényeinek, de az ő ifjúkorában még ez sem volt. Abban az aranykori időben az ember tudta: „Anu benne van, s ő Anuban, megértette a szavát, s az Anu is az övét.”

Lugal törekvésében a civilizáció emberének, Vatai László kifejezését használva, az autonóm embernek az iránnyultságát akarta ábrázolni Kodolányi. Az autonóm ember egyszerre tagadja a transzcendenciát, s ugyanakkor lázadásával birtokolni akarja azt. „Aki birtokolja Istent, az a lázadásában magát állította az élő Isten helyébe” – írta Vatai fentebb említett művében. A regénybéli Utnapis-tim, mikor először kerül mélyebb vitába Lugallal, így szól: „Ezt mondja Anu: Elszakadt tőlem az emberi nem, értelmének gőgjében, a változó valóságból akar örökkévalót építeni...” A közelgő kataklizma, Nannar fenyegetése és a Világtorony között a bűnös emberi magatartás teremt kapcsolatot, mely az isteni törvények megvalósulásának igényét csak addig vállalja, míg nem jár a hatalomról, a tudományról való önkéntes lemondással.

A Világtorony építésének gondolata az értelem törekvését jelenti az élet szintézisére. Lugal eszméje dogmatikus mivoltánál fogva élet feletti törvénnyé válik, s nem az általános törvényeknek megfelelően igazolja törvényes mivoltát, hanem szubjektív módon. „E mű középponti magva, csírája egy eszme volt – írta Kodolányi –, amely isteni sugallatból támadt, újabb és újabb eszméket, részletterveket bocsátott ki, azok megint újabbakat... Magát a magot, a csírá, az alapeszmét ezúttal sem lehet józan értelemmel sem megérteni, sem megmagyarázni. Mint minden eszme, ez is úgy támadt magától, ősnemzés útján, mintegy kiszakadva a világ-egyetemből...” Lugal hibáját következőképpen határozta meg: „A baj az volt, hogy egyre inkább a Világtorony vált élete céljává, s nem az ok, amiért a Világtorony épült.” Egyre inkább valami földöntúli erő kényszerítette, hogy menjen tovább a megkezdett úton, de már egyre kevésbé jutott eszébe, miért indult el azon. „Egyetlen vad szenvedély kerítette hatalmába, mint zsugorít a gyűjtés: minden embernek, állatnak, földdarabnak, kőnek, ásványnak, kenyérmorzsának a Világtorony érdekében való felhasználása.”

Lugal ahhoz, hogy eszméje megvalósulhasson, korlátlan szabadságot követel magának, és még azt is, akihez a legszorosabb kötelékek fűzik, akit ön maga számára fontos „ellenzék”-ként kezelt, Utnapistimot is elbocsátja magától. A Világtorony eszméjének egyoldalúságából eredően Lugal szabadsága – akárcsak Robespierre-től Leninig az elmúlt pár száz év diktátorainak esetében – csak terrorral járhat együtt. A Világtorony nem az emberiséget szolgálja, hanem egyre inkább rabszolgaságba hajtja a birodalom alattvalóit.

A regényben Lugal csodálattal tekint a hangyák építményére, mint a Világtorony megtestesült hasonlatára, de Utnapistim figyelmezteti: azok az emberek, akik a Világtoronyban esetleg túlélnek a pusztulást, már nem azok az emberek lesznek, akik most építik azt. A hangya a diktátor eszméje által elképzelt, elvonatkoztatott ember. „Az eszme a megvalósulás pillanatában mindig általánosít. Az általánosított ember azonban majdnem azonos a semmivel, így a halál közelében jár” – mondotta Vatai. A megvalósulás pillanata megtörik. Abból az időből, melyet Lugal a Világtorony megvalósulása idejének tart, felfakad a pusztulás. A hangya, az általánosított ember vagy a kozmikus törvényekből kiszakadt teremtmény, az autonóm ember, aki számára a transzcendencia valósága csak a pusztulás, a vízözön kataklizmájával válik nyilvánvalóvá. A Világtorony, a civilizációs Babiloni torony a valóságtól függetlenné váló eszmék szükségszerű csődjét szimbolizálja. Ezt Vatai az emberi értelem hármas csődjének tartotta: „1. Az emberi értelem formális elv, mégis tartalmilag is meg akarja határozni a világot. 2. Az emberi értelem a rajta kívül levő világot tagadja, mégis birtokolni akarja azt. 3. Az emberi értelem véges, mégis a végtelenre tör.”

Jegyzetek

- 1 A *Gilgames-eposz*ból vett idézeteket Rákos Sándor fordításában közlöm.
- 2 Anu a sumer-babiloni hagyomány szerint maga a megszemélyesített menny, az „istenek királya”, aki a királyi jelvényekkel felruházva a Legfelsőbb Égben, „Anu egében” trónol, az istenek számára is alig megközelíthetően.
- 3 I. Móz. VI. 9. Károli ford.
- 4 Erről az időnkívüli hagyományról így szólt Kemény Katalin: „A hagyomány a mérték ismerete, amely szerint a dolgok az egyetemes Létfen részesülnek. A hagyomány tehát a hierarchia ismerete. A mérték neve szimbólum. A szimbólum (syn bolein) összehasonlítja a földön létezőt az abszolút létezővel. Megnevezvén a dolgot, pontosan kijelöli a helyét az érték- és létvilágban. A mérték helye a Létező sugarainak találkozása, az emberi személy – az a gyújtópont, ahol az emberi szabadság megnyílik – az apokalipszis, a lelepleződés, a felmagasztalás helye.” (Kemény Katalin: *Élők és holtak*. 1946. Újra-kiad.: *Európai műhely*. Szerkesztette Hamvas Béla. Pannónia könyvek, 1990. 2. köt. 777. l.)
- 5 Az egyes síkok elnevezésénél és jellemzésénél Kennsbert Károly munkáját vettem alapul: *Misztika mint világnézet*. Kókai Lajos kiad., 1941.
- 6 Csűrös Miklós: *Regény a mítoszok határán*. Kodolányi János pályája 1945 után. *Literatura* 1975/2. 66.
- 7 K. Beth: *Religion und Magie*. 2. Auflage. Leipzig und Berlin, 1927.
- 8 Varga Zsigmond: *Általános vallástörténet*. Debrecen, 1932. 2. köt. 61.
- 9 Vatai Lászlótól vett idézetek lelőhelye: V. L.: *Dosztojevszkij. A szubjektív életérzés filozófiája*. Kálvin János Kiadó, 1992.

A NÉPI MOZGALOM KEZDETEI I.

Eszme születik

1

A vesztes világháború megpróbáltatásaiból alig kilábalva két forradalom is elbukik Magyarországon, szellemi életében úr keletkezik, melyben vereséget szenved a hazánkban addig teret hódító három legjelentősebb szellemi-politikai irányzat, elvesztik tényleges társadalmi befolyásukat, a tudatformálás lehetőségét.

A magyar társadalomban nem épül ki szerves polgári réteg, 1867 után ezt egy felemás kapitalista folyamat hozza létre „a történelmi társadalomszerkezet mellett”¹, ahogy Erdei Ferenc írja. Részben idegenekből, részben pedig a magyar társadalom kötetlenebb elemeiből. Tehát elsősorban a zsidóságból, másodsorban a németiségből. Olyan erőteljes betöréssel és gyarmati üzletiséggel terjeszkedett ki a kapitalista termelés és áruforgalom a magyar társadalomra, hogy a meglévő polgári elemeket nem fölnevelte, hanem elszöppörte és fölszívta.”² Ez a szervetlen polgárság kész elveket hoz magával, ezért nem tudnak a polgári eszmék – sem a liberális, sem a radikális áramlatuk – jelentős tömegeket maguk mögött. A liberális irányzat az 1919 utáni politikai harcokban taktikai eszközzé degradálódik, s ez elkerülhetetlenül eszmei sokszínűségének megfakulását eredményezi. Sokkos állapotában nem képes a megújulásra, továbbbi sorsát kénytelen más irányzatokéhoz kötni, egyfelől a régi feudális rendhez, másfelől a forradalmi baloldalhoz, a marxizmushoz, s hosszú évek telnek el, mire a liberaliz-

mus újra önmagára talál. A polgári eszmék radikális szárnyát kényszerű emigrálások tizedelik, helyzetét tovább nehezítve, hogy az emigráció erejét belső viszályok és szétválások gyengítik, így az sem képes egységes fellépésre. Pozícióit, melyek a századforduló szellemi életében igen erősek, csak a kultúra területére tudja némileg átmenteni, egyértelműen kiszorulva a politikából, melyben aktív tényezőként hosszú ideig nem is szerepelhet.

A munkásság kialakulását és fejlődését ugyanez a szeretlenség s hirtelen tobzódás jellemzi. Ha a meglévő mestereket és iparosokat fölszívja is magába, azt olyan gyorsan és rövid úton végzi el, amely lehetetlenné teszi, hogy e rétegek átmentsék új körülményeik közé társadalmi és szakmai hagyományaikat. A munkásmozgalom a német szociáldemokrácia előre gyártott elveiből építkezik, kész ideológiákból, miként a polgárság is.³

A munkásság politikailag aktív baloldala 1919-es veresége után eszmei, szervezeti és személyi válságba kerül, amely ideológiai tevékenységének szinte teljes megszűnését eredményezi a 20-as évek elejére, ezért nem képes levonni történelméből a szükségszerű következtetéseket, reagálni a kialakult helyzetre, s amúgy sem tud kielégítő választ adni a kor egyik legégetőbb kérdésére: a katasztrofális agrárhelyzetre. A válság természetes úton vezet el a belső egység felbomlásához, a belső erjedéshez, s egyre nagyobb szakadék tátong a forradalmi és a reformista szárny hívei között. 1918-ban a szociáldemokrácia kezében volt az ország sorsa, írja Jászi Oszkár, de nem tudott vele élni, „ortodox német szellemisége”⁴ nem képes alkalmazkodni a magyar viszonyokhoz. A kommunista mozgalom teljes elszigeteltségben dolgozik, s szektás dogmatizmusán, megosztottságán még a harmincas évek elejére sem lesz úrrá.⁵

„A polgári társadalom vezérlőeszméje a nyugati mintájú haladás elve, s ebben nincs különbség a polgárság és

a munkásság között. Ez a vezérlőeszme éppen ellenkezője a történelmi osztályok nemzeti konzervativizmusának. Eből nemcsak mélységes ellentét származik, hanem elvontság is mindkét oldalon. Ahogy a konzervatív nemzeti eszme a történelemben merül vissza és a tényleges állapottal szemben konzervatív kényszert alkalmaz, ugyanúgy a nyugati mintájú haladás eszméje a nyugati fejlődéshez kapcsolja magát, s ezzel leszakad a magyar társadalom valóságától. (...) Egyforma korlátozottság és elvonatkoztatottság köti mind a két eszmét, hogysem a magyar társadalom általánosan érvényes vezető eszméje lehessen.”⁶ Ezen eszmék súlytalansága és korlátozottsága teszi szükségessé egy új társadalmi mozgalom, szellemi irányzat születését – írja. A népi eszme kialakulásának okaként Révai is ezeket a negatív feltételeket jelöli meg: „A parasztság önálló szerepének gondolata – a vereséget szenvedett és a történelemformálástól elesett munkássággal szemben és a nemzeti vezetés feladataival megbirkózni nem tudó korrupt és önző, üres és gőgös úri osztállyal szemben –, ez a gondolat a tulajdonképeni magja a népiesek nézeteinek.”⁷ E feltételek, társadalmi adottságok valóban elősegítik a népi mozgalom kialakulását, de azokat kizárólagos okként mégsem értékelhetjük, nem gondolhatjuk, hogy egyedül e hiányok indukálták volna a mozgalom és az eszme színrelépését, későbbi térhódítását.

A társadalom legnagyobb tömegének, a parasztságnak a politikai-szellemi életben nincsenek képviselői; ahogy a polgárságnak, az arisztokráciának, a munkásságnak létezik értelmisége, úgy ez a társadalmi réteg még nem vethette felszínre szellemi nemességét. A népi mozgalom történeti kialakulásának egyik pozitív feltételét a paraszti értelmiség megjelenése jelenti, azoknak a színrelépése, akik képesek felmérni sorstársaik helyzetét, s azt a társadalom színe előtt képviselni, elősegítve ezzel a paraszti tömegek öntudatosodását. „Az a szenzáció történt meg a Horthy-korszak legsöté-

tebb éveiben, hogy elismerten magas szinten a magyar és az európai szellemi élet kötelező színvonalán a paraszti értelmiség néhány képviselője jelentkezett, akik a parasztság problémáit vetették fel és megoldásukért méltóképpen szálltak síkra.”⁸ Míg a munkásság öntudatosságát egy kész, kívülről átvett minta segítette elő, addig itt egy olyan értelmiség lép színre, amely az organikus, belső fejlődés értékeire támaszkodik. E réteg ereje azonban önmagában nem elegendő a széles paraszti tömegek öntudatra keltéséhez, s hogy ennek szükségességét a szellemi-politikai életben tudatosítsa, és hogy a népi szemlélet a köztudatban tényleges hatást fejthessen ki. A paraszti értelmiség e munkájához szövetségre lel a középosztály értelmiségének azon részében, akik szakítanak osztályuk hagyományos nézeteivel, és a „szellemi fejlődés új perspektíváit nyitották meg”.⁹ A paraszti értelmiség (Erdélyi, Veres Péter, Sinka, Erdei, Kovács Imre) szoros kapcsolatot talál a középosztály ezen részével (Németh László, Féja Géza, Szabó Zoltán, Kodolányi János), s ez az összefogás teremti meg tulajdonképpen a népi mozgalom, a népi eszme születésének pozitív lehetőségét.

A népi gondolat képviselői a 20-as évek új nemzedékéből gyülekeznek, kivált azok közül, akik szociális radikalizmusukat egyesíteni kívánják a nemzeti progresszió elveivel. A munkásmozgalom és a polgári irányzatok azért buktak el, vélik, mert csak a szociális nézeteiket akarták érvényesíteni, csak e kérdések megoldását sürgették, s a polgári eszmék, a szabadságjogok, az egyéni-állampolgári szabadság megteremtését tekintették kiindulópontul, addig a népi mozgalom elindítói a paraszti közösségek felemelése, felszabadítása érdekében lépnek fel – földreformot, a nagybirtokrendszer felszámolását követelve. A parasztság anyagi-szociális helyzetének jobbítását tekintik a magyarság sorskérdésének, hangsúlyozva, hogy az egyéni jogok biztosítása hiábavaló, ha megvalósulását a fennálló társadalmi-gazdasági rendszer nem teszi lehetővé. A népi

mozgalom önállósodása, a népi eszme határozott körvonalazódása előrevetíti a nemzedéken belüli szakadás lehetőségét, amely néhány év múltán be is következik.

A népi mozgalom indulásánál még egy sajátosságra kell a figyelmet felhívunk. A népi gondolat a művészetek, az irodalom világában jelenik meg először, első képviselői írók, költők, s így a mozgalom, a népiség – talán a mai napig is – egyszerre jelent irodalmi stílust, ízlést és politikai állásfoglalást. A versek, novellák, esszék, kritikák – Erdélyi, Tamási Áron, Kodolányi János, Németh László tollán – nemcsak esztétikai igényeket elégítenek ki, hanem világnézeti hitvallást is megfogalmaznak. A népi-urbánus szakadás, s a nemzedéki tömörülés mozzanatai ezért nemritkán egy-egy irodalmi probléma, irodalomtörténeti kérdés körül kirobbanó vitában, stílusirányzatok harcában jelentkeznek. Irodalom és politika a népi mozgalom történetében, a sajátos magyar viszonyok miatt, sohasem tud egészen szétválni.

2

Mielőtt a népi gondolat kialakulásának, a nemzedéki polarizálódásnak főbb eseményeit végigkövetnénk, tekintsük át, ha vázlatosan is, a kutatók s visszaemlékező résztvevők ezekre vonatkozó, egymástól igen eltérő, alapjában három főbb nézetet tükröző fontosabb értékeléseit.

Ignotus Pál álláspontja szerint a nemzedék népi és urbánus szárnya már a húszas évek végén szétválik, és szembefordul egymással. Ennek okát a népi „arcvonalon” két jelenségben fedezi fel: „Az egyik a Bartha Miklós Társaság működésének megindulása, vagy nekilendülése, a másik a Bajcsy-Zsilinszky Endre *Előrs* című hetilapjának (...) irodalompolitikai szerepvállalása.”¹⁰ Az *Előrs*-öt Ignotus Pál *A Toll*-al állítja szembe, mint két olyan szervezőerőt, me-

lyek körül a polarizálódó ifjúság tömörül, s amelyek szerepét a harmincas évek közepén megjelenő *Válasz és Szép Szó* előfutáraként értékeli. A nemzedéki szakadás egyik fő tényezőjének az Erdélyi-vitát tekinti, ahol is Erdélyi József költészetének elemzése révén, a mögötte „buzgó ízlés-áramot”¹¹ támadja. „Így kezdődött, amennyire emlékszem, nemzedékünk »népi-urbánus« belvillongása”¹² foglalja össze nézetét.

Ugyanezt az időpontot – tehát 1928–29-et – jelöli meg Borbándi Gyula is: „Mettől számíthatjuk a népi írói mozgalmat? Ha abból indulunk ki, hogy mikor váltak láthatóvá a körvonalai, mikortól kezdték használni rendszeresen a népi jelzőt ez írói csoporttal kapcsolatban, és annak tagjai mikor kezdtek fellépni közösen, akkor mindenképpen 1928 tavasza és 1929 tavasza – tehát Németh László két említett cikke (*Népiesség és népiség, Nép és író* – P. B.) és a Bartha Miklós Társaságban való közös szereplésük – közötti esztendőre tehető a kezdet.”¹³ Borbándi, csakúgy, mint Ignotus, a Bartha Miklós Társaság tevékenységéhez köti a mozgalom kezdetét, ahol az az írói csoport, irányzat lép színre, melyet a parasztság sorsa iránt érzett felelősség tart össze, s amelynek tagjai az Ady, Móricz, Szabó Dezső (később Kodály és Bartók) neve által fémjelzett szellemi hagyományokat követik. Akiknek véleménye szerint a művészet, különösen az irodalom, „tudatosító, eszméltető és cselekvésre készítető lehetőségei révén a nemzeti közösség felemelésének eszköze lehet”¹⁴. E két nézet összecsengő megállapításai, a népi mozgalom és eszme születésének időpontját és feltételeit illetően: a BMT tevékenységének fellendülése és a társasághoz szorosan kapcsolódó, Bajcsy-Zsilinszky és Féja Géza által szerkesztett *Előrs* tudatos szerepvállalása. Lackó Miklós így foglalja össze az irodalomban, a szellemi életben ekkor kialakuló, Ignotus és Borbándi által is vázolt, kettős folyamatot: „Miközben az irodalom az úgynevezett »új realizmus« jegyében egysége-

sül, ugyanakkor az írói tábor világnézetileg, ideológiailag új formában kezd polarizálódni. Ennek legfontosabb jelensége a – jobb szó híján – népi mozgalomnak nevezett csoportosulás kezdődő kialakulása. Az irodalmi életben fennülő nemzedéki tömörülés jelszava a 20-as évek végétől a formálódó népi mozgalom jelszava.”¹⁵

Ettől lényegesen eltérő és így egyedülálló Szabó Miklós álláspontja, aki a népi írói mozgalom színrelépését 1930 nyarára datálja, Erdélyi Józsefnek és Illyés Gyulának a *Nyugat*ban megjelenő, a népi eszmét és érzésvilágot körvonalazó verseire utalva. Ha megnézzük a *Nyugat*nak ezeket a számait, valóban szinte programatikus versekkel találkozhatunk¹⁶, mégsem állíthatjuk, hogy a nemzedéki szakadás és a népi mozgalom kezdetét ezek a versek jelentenék, habár tendenciózus megjelenésük tényét sem becsülhetjük alá, ismerve a *Nyugat* központi szerepét és Erdélyi, Illyés stílussteremtő költészetét, eszméltető hatását.¹⁷

A népi mozgalom, a népi–urbánus vita kezdőpontját, a nemzedéki szakadást az 1930-as évek elejére vezeti vissza a többségi vélemény. Az álláspont legmarkánsabb képviselője az Ignotus Pállal polemizáló Komlós Aladár. Komlós a nemzedék történetét három szakaszra osztja: az első 1917-től 1925-ig tart, amelyet a „világ hamaros átalakításának reménye tölt el”¹⁸, melyben a szociális gondolat és a kassákos avantgardizmus uralkodik. A második: az 1925 és 1932 közötti időszak, „amikor a forradalom reménye eloszlik, s a nemzedék kellenetlenül és ellenzékként ugyan, beilleszkedik a meglévő viszonyokba”¹⁹, s a harmadik szakasz 1933-ban kezdődik el, a népi–urbánus szakadással, melyet Illyés Gyula *Pusztulás* című útirajza robbant ki. Ekkor válik szét a nemzedék útja, ettől az időponttól számítható az éles politikai elkülönülés. „Az esszé fordulópont lett” – írja Komlós, de egy rövid mondatban leszögez még valamit, amely a téma szempontjából különös jelentőséggel bír, s amelyre így dolgozatunk későbbi részében támaszkodni kívánunk:

„Természetesen nem szülte a szakadást, csak kipattintotta a lappangva már meglevőt.”²⁰ A húszas évek végén lezajló vitákat – így a már említett Erdélyi-vitát – nem tekinti a népi–urbánus ellentét, a népi gondolat önállósodása jelének, hiszen ezen viták – írja Komlós – csak egy lehetséges irány ellen és mellett zajlanak. A nemzedék az összetűzések ellenére egészen 1932-ig egységesen lép fel, érvel tovább, példaként említve a Szabó Lőrinc szerkesztette, a nemzedék szerveződésének fő tényezőjeként aposztrofált *Pandorát* (melynek munkatársai között találhatjuk Erdélyit, Hevesi Andrást, Ignótus Pált, Kodolányi Jánost, Márai Sándort, Sárközi Györgyöt), s a közös fellépéseket is: 1928-ban a Zeneakadémián vagy az 1932-es *Nyugat*-estet.²¹

Maga Illyés Gyula is 1933-as esszéjét tekinti a népi írói mozgalom kezdetének: „Mint minden irodalmi irányzat korszakát, a népiét is attól fogva számíthatjuk, amikor a hasonló törekvésű írók valamiféle egységbe kerültek. (...) S ez mikor kezdődött? (...) Azzal a tanulmánysorozattal, amely a *Nyugat*-ban megjelenve, országos vitát és figyelmet keltett.”²² Bibó István szintén ettől az évtől számítja a népi mozgalmat, noha kiváltó okként nem Illyés útirajzára utal, hanem a fasizálódás fokozódó veszélyére (mely a *Pusztulásról* zajló vita egyik fő érzelmi mozgatórugója). A hitlerizmus terjedése kétféleképpen hat a magyar szellemi életre: egyfelől erősen csökken a kommunizmus orientáló képessége, másfelől, mivel a hitlerizmus még nem erősödött meg, megindul „egy öntörvényű magyar fejlődés, amit leginkább a népi mozgalom képviselt, amely akkor a magyar realitásokhoz a legjobban igazodott.”²³ – vallja Bibó. Végso soron Lackó Miklós is a fasizmus németországi hatalomra kerülésével, az „ideológiai frontok e nagy katalizátorával”²⁴ és a baloldal nemzetközi tévesztésével magyarázza a népi mozgalom önállósodásának lehetőségét, amely e külső tényezőkből meríti öntudatát.²⁵ Utolsóként e sorból – ha nem is a teljesség igényével – idézzük Béládi Miklós gondolatát:

„A következő évtized elején – 1932 és 1943 között – váltak szét a háború utáni irodalom útjai.”²⁶ A húszas évek végét még az együttélés, a közös fellépések jellemzik, írja Komlós-hoz hasonlóan Béládi, folyóiratok és lapalapítási kísérletek tartják össze az új nemzedéket. A nézetek lappangó ellentétei csak az évtizedforduló válságaiban törnek váratlan hevességgel felszínre, kialakítva a nemzedék két szemben álló szárnyát, a népiek és az urbánusok táborát.

3

Az eszmélés pillanata valószínűleg az egyik álláspontban megjelölt eseményhez sem köthető, illetőleg a maguk szempontjai szerint valamennyi igazolható. A népi mozgalom indulását azonban szerencsésebbnek tartjuk az ébredés lassú vagy gyors eszméléséhez hasonlítani; a népi eszme és mozgalom születését folyamatként kell kezelnünk, időpontot csupán e folyamat kezdő és végpontjánál állapíthatunk meg viszonylagos biztonsággal.

A népi mozgalom eszmélésének egyik legfontosabb állomása, ha nem a legfontosabb, a Bartha Miklós Társaság tevékenysége. (A társaság munkásságát ebben a dolgozatban még csak vázlatosan sem ismertethetjük, s csak a témánk szempontjából fontos mozzanatokra irányíthatunk némi figyelmet.) A BMT-t 1925-ben alapítja egyetemisták és fiatal értelmiségiek szűk csoportja, olyan ifjak, akik a fennálló rend ifjúsági szervezeteibe, azoktól lényegesen eltérő nézeteik miatt nem tagolódhattak be. Eszméikre Ady Endre, Móricz Zsigmond és leginkább Szabó Dezső munkássága nyomja rá bélyegét, a magyarság sorsproblémáinak tudományos igényű tisztázását tűzik célul maguk elé. Sorra rendezik vitaestjeiket, szemináriumait, fórumként teret adva a különböző szellemi-politikai irányzatok képviselőinek. „Politikai követeléseik közé tartozott a föld-

reform, az általános és titkos választójog, a politikai demokrácia, a szabadságjogok tisztelete, a paraszttal és munkásokkal szembeni hátrányos megkülönböztetés felszámolása, Kossuth Duna-konföderációs tervének felelevenítése.”²⁷ A társaság életében az első nagy impulzust néhány, a népiség és más progresszív eszmét követő és érte politikailag is tenni akaró fiatal értelmiségi csatlakozása jelenti. Így válik 1926-ban a BMT tagjává Kodolányi János, József Attila, Lakatos Péter Pál és Fábián Dániel. A csatlakozást következő évben, Fábián vezetése alatt már az egyik legjelentősebb ifjúsági csoportosulásnak tekintik őket, és a társaság igen határozott és körvonalazott politikai képet alakít ki magáról. Ekkor rendezik Móricz Zsigmond 25 éves írói jubileumát ünneplő estjüket, tisztelegnek szellemi mesterük munkássága előtt, ekkor tartja Kodolányi János előadását az egykéről, mely a népi mozgalom szellemi alakulásánál az egyik kristályosodási ponttá válik, s amely Illyés *Pusztulás* című útirajzában kap országos visszhangot. A társaság ebben az időszakban (1927–1928-ban) huszonhat vitaestet rendez, egyelőre igen szűk körben²⁸, hiszen alapszabályát csak 1928-ban hagyják jóvá, s ekkor kezdik meg országos tevékenységüket is. Az első nagy nyilvánosság előtt zajló est megtartására másik szellemi mesterüket, Szabó Dezsőt kérik fel, aki a *Magyar demokrácia tartalma és törvénye* címmel tartja előadását, melyet az *Előőrs* is közöl.²⁹ Még abban az évben megjelentetik az *Ifjú szívekben élek* című emlékkötetüket, melynek jelentőségét az adja, hogy itt sorakoznak fel először, együvé tartozásuk tudatos vállalásával, a népi eszmét hirdetőik: a bevezető, program igényű írás Szabó Dezső tollából származik, s mellette Féja Géza, Kodolányi János, Fábián Dániel, Móricz Zsigmond, Kodály Zoltán, Erdélyi József szerepel írásaival.³⁰ Egyetlen gondolat jegyében fogan a könyv: „Megvalósítani a magyar paraszt, magyar munkás, magyar középosztály: a dolgozó Magyarország hatal-

masan megszervezett demokráciáját, amely minden elődiséget, minden kiváltságot gyökerében kiírt.”³¹ S Szabó Dezső radikális parasztorientációja nyomán, már ebben a kötetben is jól érezhetően, minden figyelem a parasztság felé irányul: „Ki a faluba, ez az új Magyarország jel-szava. (S ez lesz Fábián Dániel és József Attila két évvel későbbi röpiratának is a címe és vezérmotívuma. – P. B.) És ki a munkások közé. Ki a nép közé.”³² – hirdeti a kötet.

A könyvre, mint a népi eszme első egységes megjelenésére a nemzedéktárs, Szász Zoltán reagál a *Nyugat* hasábjain³³, nyomatékosan bírálva a benne felvetett gondolatokat, kifogásolva a fajiság túlzott hangsúlyozását s annak negatív kicsengését, melyre Kodolányi János felel meg a 100%-ban.³⁴ A népi gondolat tehát már első egységes megjelenésével indulatokat vált ki, félremagyarázásokat szül, amelyek előlegezik a későbbi, sokkal hevesebb vitákat.

A népi eszme hirdetőinek első nyilvános fellépésére, 1929. február 27-én kerül sor, a BMT *Új Magyar Föld költői estjén*, a Vigadóban. „Egy nemzedéknyi magyar író vonul fel ma önök elé” – mondja Németh László felvezető előadásában³⁵, itt használva elsőként a népi író fogalmát. Az est résztvevőinek sorában nemzedék körvonalazódik egy eszme jegyében: Illyés Gyula, Erdélyi József, Féja Géza, Kodolányi János, József Attila, Fodor József, Lakatos Péter Pál, Szabó Lőrinc, Simon Andor szerepel írásaival a rendezvényen. Az esten elhangzó előadások közül kettőre külön figyelmet kell fordítanunk. Az egyik Fájához fűződik, aki *Ady után* című tanulmányát olvassa fel³⁶. Ady aktualitását annak egy irodalmi-szellemi irány élesztését elősegítő szerepében jelöli meg, abban, hogy a népköltészetet újra az irodalom világába emelte, hogy a magas kultúra és a népkultúra szintézisét megvalósította. A népköltészet Ady munkássága után így válik ismét egyetemes értékke, az egymás felé forduló népek összefogásának szimbólumává. „A jövő kultúrája nem az uralkodó népeké lesz, hanem az egymásra talált né-

peké” – hirdeti Féja a népi mozgalom közép-európai nemzetek „tejtetvériségének” egyik gondolatcsíráját.

Németh László a már említett előadásában a falu, a paraszti világ válságára figyelmezteti hallgatóit: „A falu bomlik, az író ül és néz, fájdalmasan és tehetetlenül.”³⁷ A parasztság elveszti hagyományos kultúráját, ősi világa, értékrendje bomlóban van, „színházi kellékek selejtes rongyaira cseréli komoly öltözetét, s rabitz-falakkal készül jövőendő századokra”³⁸ A parasztság értékeit és tájékozódását veszítve segítségre vár, állapítja meg: de ki „menti meg az Európa csatornáiból összefolyt Zerkovitz-kultúrától őt, aki a magyar dal örököse? (...) Merre tart a nép? A seszínű nemzetköziség, vagy egy magasabb kultúra felé, amely megint part lesz és meder?”³⁹ – teszi fel a kérdést, nem várva választ rá. Németh a nép sorsával vállal közösséget, az értelmiség felelősségét hangsúlyozza, akik egyszerre tanítványai és tanárai a népnek: „Aki itt mint író számított, művészete gyökereiben mindig népi volt.”⁴⁰ Ezek az első fellépések korán tisztázzák az eszme kiindulópontjait, Németh és Féja ekkor már e gondolatokat öntik formába.

A BMT 1929–30-ban éli fénykorát, népszerűsége, erkölcsi befolyása ekkor éri el tetőpontját. „Különösen sokan láto-gatták a vitaesteket, amelyen az ország majd minden égető kérdése felvetődött. A földkérdésen és a középosztály problémáin kívül gyakran került szóba a revízió. A Társaság bírálta a hivatalos revíziós politikát, amely szerint ártott a magyar kisebbségi mozgalmak érdekeinek.”⁴¹ A társaság népszerűségét kiaknázva, negyedévenként megjelenő folyóiratot indít Fábián Dániel felelős szerkesztésében. Az *Új Magyar Föld* mindössze három számot megérve, ismételten felsorakoztatja s egységbe foglalja a népi gondolat képviselőinek nézeteit: Erdélyi, Illyés, Kodolányi ír már az első, 1929. július-augusztus-szeptember keltezésű számba. Fábián Dániel pedig két cikkel is szerepel benne: az *Európa jövője és a magyar paraszt* (Kossuth és Jászi Duna-konföderá-

ciós tervét elemezve fejti ki a maga nagy vihart kavará „népi közép-kelet-európai konföderáció”⁴² gondolatát) és a *Magyar jövő*, amely nem osztályuralmat jelent, hanem a parasztság, munkásság és a dolgozó középosztály szerves demokráciáját: ez természetesen azt is jelenti, hogy „élesen szemben állunk minden osztálydiktatúra kísérlettel”⁴³ – szögezi le Fábián. Olyan magyar demokráciát vázol fel, amely megvédené a dolgozó magyarságot a „történelem két rettenetes ténye ellen: a kapitalizmus és a feudalizmus fojtó karjai ellen”⁴⁴, s amely a munka szabadságát, gazdasági függetlenségét, s a lehető legnagyobb szociális védelmet jelentené. A népi gondolatot támadó írásokban – Szász Zoltán cikkénél is láttuk – nagy hangsúlyt kap a fajiság kifogásolása (tudatos csúsztatásokkal összekeverik a fogalom népi és egyéb szélsőséges értelmezését), természetesen, hogy Fábián ebben az írásában visszautasítja a gyanúsítgatásokat. A faj fogalmát történelmi és etnikai értelemben használják, fejti ki immár sokadszor, semmibe véve a zavaros eredetű antropológiai és biológiai érveléseket. Faj fogalma alatt, Szabó Dezső értelmezése nyomán a nemzetet értik, a magyarság legnagyobb méretű tömegét, a parasztságot: ahogy Szabó Dezső írja: „a magyar paraszt = a magyarság”⁴⁵. Fábián a formálódó népi gondolat közös nevezőit ekképpen határozza meg: „Két gondolat tart össze bennünket, melyben mindnyájan egyek vagyunk. A faji és a szociális gondolat.”⁴⁶

A népi mozgalom egyik legfontosabb követelése: a földreform, mely Szabó Bertalan tanulmányában kap hangot ebben a számban. Írásában összegezve találhatjuk mindazt, ahogyan a népiek erről a kérdésről vélekednek: „Mi tehát az igazi földreform? Az, ha az országban olyan gazdasági atmoszférát teremtünk, mely a kisbirtok szabad fejlődésének és természetes szaporodásának kedvez. Ha megszüntetjük azokat a gátló okokat, amelyek a nagybirtokok természetes bomlását akadályozzák, vagyis, ha

olyan demokráciát létesítünk, amelyben a nagybirtok elveszti politikai jelentőségét és csupán mint gazdasági tényező fog szerepelni, amelynek megmaradása felett a realitás dönt. (...) Igazi földreform csak igazi demokráciában lehetséges.”⁴⁷ A földreform kérdését a demokrácia megvalósulásának egyik – talán a legfontosabb – kritériumaként határozzák meg a népiek, az állampolgári szabadságjogok követelése mellett. Szabó Bertalan a következő (1929. október-november-decemberi) számban is jelentős tanulmánnyal szerepel, melyben – a dán szövetkezeti mozgalmat már ekkor példaként említve – a parasztság gazdasági jövőjét a valódi önszegélyező szövetkezeti mozgalom fejlődésétől teszi függővé.⁴⁸ Az előzőleg már itt jelentkező Illyésen, Kodolányin, Fábíanon és a második számban nagy súllyal fellépő Sarló-sokon (Balogh Edgár, Győry Dezső, Vass László, Duka Zólyomi Norbert, Szalatnai Rezső) kívül Féja Géza is eszmetisztázó írással szerepel. Tanulmányában az egyre erősödő irodalmi irányzatot, a születő mozgalmat határolja el az idejétmúlt népiességtől és a Nyíró, Erdélyi és Tamási Áron által felszínre hozott értékeket (melyek a néplélek mélyeibe találtak vissza) saját szellemiségük hű kifejezőjeként értékeli.⁴⁹ A folyóirat utolsó, harmadik száma 1930-ban jelenik meg, s újat nem hoz, csak a már többé-kevésbé ismert eszmék újrafogalmazását. Egyetlen gondolatot kell kiemelnünk, Fábían figyelmeztetését nemzedéke fiataljaihoz, amely megjósolja a néhány év múlva meginduló lavinát: „óva intjük a magyar fiatalságot, hogy a maga faji érveiből fegyvert kovácsoljon mások ellen.”⁵⁰

A BMT a harmincas évek elejére hanyatló korszakába érkezik, egyre kevésbé tud teret biztosítani a terjedő népi mozgalomnak, s ezzel egy időben az eszmék polarizálódó világában a társaság mindinkább veszít befolyásából. Még 1930. március 23-án a népi írók részvételével országos Ady-ünnepélyt rendeznek a Vigadóban, s megjelentetik Fábían Dániel és József Attila röpiratát, de már nem képes a társa-

ság az egységet fenntartani. A röpirat – *Ki a faluba!* Címmel, az 1928-as kötetben meghirdetett gondolathoz hasonlóan – a szisztematikus falukutatás megkezdését sürgeti, a fiatalságot buzdítja arra, ismerje meg a parasztság valódi sorsát, amely minden gazdasági és társadalmi probléma gyökere. Az értelmiséget arra figyelmezteti, hogy munkája értékét az minősíti, mennyire képes a tárgyául választott valóságról számot adni, mennyire képes a mindennapi élet kérdéseire választ adni. A röpirat és a vele egy időben megjelenő Kodolányi János-írás immár nem az első vitát robbantja ki a nemzedéken belül. Kodolányi ugyanis az értelmiségi ifjúság szellemi tájékozódását a népi eszme felé fordulásban jelöli meg, mint a legszükségsebb és törvényszerű szellemi progressziót. „Lassan-lassan elvesznek az illúziók, s érvényesülnek a történelem parancsai. Reális, független és kritikai érzékkel bíró ifjúság fog most következni, amely nem törődve a maradiak és a lélekben vének erőszakosságával, tudatosan, s egyre erősebben halad a széles népi tömegek felé.”⁵¹ – írja tanulmányában. A határozott fellépésekre – a röpiratra és Kodolányi cikkére – egyszerre hárman is reagálnak. Kecskeméti György a mozgalom (!) szellemi magvát meghatározva („A magyar népiség, magyar lélek, magyar szellemi alkat szabadabbá, produktívabbá és uralkodóvá tétele.”⁵²), ellenérzéseit, fenntartásait fejt ki írásában. Értékelése szerint a mozgalom olyan parasztdemokráciát hirdet, amely más tömegek ellen irányul, egyetlen kiváltságos réteg érdekét szolgálva, amely kirekesztéssel, sőt antiszemitizmussal fenyeget.⁵³ Ugyanezt a gondolatot forgatja tovább Hevesi András is, a francia forradalom népi szenvedélyei által szított zsarnokságra hivatkozva: „Kicsiben ugyanaz történt Magyarországon az utóbbi harminc évben: a Szabó Dezső forradalma, a Szabó Dezső ellenforradalma, a Szabó Dezső maximalista fajszemléletéből kinőtt ifjúsági mozgalom.”⁵⁴ Számukra a parasztság, írja Hevesi a szociográfiai mozgalom, a falukutatás előestéjén, nem szociológia, ha-

nem misztikus fogalom, „valami idomtalan kollektív Herkules⁵⁵. A népiekkel legszenvedélyesebben polemizáló Ignó Pál pedig már az egész BMT-t bélyegzi meg, mint a népi gondolat szervezetét, melynek tevékenysége tartalmában nemcsak nacionalista, hanem egy sokkal sötétebb és anakronisztikusabb, türelmetlenebb, korlátozottabb és korlátozóbb sovinizmus, túltengő faji „falka” öntudat.⁵⁶ E kirohanások egyértelműen antiszemizmussal vádolják a népieket, középpontba állítva egy olyan problémát, mely a népi gondolat körében mindeddig nem játszott kulcsszerepet.

A BMT története a 30-as évek elejétől érdektelenné válik tárgyalt témánk szempontjából, hiszen a társaságból kiválik Fábián Dániel, Kodolányi János, József Attila, Lakatos Péter Pál, Simon Andor, Gunda Béla, s megszűnik a népi eszme gyűjtőhelye lenni.

(A következő számban folytatjuk.)

PETRIK BÉLA

Jegyzetek

- 1 Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között *Valóság*, 1976. 4. szám 28. l.
- 2 Uo.
- 3 Uo. II. rész. *Valóság*, 1976. 5. szám 56. l.
- 4 Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar feltámadás* Bp. 1989. 37. l.
- 5 A korszakot, s annak politikai életét a következő művek is tárgyalják: Erdeinek és Jászának már említett művei, Jászi Oszkár: *Marxizmus vagy liberális szocializmus* Párizs, 1983., M. Kiss Sándor: *A szárszói beszéd és a népi mozgalom néhány összefüggése* Püski, 1987.
- 6 Erdei id. mű I. rész 30. l.
- 7 Révai József: *Marxizmus és népiesség* Bp. 1949. 279. l.
- 8 Erdei Ferenc: *A népi mozgalom fejlődése. Politikai írások 1.*, Akadémiai, 1988. 363. l.
- 9 Uo. 364. l.
- 10 Ignó Pál: *Elvek, frontok, nemzedékek Irodalomtörténet*, 1970. 3. szám 637. l.

- 11 Ignotus Pál: *Népiség I-II. Századvég*, 6–7. szám 332. o
- 12 Uo.
- 13 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom* Püski, 1983. 131. l.
- 14 Uo. 126. l.
- 15 Lackó Miklós: *A nemzedéki tömörülésről és szakadásról. Válságok-választások* Bp. 1975. 20. l.
- 16 Illyés Gyula: *Szerelem, Íme az én népem, Sarjúrendek, Dunántúli reggel, Villám villan*, Erdélyi József: *Telefonkarók, Fekete-Kőrös, Csatorna, Akác, Cölöpverők* stb.
- 17 Szabó Miklós előadását idézi Bozóki András: Egy „ingerlékeny urbanus” című írása *Századvég*, 6–7. szám 250. l.
- 18 Komlós Aladár: A „második nemzedék” útja *Irodalomtörténet*, 1969. 3. szám 563. l.
- 19 Uo.
- 20 Uo. 580. l.
- 21 L. uo. 574–575. l.
- 22 Illyés Gyula: *Visszapillantás. Hajszálgökök* Bp. 1971. 40. l.
- 23 Huszár Tibor: Beszélgetés Bibó Istvánnal *Valóság*, 1980. 9. szám 43. l.
- 24 Lackó id. mű 22. l.
- 25 Uo.
- 26 Beládi Miklós: *A „népi” írók mozgalma. Érintkezési pontok* Bp. 1974. 65–66. l.
- 27 Borbándi id. mű 122. l.
- 28 Fitos Vilmos: Fábián Dániel életműve és a Bartha Miklós Társaság *Hitel*, 1989. 15. szám 59. l.
- 29 L. Előrs, 1928. V. 20-án L. erről Fitos id. mű
- 30 Uo.
- 31 Szabó Dezső: A jövő felé. Ifjú szívekben élek *Híd*, 1928. 3. l.
- 32 Kodolányi János: Új szelek nyögetik az ős magyar fákat Uo. 26. l.
- 33 Nyugat, 1928. augusztus 16.
- 34 100%, 1928. 11. szám
- 35 Németh László: Nép és író. Készülődés *Magyar Élet* 1941. 16. l.
- 36 L. Előrs, 1929. március 30.
- 37 Németh László id. mű 14. l.
- 38 Uo. 13–14. l.
- 39 Uo.
- 40 Uo. 14–15. l.
- 41 Borbándi Gyula id. mű 60. l.
- 42 Fitos Vilmos id. mű 60. l.
- 43 Fábián Dániel: Magyar jövő *Új Magyar Föld*, 1929. július-augusztus-szeptember 8. l.
- 44 Uo.
- 45 Szabó Dezső: Új magyar ideológia felé. A magyar paraszt *Élet és Irodalom*, 1923. július 1. l.
- 46 Fábián Dániel id. mű 7. l.

- 47 Szabó Bertalan: A kisbirtok gazdasági és szociális jelentősége *Új Magyar Föld*, 1. szám 51. l.
- 48 Szabó Bertalan: A mezőgazdasági szövetkezetek jövője Magyarországon Uo. 2. szám 55–56. l.
- 49 Féja Géza: Fiatal napok Uo. 29. l.
- 50 Fábián Dániel: Öt esztendő Uo. 3. szám 9. l.
- 51 Kodolányi János: A magyar intellektuális ifjúság
- 52 Kecskeméti György: A magyar ifjúság problémájához Uo. 400. l.
- 53 Uo. 402. l.
- 54 Hevesi András: Forradalmi reakciók Uo. 404. l.
- 55 Uo. 405. l.
- 56 Ignótus Pál: Polémia a Wesselényi Reform Klub tagjával Uo. 411. l.

1944. MÁRCIUS 19. I.

*A holokauszt áldozatai
és a zsidómentő magyarok emlékére*

I.

Út a német megszállásig

Hogy megértsük az 1944-es tragédiát, a kollaborálók, a passzívak és az ellenállók magatartását, általában azt a társadalmi miliőt, amiben 1944 borzalmi és bátor tettei végbementek, meg kell vizsgálnunk az előzményeket, az okokat. Az okok ismerete felmentést nem ad, csupán magyarázatot. Az 1944-es német megszállással tragikus végkifejletéhez jutott el a Trianon után önállóvá vált, de katasztrofálisan megcsonkított Magyarország sorsa. Sokak szerint egyenes út vezetett idáig az ellenforradalmi rendszer megszilárdulásától kezdve. De honnan indult el ez az út? Mi szabta meg futását oly végzetesen? A Horthy-rendszert két történelmi tény befolyásolta meghatározó módon: a 19-es proletárdiktatúra és a trianoni béke, illetve az azokra adott válasz.

Bethlen nevéhez fűződik egy példátlanul sikeres gazdasági újjáépítési program – de ebben az időben rögződnek a közgondolkodás súlyos kényszerpályái is.

A kommunisták – nem minden előzmény nélkül ugyan, de végül is – puccs segítségével vették át a hatalmat a polgári kormánytól. Uralmuk 133 napja maradó emléket hagyott a magyar társadalom emlékezetében. A társadalom – és itt nem csak a gazdagokra vagy a középosztályra gondolunk – a nélkülözések mellett főleg a féktelen terror miatt emlékezett nagyon sokáig félelemmel az első kommunista időszakra. Arra az uralomra, mely-

nek nemcsak ellenségei voltak, hanem olyan hívei is, akik – éppen a tapasztaltak alapján – elfordultak tőle. Ezek közé tartozott sok értelmiségi és egyre több munkás. Sőt, a vezetők között is akadtak, akik igen súlyos kritikával illették a proletárdiktatúrát.

Weltner Jakab, a budapesti munkástanács központi végrehajtó bizottságának elnöke például ilyen elkeseredett hangú nyilatkozatot tett „székfoglalójában”: „Ezt a magas méltóságot csak addig veszem át, amíg a budapesti munkástanács teljes erővel küzd az egyéni akció, az egyéni fosztogatás, az egyéni erőszakoskodás ellen... Az ellenforradalmat a leghatékonyabban a korrupció, a fosztogatás és a rablás mozdítja elő.” Ezért volt könnyű az ellenforradalmi politikának fenntartani a kommunistaellenes közhangulatot.

Ide tartozik az antiszemitizmus megerősödése is. Jászi Oszkár a *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című, forradalmakat elemző művében írja: „Az antiszemitizmust... nem a fehér terror kezdeményezte: az már a proletárdiktatúra utolsó heteiben fenyegetően izzott a parázs alatt.” Sőt még tovább megy: megállapítja, hogy „a mértéktelen antiszemitizmusban maga a zsidóság, sőt az egész magyar liberalizmus is bűnös.” Arra is rámutat, hogy a rekvirálások és a zaklatások (itt nyilván a terrorakciókra is gondol Jászi) mellett az is az antiszemitizmus malmára hajtotta a vizet, hogy „a kommunista vezérkarnak legalább 95%-a a zsidóságból” került ki.

A proletárdiktatúra hozadéka volt az a szociális félelem is, ami a hatalomra került politikai erőket eltöltötte. Ez aztán – eleinte – elnyomásban, később főleg szociális érzéketlenségben nyilvánult meg. A félelem egyik legsúlyosabb következménye volt, hogy Bethlen István 1922-ben rendeleti úton megváltoztatta a választási rendszert. A 2200/1922. sz. kormányrendelet – Budapestet és tizenegy törvényhatósági jogú várost kivéve – nyilvánossá tette a szavazást. A vá-

LINCSELÉS, 1911–1913 KÖRÜL

lasztásra jogosultak körét is lényegesen megnyirbálta, s a tömegek nagy részét kizárta a politikai életben való aktív részvételből. Ezért írta joggal 1928-ban Szabó Dezső a Bethlen István miniszterelnökhöz intézett nyílt levelében: „... ha a magyarság nagy tömegeit nem fejlesztjük *önsorsát intéző állammá* (az én kiemelésem – T. B.),... a történelem közeledő igazságtétele el fog seperi bennünket.” Ugyancsak helyes Macartney véleménye Bethlenről: „Bizonyos, hogy joggal bírálható műve, mely uralmát gyakorlatilag áthatolhatatlanná tette az alkotmányos ellenzék számára.”

A jövő szempontjából hasonlóképpen károsnak bizonyult, hogy az egységes kormánypárt – „egy nagy és egységes többségpárt” (Gratz Gusztáv) – megteremtésével Bethlen hatástalanította a többségi kisközpártot, s mindezzel megakadályozta a demokratikus politikai élet kialakulását. Mennyire más lett volna a magyar társadalom magatar-

tása például a háborúval, de különösen a zsidók deportálásával kapcsolatban, ha igazi pluralista demokráciában edződött volna politikai érzéke és gyakorlata. Azzal, hogy Bethlen „bebetonozta” a kormány parlamenti többségét, s ennek fennmaradását a későbbiekben is biztosította a választási rendszer, elütötte a magyar népet attól, hogy húsz éven keresztül tanulja és gyakorolja a demokráciát.

A másik súlyosan meghatározó tényező Trianon. A békediktátum okozta veszteségek közismertek. Két dologról azonban szólni kell: az egyik a csonka országra zúduló menekültáradat, a másik pedig az ország megcsonkítását követően kialakult irredenta szellem.

Több mint 200 000 magyar volt kénytelen elhagyni szülőföldjét, s többnyire mindenüket hátrahagyva menekültek a maradék Magyarországra, súlyosan megterhelve régi-új hazájukat. Lakásszükségletüket és állásigényüket az államnak kellett kielégítenie. Ez a körülmény a trianoni nehézségekkel együtt még jelentősen fokozta a békével az országra hárult súlyos gazdasági terheket.

Erthető, hogy Trianon megrázta az egész magyarságot, évtizedekig óriási hatással volt a társadalomra és az ország politikájára. Az ésszerű és valamennyire reális az lett volna, ha nem területben (ezeréves határok), hanem népben gondolkoztak volna a politikusok. Ezt javasolta az emigrációban élő Jászi Oszkár is, bár egy darabig még táplált illúziókat az utódállamok egyes politikusairól. Idézett művében ezzel kapcsolatban ilyen megállapításokat tesz: „A reváns gondolatáról úgy a magunk, mint Európa érdekében le kell mondanunk, de úgy a magunk, mint Európa érdekében *soha meg nem alkuvo intranszigienciával követelnünk kell*” (az eredeti szöveg kiemelés!), hogy az idegenbe szakadt honfitársaink „ne csak egyenrangú polgárai legyenek új államiságuknak, hanem magyarok maradhassanak nyelvben, kultúrában, teljes és zavartalan lelki kontaktusban azzal a hét-nyolcmillió magyarral, ki a régi anyaország-

ban maradt.” Kifejti, hogy az erőszakos visszavétel nem oldaná meg az alapvető problémát, mert az „nem a terület kérdése, hanem a területen élő népesség kulturális, nemzeti és nyelvi autonómiájának és megszervezésének problémája”. Messzetekintő elképzeléseiben odáig jut, hogy kijelenti: „Egy gazdaságilag integrált és nemzetileg autonómizált Európában a határok kérdésének nem lesz nagyobb jelentősége, mint egy állam vármegyéi, grófságai vagy kerületei között.”

Sajnos ezt az állapotot még ma, az Európai Unió előszobájában sem értük el, sőt bent az unióban is harcolnunk kell érte. Pedig a legjobbak közül sokan mások vélekedtek így a két háború között. Mester Miklós, e jobboldali politikus, aki a náciellenes mozgalom egyik kiemelkedő alakja volt, s különösen a zsidómentésben tűnt ki, 1945-ben írt visszaemlékezéseiben – bírálva a Horthy-korszak külpolitikáját – megállapította: „A terület és nem a nép volt a trianoni Magyarország revíziós és irredenta propagandájának a központjába állítva.”

Teleki Pál miniszterelnök maga is hasonló gondolatokat fejtett ki 1940-ben, a második bécsi döntés után a felsőházban: „Megmondottam vezető államférfiaknak már régebben azt, hogy ha mint magyar embert kérdeznek engem, hogy mit követelek vissza, akkor csak egy szóval felelhetek: mindent! De ha mint felelős politikust és felelős államvezetőt kérdeznek, akkor tudom, hogy Európa érdekében, talán Magyarország érdekében is a szomszédállamok érdekében (az én kiemelésem – T. B.) kompromisszumra kell gondolnom, és kompromisszumra hajlandó is vagyok.” Tehát el tudta képzelni, hogy hazáját úgy is szolgálhatja, ha figyelembe veszi Európa és szomszédai érdekeit is.

De a magyar vezető réteg legjobbjai már a béke aláírása után nem sokkal rádöbbentek, hogy a békediktátum minden igazságtalansága és az utódállamok leplezetlen mohósága ellenére meg kell alkudni a kényszerű helyzet-

tel. Teleki miniszterelnök és Gratz Gusztáv külügyminiszter már 1921 tavaszán leült tárgyalni Benešsel, annak ellenére, hogy Csehszlovákia 1920-ban megkezdte a kisantant kiépítését, szövetségi szerződést kötve a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal (1920. augusztus 14.). A megbeszélés nem járt eredménnyel. Tovább folytatódott Magyarország bekerítése, hiszen 1921. április 23-án létre jött a csehszlovák-román védelmi szövetség, majd június 7-én a hasonló román-délszláv megállapodás. Ezzel a kör bezárult: megalkult a megcsonkított országot harapófogóba záró kisantant. Ennek ellenére június közepén újabb csehszlovák-magyar tárgyalások kezdődtek, ezúttal is eredménytelenül.

Ugyanígy eredménytelennek bizonyultak az elszigeteltségből való kitörési kísérletek, amelyekkel diplomataink a győztes nyugati nagyhatalmaknál próbálkoztak. Csak 1927-ben – az ország szuverenitását korlátozó katonai és pénzügyi ellenőrzés megszűnése után – sikerült megkötni az olasz-magyar szerződést. Ezzel Magyarország kikerült a diplomáciai karanténból. Mozgástere azonban változatlanul igen kicsiny volt.

A kisantant csak 1938-ban – a német fegyveres agresszió árnyékában – állapodott meg hazánkkal, elismerve fegyverkezési egyenjogúságunkat (Bled, 1938. augusztus 22.). Ugyanakkor a szerződő felek lemondtak mindenmű fegyveres erőszak alkalmazásáról. Ebben az időben tartózkodott Berlinben Horthy kormányzó, Imrédy miniszterelnök és Kánya külügyminiszter. A megállapodás természetesen nem tetszett a németeknek, hiszen éppen egy Csehszlovákia elleni katonai akcióba akarták beugratni Magyarországot. Az ötletet a magyar vezetők – néhány nappal a bledi megállapodás után – természetesen nem tartották elfogadhatónak, ami újabb feszültséget okozott a tárgyalófelek között. Nehéz helyzetben voltak, mert külpolitikájuk meghatározó eleme volt Trianon revíziója, de elvi és katonai okokból tartózkodtak a fegyveres fellé-

péstől. Nem volt könnyű nemet mondani, hiszen Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején az ország túlzottan közel került az akkor már náci Németországhoz, s ez a közelség az Anschlussszal földrajzi valósággá vált.

Növelte kiszolgáltatottságunkat az a körülmény is, hogy az 1937 májusában Nagy-Britanniában hatalomra került Chamberlain-kormány külpolitikáját a „be nem avatkozás” (appeasement) határozta meg. Két hónappal Ausztria bekebelezése után Sir Orme Sargent brit helyettes külügyi államtitkár egy feljegyzésben a következőket írta: „Magyarország nem tudja megőrizni függetlenségét Németországtól olyan gazdasági akciók révén, amit mi nyújthatunk... ezért nem szabad hagyni magunkat rábeszélni, hogy pazaroljuk energiánkat és pénzünket, megpróbálva menteni olyan országokat, mint Magyarország, ahol a játszma már eldőlt.” Hiszen már korábban elhatározták, és le is írták: „Mi nem dolgozunk németellenes blokkért Közép-Európában.” Mindez, ne felejtjük el, a Hitler–Sztálin paktum előtt alig egy évvel kerül papírra.

Az angolok már 1938-ban így ítélték meg a közép-európai helyzetet, a magyar diplomácia azonban tovább kereste a harmadik utat az egyre szűkülő külpolitikai térben. Ez különösen akkor lett nyilvánvaló, amikor 1939. február 16-án Teleki Pál lett a miniszterelnök.

Kormányra jutásával tulajdonképpen megkezdődött a tudatos és szervezett náciellenes tevékenység. Sajnos akkor már – mint láttuk – szinte minden eldőlt. Teleki külpolitikai céljai között fontos helyet foglalt el a revízió (amelyet – mint láttuk – elvi megfontolások korlátozták), de még ezt is alárendelte fő céljának, mely az ország függetlenségének megőrzése és a fél évvel kormányra kerülése után kirobbantott háborúból való kimaradás volt. Az ország geopolitikai helyzete, az elődei által meghatározott irány s a Nyugat magatartása igen nehézzé tette e célok szolgálatát.

Hosszú ideig, talán a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásig (1940. november 20.) feltétlenül igaz a kiváló skót történész, C. A. Macartney értékelése, mely szerint a magyar külpolitika „nem hozott sem szorosabb baráti együttműködést a németekkel, sem tőlük való fokozottabb függőséget”, s méltán állapította meg Alexander Cadogan, a brit külügyminiszter állandó helyettese a magyar kormány külpolitikai tevékenységéről: „It is a masterpiece of diplomacy.” Mindez Teleki személyes bátorságának, eltökéltségének és találékonyságának volt köszönhető, valamint munkatársai lojális támogatásának.

Különleges, sokszor titkos külpolitikai tevékenységének szolgálatára felállította a miniszterelnökségen a Tájékoztató osztályt, melynek vezetésével régi tanítványát, majd barátját, Szent-Iványi Domokost, a tapasztalt diplomatát bízta meg. Ezt a szervezetet nyugati diplomáciai körökben mint Teleki „privát kabinet”-jét emlegették.

A professzor-kormányfő világosan látta a rendszer hibáit, és tisztában volt azzal, hogy belpolitikai tekintetben elsősorban nemzetnevelői feladatai vannak. Mint egyik munkatársa, Molnár Sándor írta: „...gondozásba kívánja venni a közszellemet, fel akarja világosítani a népet, hogy erős és ellenálló legyen a koreszmék és a háború várható viharában.” Ezért felállítja a Nemzetpolitikai Szolgálatot – ugyancsak a miniszterelnökség keretein belül, tehát az ő közvetlen ellenőrzése alatt.

A Nemzetpolitikai Szolgálat kifelé szociál- és irodalompolitikai tevékenységet folytat, titokban viszont megfontolt, kíméletlen náci-, német- és nyilasellenes propagandaháború műhelye. Keresztes-Fischer belügyminisztert kivéve még a kabinet tagjai sem tudnak róla. Maga Teleki is részt vesz a rölapok szövegének megírásában, de a külső munkatársak között ott találjuk az 1945 utáni demokratikus szakasz vezető politikusait: Nagy Ferencet és Kovács Bélát. Ez az igazi történelmi folytonosság, s ez is – többek között –

hozzájárult a Kisgazdapárt 1945-ös választási győzelméhez. A terjesztésben részt vettek a katolikus és a protestáns ifjúsági szervezetek, sőt olyan egyházi személyiségek is, mint Pehm József zalaegerszegi lelkész (a későbbi Mindszenty József) vagy Varga Béla balatonboglári plébános, akire – nem véletlenül – a lengyel és más menekültek ügyét bízta Teleki.

Teleki Pál a Jugoszlávia elleni német támadás miatt kialakult helyzetben öngyilkos lett. Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár visszaemlékezéseiben idézi egyik hátrahagyott levelének egy mondatát: „Talán önkéntes halálommal szolgálatot tehetek a nemzetnek.” Nemzetközi vonatkozásban annyit ért, hogy Nagy-Britannia nem üzent hadat (mint ígérte), de az 1946–47-es párizsi béketárgyaláson már nem emlékeztek önfeláldozó tetteire. Belpolitikai szempontból halálának két következménye volt: kiesett a legelszántabb és legtudatosabb magyar államférfi az államvezetésből, de ugyanakkor áldozata a politikai elit legjobbjait a náciellenes függetlenségi gondolat elkötelezettjeivé tette.

Ellentmondásos a helyzet: a rendszer eredendő hibái következtében nő a szociális feszültség, ami a szélsőjobboldal táborát erősíti, ugyanakkor a különösen Hitler uralomra jutása után megerősödő demokrácia iránti vonzalom hasznosan befolyásolja a közhangulatot. A felvidéki határmódosítás növeli a német szimpátiát, a szovjet–német szerződés csökkenti, a lengyel háború megint negatív hatással van, a szovjetellenes harcok újra pozitív hatást gyakorolnak – a kommunistaellenesség okán – a közvéleményre, de ez ismét a németek ellen fordul, amikor kiderül, hogy Hitler nem tudja legyőzni Sztálint.

Bárdossy miniszterelnöksége alatt kényszerhelyzetben ugyan, de kormányzati hibák következtében is belekeveredünk a háborúba. A következő kormányfő, Kállay Miklós azonban a kiválás keresésének vállalásával fogadja el

megbízását. De a Nyugattal kapcsolatos remények egyre halványodnak (a németek azonban a vártnál nagyobb ellenállást fejtettek ki az olaszországi fronton), a Vörös Hadsereg meg egyre közelebb kerül az ország határaihoz. Titkos tárgyalásokon, melyeket Veress László folytatott Isztambulban, sikerül megegyezni a nyugatiakkal (1943. szeptember 9–10.), hogy ha földrajzi közelségbe kerülnek Magyarországhoz, akkor a magyar hadsereg nem fog ellenállni. Ez a lehetőség azonban irreális messzeségben volt.

Ilyen körülmények között alakul ki a Teleki Pál környezetéhez tartozó személyiségekből Szent-Iványi Domokos vezetésével a Magyar Függetlenségi Mozgalom. E következetesen náciellenes és jellegzetesen realista szemléletű társaság arra az elhatározásra jut, hogy egy olyan szervet hoz létre, amely független az államigazgatás minden intézményétől, ugyanakkor kapcsolatot teremthet bármelyik állami szervvel, mert közvetlenül a kormányzó alá tartozik. Sikeres előkészítés után 1944. január 1-én megalakul a később Kiugrási irodának becézett hivatal, melynek vezetője ifjú Horthy Miklós lett, az ügymenetet ténylegesen irányító személy pedig Szent-Iványi Domokos, Teleki Pál régi híve és a függetlenségi gondolat elkötelezettje.

Ekkor a társadalom megosztott. Olyan, amilyen lehet a demokratikus politikai élettől megfosztott húszt esztendő után. Az arisztokrácia és a munkásosztály bizonyára Hitler-ellenes, „a parasztság és a kispolgárság legnagyobb része – miként Rajk László mondotta 1947. április elején egy szovjet pártdelegátusnak – még mindig a 25 éves horthysta propaganda hatása alatt áll, amely fő vonásaiban angolbarát volt”. Tehát a náci nem számíthatnak rájuk. Németbarát-nak marad a hivatalnok réteg egy része és a svábság, valamint az egyes osztályok deklasszált, lumpen elemei. A helyzet legsúlyosabb eleme az, hogy a hadsereg vezérkarában nagyon sok németbarát tiszt van, ami nagyon megnehezíti a katonaság bekapcsolását egy németellenes akcióba.

Ugyanakkor az egész társadalmat nyugtalanítja a szovjet csapatok közeledése az ország határaihoz.

Ilyenek a politikai állapotok, amikor elérkezett a náci megszállás ideje. Hitler döntését megelőzte Veessenmayer német diplomata kétszeri magyarországi látogatása 1943-ban. Jelentéseinek az a lényege, hogy jobboldali hatalomátvételre nem lehet számítani, mert a szélsőjobboldalnak külső segítség nélkül nincs elég ereje a változás kikényszerítésére. Vagyis katonai beavatkozásra van szükség. A kormánynak voltak ugyan értesülései a készülődő akcióról, a jelzéseket azonban nem vették komolyan. Így érkezett meg 1944. március 15-én Horthy Miklós kormányzó klessheimi meghívása március 18-ára. Itt közölte Hitler, hogy a Német Birodalom érdekében meg kell szállnia Magyarországot. A kormányzó az erőszak ellen nem tudott tenni, de a helyén maradt. A kíséretében lévő Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök megparancsolta, hogy a magyar honvédség ne akadályozza a németek bevonulását.

A megszállás kérdései

1. A magyar hadsereg passzivitása

Helyes volt-e, hogy a hadsereg nem állt ellen a náci agressciónak? De miért volt Németország számára Magyarország okkupálása, vagyis az ország politikai, katonai és gazdasági erőforrásainak birtoklása olyan fontos? Szent-Iványi szerint „a németeknek komoly okuk volt Magyarországgal szemben erélyesen fellépni”. Mester Miklós ezt így fejti ki:

„Magyarországot sikerült legkésőbb és legnehezebben a német hadigépezetbe, illetőleg a háború szolgálatába beállítani, vallotta Ribbentrop volt náci német külügyminiszter a nürnbergi pörben. Valóban valamennyi csatlós állam az utolsó emberét mozgósította, amikor Magyarország még

csak kisebb egységekkel vett részt a háborúban. A magyar csapatok főként a megszállásban vettek részt, és sokkal embberségesebbek voltak, mint a németek. Nem egy helyen örült a lakosság – különösen Lengyelországban, sőt Ukrajnában is –, amikor megtudta, hogy nem németek, hanem magyarok érkeznek a községbe vagy városba. A csatlós államok közül egyedül Bulgária nem vett részt fegyveresen a háborúban, de olyan fontos katonai bázist nyújtott a németeknek, amely nélkül a balkáni rendkívül fontos hadjáratot megnyerni alig lehetett volna. A belpolitikában – az egy Finnország kivételével – Magyarország alkalmazkodott a legkevésbé a náciizmus barbár alapelveihez. A többi csatlós államok német mintára a politikai ellenzéket mindenütt elhallgattatták, kíméletlenül felszámolták. Magyarországon az ellenzék, élén a másutt – Finnország kivételével mindenütt – megszüntetett Szociáldemokrata Párttal, élénk tevékenységet fejtett ki.

A zsidókérdésben a többi csatlós állam követte Németország példáját. Magyarország is tett német nyomásra tesék-lássék intézkedéseket, de ez a németeket korántsem elégitette ki. A németek még 1944 első hónapjaiban is úgy emlegették Magyarországot, mint »Zsidó múzeumot«...

Ehhez hozzátehetjük, hogy az angolszászok terveiben újra és újra felmerült egy közeli balkáni partraszállás, s ennek előcsapásaként a Mester Miklós által is említett bulgáriai bázis, jelesen Szófia ellen februárban nagy légitámadást intéztek. A bolgár fővárost „a szövetségesek a felismerhetetlenségig lebombázták”. Az elterelőnek bizonyult hadművelet – sajnos – Magyarországra terelte a német csapatokat.

De miért nem állt ellen a magyar honvédség a behatóló németeknek? Abból, ami a megszállás után történt, világos, hogy egy esetleges katonai ellenállás és annak leverése után Hitler szélsőjobboldali hívei veszik át a hatalmat. Hősiesség lett volna ez az önvédelmi harc, de következ-

ménye: a magyar zsidóság és a baloldal gyors likvidálása lett volna. Ebben az esetben – a végül mégiscsak szovjet – okkupáció egy lefejezett országot kap, ami egyébként tökéletesen megfelelt volna Moszkva elvárásainak, hiszen az emigráns kommunistákkal új „fejet” szándékoztak adni Magyarországnak. Egyébként a katonai ellenállás olyan látványos akció lett volna, melyet csodálattal szemlél a szabad világ, de amit később ugyanúgy elfelejt, mint a lengyelek hősi harcát a két diktatórikus nagyhatalom szorításában. S akkor nemcsak 1947 után, hanem már 1944–45-ben belesimul az ország a szovjet hatalmi rendszerbe.

Mindez nem jelenti azt, hogy a Kállay-kormány mindent megtett a megszállás elkerülésére, illetve a katonai ellenállás megszervezésére. Igaza van Szent-Iványinak:

„A Kállay-kormány annyira jóhiszemű volt, hogy könnyelműségnek minősíthetően semmiféle óvintézkedést nem tett meg arra vonatkozóan, hogyha a németek valamilyen erőszakos lépésre határoznák el magukat. Pedig, hogy a németek valamire készülődnek, megállapítható volt a kormányhoz befutó különféle jelentésekből.”

A könnyelműségre nincs mentség, de a katonai ellenállás elmaradása, mely végső fokon Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök állásfoglalásának következménye volt, a helyzet reális értékelése alapján indokoltnak tekinthető. Érdemes idézni a katonai erőviszonyokról Czebe Jenő és Pethő Tibor 1946-ben megjelent *Magyarország a második világháborúban* című könyvét:

Ha „az ország mindennek ellenére az aktív ellenállásra szánja is el magát, s ha a német támadás időpontjában a hátszországban rendelkezésre álló összes haderők mozgósítása (8 gyalog-, 1 lovas-, 1 páncélos hadosztály és 2 hegyidandár) befejeződött volna, »papírforma« szerint az ellenállás még ez esetben sem kecsegtetett volna sok sikerrel, mivel a Magyarország megszállására összpontosított seregek mind számszerűleg, mind felszerelésben határozott túlerőben vol-

tak. Magyarország fenyegetésére a németek a nyugati határ mentén 4–5 német hadosztályt, az északi határ mentén és Kassa környékén 1 német és 1 szlovák hadosztályt, a délkeleti határ mentén kb. 10 román hadosztályt, a déli határ mentén Belgrád körzetében 4–5 német hadosztályt, ettől nyugatra nem túl jelentős horvát erőket vontak össze. Az ország a döntő pillanatban éppúgy a Kis Entente [antant] gyűrűjébe kerül, mint ahogy ezt annak idején Trianonban elgondolták, azzal a különbséggel, hogy a Kis Entente haderők ebben az esetben kifejezetten német utasításra mozdultak volna meg. Nem kétséges, hogy ezek a haderők Magyarországon meglepetésszerű lerohanására elegendők voltak, különösen olyan esetben, amelyben a magyar legfelsőbb vezetés kikapcsoltnak tekinthető, s a magyar csapatok békelétszámon, békehelyőrségeikben tartózkodtak. A helyzetet csak súlyosbította az a tény, hogy az ország fontos vasúti és híradó gócpontjait, repülőtereit és országútjait, a már korábban beszivárgott német kiképző keretek biztosították, s a még meg nem szállt repülőtereket pedig német ejtőernyős csapatok meglepetésszerűen birtokba vették. Az ellenállásnak jelentős akadályát képezte az is, hogy mind a politikai, mind a katonai vezetésben igen jelentős számban voltak képviselve a svábság vagy németbérenc társaik félig asszimilált vagy teljesen disszimilált kreatúrái.”

Kádár Gyulának, a honvédevezérkar kémelhárítási osztálya (Vkf. 2.) vezetőjének ez a véleménye: „Szép, de tragikus eseménye lett volna a magyar történelemnek a fegyveres ellenállás. Szovjet támogatás nélkül semmi haszna, semmi értelme nem lett volna.” Ami pedig a szovjet segítséget – mint reális lehetőséget – illeti, a Szovjet Hadsereg 1944 márciusában sokkal távolabb volt a magyar határtól (nem is szólva Budapestről), mint augusztusban Varsótól, amikor ott kirobbant a lengyel ellenálló katonai felkelése. Bár a Visztulánál voltak már, tétlenül nézték a lengyelek élethalálharcát. Miért segítették volna minket? Sztálin – Gyi-

lasz és mások írják – a magyarokat éppúgy nem szerette, mint a lengyeleket.

A lengyelekkel ellentétés, a miénkhez hasonló magatartást tanúsított lényegében azonos helyzetben Csehszlovákia. Erős, jól felszerelt hadsereggel rendelkeztek, hátuk mögött a nyugati hatalmak és a Szovjetunió segítségnyújtási kötelezettségével és szimpátiájával, mégsem álltak ellen Hitler csapatainak, s mégis „győztesként” kerültek ki a háborúból. A magyar honvédség Közép-Európa legrosszabbul felszerelt hadserege volt, de még ennél is nagyobb baj, hogy tisztikarában igen erős volt a németek iránti elfogultság, ráadásul a kommunistaellenesség nemcsak a hadsereget, hanem az egész országot jellemezte. S ezt tudták a Szovjetunióban is!

Az orosz hadsereg közeledtével azonban nemcsak a szovjetellenesség fokozódott, hanem erősödött a Szovjetunió elfogadásának a szándéka is. S ez nemcsak reálpolitikai megfontolásokon alapult. A kíváncsú szövetséges (Anglia, Amerika) szubjektíve is elfogadhatóbbá tette az ő szövetségesüket, az egyre erősödő befolyással rendelkező kommunista világhatalmat. Ráadásul – nyilván a jól hangzó hivatalos szovjet megnyilatkozások, a jó szovjet propaganda és a beépített emberek hatásos működése következtében – egyre nőttek a Szovjetunióval kapcsolatos illúziók (nem akar világforradalmat, nincsenek hódító törekvései, a szovjet hazafiság hangoztatása demokratizálódást is jelent stb.). Czettler Antal említi Kállay külpolitikáját elemző könyvében, hogy „gróf Sigray Antal, a legitimisták vezére 1943. őszi felsőházi felszólalásában arról beszélt, hogy Sztálin marsall vezetésével nagyarányú polgárosodás indult meg a Szovjetunióban”.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetőitől, így természetesen Szent-Iványitól is távol állt az ilyen naiv elfogódottság. Ő és baráti köre a reálpolitika szemüvegén keresztül nézte a dolgok alakulását, s a tényeket elfogadva

helyeselte, illetve készítette elő a Szovjetunióval a tárgyalásokat és a megegyezést. De éppen azzal, hogy az októberi fegyverszüneti tárgyalások alkalmával még Molotov előtt is hangoztatta Teleki politikai örökségének a vállalását, félreérthetetlené tette, hogy a Szovjetunióval mint a nyugati demokráciák Hitler-ellenes szövetségesével tárgyal, s ezzel nem a szovjet birodalomhoz tartozást, hanem a német birodalomtól való elhatárolódást dokumentálta. A magyar polgári ellenállást, a Magyar Függetlenségi Mozgalom küzdelmeit, harcait ez a reálpolitikai elv határozta meg első pillanattól kezdve.

Tehát az első kérdésre igenlő választ kell adnunk: helyes volt a katonai ellenállás megtiltása, hiszen a hadsereg hősiessége ellenállása úgyis megtört volna a túlerő hatására, s a megtorlás ezután még nagyobb lett volna.

(A következő számunkban folytatjuk)

TÖRÖK BÁLINT

KERESZTAPÁM EMLÉKEZETE

A keresztapa szó a mai magyar nyelvben lassanként már inkább a maffiavezért jelenti, mint azt, aki a gyermeket a keresztvíz fölé tartja. Ha létezik is még a keresztapáság intézménye, a legritkább esetben fordul elő, hogy a keresztgyerek keresztapának szólítja a keresztapját, és hogy a keresztapa számára jelent valamit ez a rokon i hivatala. Farkas Ferenc nekem még valamilyen szép, régi értelemben volt a keresztapám. Nem úgy, hogy gondját viselte volna keresztény vallási neveltetésemnek, miként az a keresztapai intézmény és feladat eredeti értelme volt. Hanem valahogy úgy, abban a szellemben, ahogy Csók István képe, a *Keresztapa reggelije* fejez ki valamiféle sokrétű érzelmi és kulturális hangoltságot. Az ilyen keresztapa támaszt, biztonságot, példát jelent a gyermek számára, egy olyan világ része, amely egyszerre otthonos és idegen, közeli és távoli. Nem tartozik a szűk családi otthon hétköznapi világához, de érintkezik vele. Ez a keresztapa nem a szigorú és olykor túlságosan is közeli és esendő apa, hanem az, aki a városi gyerek számára vidéken, a vidéki gyerekek számára a városban él, és csak ünnepnapokon, vakációban válik valósággá. Lehet ez a keresztapa nagypapa vagy nagybácsi is, mindenesetre atyai jó barát vagy tanítómeszter, aki csupa olyasmit tud, amit otthon nem tud senki. Mióta a tinédzserek zárt szubkultúrákban élnek, és eleve holdlakónak tartanak minden felnőttet, keresztapák már csak gengszterfilmekben és az újságok bűnügyi rovatában fordulnak elő.

Farkas Ferenc mindenekelőtt olyan felnőtt volt számomra, aki értett a fiúk nyelvén. A fiúk a fiai voltak, meg én, meg nyilván még mások is, akikről én nem tudtam. Úgy tudott bánni velünk nyolc-tíz-tizenöt éves korunkban, hogy nem bizalmaskodott, nem bratyzított, nem ereszkedett le, hanem maradt, aki volt, csak épp tudta, mikor mit kell mondani, hogy figyeljünk rá, hogy elfogadjuk érveit és igazságtévését. Megfellebbezhetetlen tekintély volt, anélkül, hogy féltünk volna tőle.

Később hallottam és magam is tapasztaltam, hogy fő erőssége volt egyébként is az emberekkel való bánásmód. Elegánsan és stílusosan, megnyerően és türelmesen bánt író-és politikus barátaival éppen úgy, mint alkalmazottai-val, rokonokkal éppen úgy, mint kérelmezőkkel. Hogy mikor mit gondolt róluk – mert gyorsan és határozottan véleményt alkotott magában az emberekről –, az nem vagy alig látszott meg rajta. Nem azért, mert alakoskodott vagy taktikázott, hanem mert az emberekkel való érintkezésben nem saját álláspontjának mindenáron való érvényesítését tartotta fontosnak. Ez korántsem jelentette, hogy ne vitatkozott volna, ha érdemesnek tartotta, de akivel vitába szállt valamiről, azt úgyszólván kitüntette ezzel.

Máris úgy beszélek róla, mintha jól ismertem volna. Holott huszonnégy éves voltam, amikor meghalt, és úgyszólván csak a magánéletében találkoztam vele. Nem láttam soha sehol politikusi-közéleti-kiadói-bankári szereplése közben, és csak elvétve, úgyszólván messziről, eléggé tudatlanul nagy barátai körében. Farkas Ferenc sokáig nem az volt számomra, akire most itt emlékezünk, hanem csupán egy hiteles, vonzó, érdekes felnőtt személyiség, akire érdemes odafigyelni, akinek érdemes elnyerni a bizalmát. Ez gyerekkorban többnyire nem jelent mást, mint lehetőleg nem okozni neki csalódást. Már amiről én úgy gondoltam, hogy csalódást okozhat neki. Talán igyekeztem a jelenlétében illedelmesen viselkedni. Érdeklődést ta-

TÖPRENGŐ, 1911–1913

núsítani a lakásában található régi fegyverek és vadásztrófeák iránt. Nem megdobálni a csirkéket az udvarban, nem eltorlaszolni kövekkel a malomárok vízfolyását. Egyszer éjjel rajtunk ütött az éléskamrában, amint épp a befőtteket dézsmáltuk. Kipenderített bennünket, de közben talán

mosolygott. Nagyon jellegzetesen mosolygott, ezt bármikor fel tudom idézni magamban.

Arra is jól emlékszem, milyen választékos és mértéktartó eleganciával öltözködött, és mai szemmel már azt is látom, milyen jól állt rajta minden ruha. Manapság már nincsenek ilyen elegáns, zakós férfiak. Keresztapám is azok közé a zakós férfiak közé tartozott, akiket Esterházy Péter emlegetett Farkas Ferenc jó barátjáról, Ottlik Gézáról szólván: „Olyasmiről beszél Ottlik, amit mi már így nem ismerünk, nem is fogunk soha, és ez úgy hiányzik, hogy majd belehalunk...” Arról beszél tudniillik, hogy a zakót hogyan kell hordani. Milyen egy zakós férfi tartása.

Még a legnagyobb melegben sem vetkezett neki, inget és pantallót viselt ilyenkor is. Azt hiszem, soha nem láttam fürdőnadrágban, nem járt le fürdeni a közeli Dunára. Fényképezkedni sem szeretett, alig maradt fenn róla fénykép, de ami mégis fennmaradt róla, azon jól látható, milyen szép férfi volt. Hódítóan szép, vonzó férfi.

Láttam őt kisfiú koromban megjönni Szentendrre a szolgálati Mercedesével, és ilyenkor a fiúkkal együtt felállhattunk a felhágóra, míg a sofőr, a legendás Villersz begördült a kocsival az utcáról az udvarba. Láttam őt a gazdasági udvarban, a lova, a kutyája, a nyulak és baromfiak körül, a nagy almáskertben, a verandán családi körben, és mit sem tudtam arról, amiről később tőle magától, a családom tagjaitól meg a történelemkönyvekből értesültem, hogy közben az ún. koalíciós éveket éltük, Farkas Ferenc politikusi-közéleti pályafutásának rövid fénykorát, és ezt igen rövid idő múlva követte az a bizonyos fordulat, amely derékba törte pályáját. Homályosan emlékszem még arra az időre, amikor a háború után családjával a Bródy Sándor utcában lakott, ugyanannak a háznak a földszintjén, amelynek a második emeletén mi, és még mit sem tudtam Horthyról és Rákosiról, népi írókról és Parasztpártról. Az ötvenes években, miután a család véglegesen kiköltözött már

Szentendrére, a Gül Baba utcában volt Keresztapa budapesti támaszpontja. Mély nyomot hagyott bennem ez a zegzugos, varázslatos lakás, holott egyszer-kétszer ha jártam benne tíz-egynéhány évesen. Későbbi olvasmányaim hatására úgy él az emlékezetemben, mint valami Krúdy- vagy Márai-regénybe illő, romantikus férfitanya. Egyáltalán, volt Farkas Ferencben, előkelő, szemérmes kívülrállásban, patríciusi tartásában valami Márai-szerű polgáriság. Jól ismer- te és nagyra tartotta Márai műveit, én magam talán tőle hal- lottam róla először. Mint sok más emigránsról is, akinek szinte a nevét sem volt szabad kiejteni akkoriban: Cs. Szabóról, Szabó Zoltánról, Kovács Imréről, Zilahy Lajosról, Schöpflin Gyuláról stb. Kár, hogy ő, a szászrégeni polgár- ivadék nem írta meg a maga vallomásait.

A forradalom előtti években a Szentkirályi utca és a Trefort utca sarkán volt a munkahelye, az ún. Pedagógus Takarékszövetkezet irodája, azé az intézményé, amelyet, ha jól tu- dom, öngyilkossági kísérletéből felépülve ő talált ki, és ő igazgatott, hogy szellemi száműzetésében legyen valami olyan menedéke, ahol viszonylag hasznos és értelmes tevé- kenységet folytathat. A hozzá hasonló zakós férfiak több- sége, Jékely Zoltán, Györffy György, Granasztói Pál, maga Ottlik Géza stb. ugyanígy száműzte magát annak idején. Mivel én arrafelé jártam iskolába, amerre az irodája volt, gyakran betértem hozzá. Már ismert a titkárnője is, bekí- sért hozzá, mint egy fontos ügyfelet. Nem emlékszem, mi volt e látogatások hivatalos célja. Mindenesetre mindig kaptam tőle három forint harminc fillért, hogy a szemközti cukrászdában, az egykori Stühmernél vegyek magamnak egy Tatra-csúcsot.

Aztán persze ötvenhat. A legelevenebb emlékek, a leg- mélyebb benyomások egyike. A Petőfi Pártra átkeresztelt volt Nemzeti Parasztpárt képviselőjében államminiszter lett a Nagy Imre-kormányban. Vajon hogyan történt ez? Egy- szer csak összegyűltek a megmaradt egykori parasztpártiak,

népi írók, sötétben bujkáló harmadikutasok, és őket kettőjüket, Bibót és mint megválasztott főtitkárt, Farkas Ferencet delegálták a kormányba? Volt köztük valami kapcsolatfelvétel már október 23-ika előtt is? Vajon tud-e és írt-e már valamit erről a történettudomány? Végül is mi volt az ő szerepe, miért nem lehet erről mind a mai napig szinte semmit sem olvasni? Kérdések, amikre én, a laikus végképp nem tudom a választ, de talán a nálam felkentebbek sem. Arra mindenestre jól emlékszem, hogy november elsején este megjelent nálunk, a Bródy Sándor utcai lakásban, ahol mi az udvari szobába és a fürdőszobába visszavonulva éltünk, mert a betört ablakú utcai szobákba magyar katonaság volt beszállásolva, és csak nemrég maradt abba a lövöldözés. Váratlanul állított be, hogy elmondja, még aznap este vagy éjjel Varsóba repül Nagy Imrével, hogy felmondják a varsói szerződést és kinyilatkoztassák Magyarország semlegességét. Semlegesség! Micsoda titkos varázsszó volt ez évtizedekig! Mára teljesen elfeledtük. Neszesszert, szappant, törülközőt, meg talán valami meleg kabátot kért, mert már nem volt ideje vagy egyébként sem lett volna tanácsos hazamennie. Rettentő izgatott és feszült volt, pedig nagyon tudott uralkodni magán. Mi is nagy izgalomba jöttünk. Talán ekkor kezdtünk hinni benne, hogy itt tényleg komoly dolgok történnek. Tizennégy éves voltam, fogalmam sem volt, mi a történelem, de most egyszerűen úgy éreztem, ez az.

Aztán a varsói útból mégsem lett semmi, és következett a november 3-i rádióbeszéd. Mindszenty bíboros szónoklata után kellett megszólalnia, és akkor, aznap este úgy érezte, óriási teher nehezedik rá, mert a bíboros elvetette a sulykot, és neki kellene ellensúlyoznia a – szerinte – elhibázott, sőt kihívó és uszító hangnemét. Nem emlékszem pontosan a jelzőkre. Azt sem tudom már, hogyan és mikor értesültem róla, hogy mi volt a véleménye erről a beszéd-ről, és hogy ő a maga beszédében tompítani próbálta az élet. Hallgattuk persze mindkét beszédet, és ahogy talán

ő sem, aznap este még nem tudtuk, hogy mindez már mit sem számít. Úgy emlékszem, ezeket a dolgokat akkor már elég jól megértettem. Nemcsak ötvenhatot, hanem azt is, mi a különbség Farkas Ferenc és Mindszenty között.

November negyedike után pár napig vagy pár hétig bujdosott, mint a szabadságharcosok Világos után. Képtelenül és anakronisztikusan hangzik, hogy valaki tizenkilencedik századi módra bujdosik a KGB és az ÁVO elől, de nagyjából mégiscsak így történt. Egy darabig eltartott, amíg rendezte sorait a világ legtokéletesebb terrorszervezete. Ez sincs rendesen megírva mind a mai napig. Mi dekkoltunk egy darabig a pincében, aztán próbáltuk beüvegeztetni az óriási méretű ablakokat. Ferkóról sokáig nem tudtunk semmit. Vagy ha tudtunk, nem kötötték az orromra. Amit tudtam, azt elkotyogtam a naplómnak. Naplóíró típus voltam, és az ötvenhatos naplóm a Hungarotex cég reprezentatív, műbőr kötésű, barna határidőnaplója volt. Abba mindennap beleírtam, mi volt aznap az ebéd, milyen volt az időjárás, mit vettünk az egyes órákon, és hogy még milyen említésre méltó esemény történt. Az iskolai eseményeket felváltották benne az ötvenhatos események. A szocialista rend helyreállítása után rettegtünk a házkutatástól, jól emlékszem, első álmatlan éjszakáimat az okozta, hogy arról képzelegtem, egy házkutatás során miként találják meg a naplómát. Szüleim felszólítottak, hogy semmisítsem meg. Kitéptem az ötvenhatos lapokat, és elégettem a cserépkályhában. Csak az maradt meg, hogy még tavasszal mikor miből feleltetek.

Nem tudom, mi volt a kitépt és elhamvadt lapokon Keresztapáról. Mindenesetre különös, zavaros idők következtek. Következő naplófüzetemben, amelynek förtelmes kék, márványmintájú borítója van, és a címnek szolgáló keretben közlik a vásárlóval, hogy írónhasználatra szánják, az olvasható az 1956/57-i szilveszterről, hogy azt hagyományosan Szentendrén töltöttem, lemezekre táncoltunk, it-

tunk, beszélgettük kb. 4-ig. A másnap, Újév napja „unatkózással telt, nagyon álmosak és fáradtak voltunk. Ebédre liba volt. Jan. 2-án szerdán reggel nyolckor elindultunk befelé Pestre keresztapa Pobedáján. Egész jó kis kocsi, csak élénk a gyanúm, hogy hamarosan el fogják tőle venni, mivel a Parasztpárt (a kormány állítólag ilyenek a létezéséről sem tud) nem tarthat önálló kocsit. Délután bélyegsorozatokat vettem a Filatéliánál.”

Pár évvel később, mikor Keresztapa megtudta tőlem, hogy időnként naplót írogatok, azt kérdezte, nem mutatnék-e neki belőle valamit. Odaadtam neki egy füzetet. Tudtommal a mai napig ő az egyetlen, aki beleolvasott kamaszkori naplóimba. Meghökkenően alapos elemzést adott róluk. Tolsztoj naplóit emlegette, ami persze zavarba ejtett, mert azért akkor már tudtam, ki volt Tolsztoj. Olvasam el Tolsztoj naplóit, mert egy csomó kérdésemre és kétségemre választ kapok bennük. Többször is visszatért rá, hogy elolvastam-e már Tolsztoj naplóit. Szégyenkezve kellett többször is beismernem, hogy még mindig nem. Csak akkor olvastam el, mikor már nem élt.

Ötvenhat után előbb a Pobedáját vették el, aztán beidézték, faggatták, és ő biztos volt benne, hogy előbbutóbb lecsukják. Végül is nem csukták le. Állítólag javára írták a Mindszenty után mondott beszédét. Meg talán nem találták elég veszélyesnek. Igaz, hogy osztályidegen volt, egy tehetős erdélyi erdőbirtokos és fakitermelő fia, úrfiú, bankszakmát tanult, a Parasztpárt ún. jobboldalához tartozott, de nem szervezkedett, nem konspirált, nem törtetett, nem akart senkit és semmit kiszorítani a helyéről. Annak idején állítólag kétszer is megkínálták a pénzügyminiszteri tárcával, először 1946-ban, másodszor 1949-ben, maga Rákosi, Farkas Ferenc azonban nem akart mindenáron pénzügyminiszter lenni. Elutasította mindkét ajánlatot. Mint Ottlik írta neki 1946-ban, az első elutasítás hírére: „...egész életedet másképpen intézted, mint mások s ebben sem kö-

veted a hazánkban szokásos eljárást, mert azt már hallottam, hogy valaki nem akart fölkelni egy ilyen székből, de hogy ne akarjon beleülni, arra nincsen példa kevésszámú, nyolc–tíz milliónyi honfitársunk között”. Farkas Ferenc kívülálló volt, előkelő műkedvelő, fantaszta. A politikában, a könyvkiadásban, az irodalomban, a bankszakmában egyaránt. A parasztpárti politikusok döntő többsége parasztszármazású volt, ő vagyonos erdélyi polgárcsalád fiaként, közgazdasági tanulmányok és ausztriai banktisztviselőkódés után lett a népi írók harcostársa és kiadója, Illyés Gyula jó barátja. Az irodalomhoz való viszonyát Szerb Antal így fogalmazta meg: ő az a magyar irodalomban, aki nem ír, hanem úr. Nem valószínű, hogy a megtorlást végrehajtó pribékeket lenyűgözte volna úrias szuverenitása, de úgy látszik, senki sem akart rajta bosszút állni. Mi sem jellemzi jobban kívülálló mivoltát.

Nyugdíjas lett ötvennégy éves korában, és úgy élt Szentendrén, mint Széchenyi Döblingben. Mikor Széchenyi naplóit, majd leveleit fordítottam magyarra, a döblingi évekről minduntalan ő jutott az eszembe. Igaz, ő nem őrlött meg, mint ahogy Széchenyinek is csak átmeneti időre borult el az elméje, de időnként üldözési mánia és súlyos depresszió kínozza. Az 1950-es öngyilkossági kísérletét dokumentáló Illyés-naplójegyzetek Széchenyi 1848 szeptemberéből való szaggatott, töredezett naplófeljegyzéseit idézik fel kísértetiesen. „Ha fent van, nem viszik el”, írja róla, vagyis barátja attól tart, hogy álmában elrabolják. Ötvenhat után besúgókat gyanított maga körül. Voltak is tippjei, kik azok. Holtbiztos különben, hogy voltak róla jelentő ügynökök, más kérdés, hogy azok-e, akikre ő tippelt, és hogy ugyan mit jelenthettek. Legfeljebb azt, ki mindenki fordult meg a hátralévő csaknem tíz kényszernyugdíjas év alatt a szentendrei házban. Ennek is utánanézhethetne egyszer valaki a Történeti Hivatalban. Egypáran, tanúk, mindenesetre anélkül is tudjuk, hogy nem akármik. Illyés Gyuláék, Bibó

Istvánék, Szabó Lőrinc özvegye és leánya, Ranódy László filmrendező, Gyöngyösi István, a Rákosi-korszakban bebörtönzött pénzügyi politikus, Borsos Miklós, Sárközi Márta, Molnár Ferenc leánya, Ferenczy Béniné Erzsike.

Számomra, ilyen az élet, a kádári konszolidáció kora, Farkas Ferenc belső száműzetésének és fokozatos lelki felőrldésének évtizede az aranyifjúság ideje volt. És széppé, feledhetetlenné többek közt a szentendrei ház és kert tette, amely mindenestül Keresztapa – és persze Keresztmama – szellemének, ízlésének, képzeletének teremtménye volt. És bár egyre többet értettem meg sorsának tragikumából, és bár egyre inkább érzékelttem a krízist, amely emésztette, velem és másokkal szemben nemcsak uralkodott magán, hanem őrizte régi nyitottságát és fogékonyságát, lenyűgöző társas szellemét. Fiaiban, bennem és a körülöttünk zsongó-gomolygó nyüzsgésben bizonyosan sok örömét lelte, és változatlanul elemében volt, ha nagyobb társaság gyűlt össze náluk. A családi ünnepek és más vendégségek fénypontja volt számomra, amikor ő meg egy-két hozzá méltó szellemi kapacitás ebéd vagy uzsonna után, kávé és cigaretta mellett, antik bútorok közt, régi metszetek és fegyverek alatt, afféle házi akadémia gyanánt nekiálltak megvitatni komoly kérdéseket. Ez akkor még teljesen úgy történt, ahogy a régi magyar regényekben, Mikszáthnál, Móricznál, Kaffka Margitnál, Török Gyulánál, Babits Mihálynál. És Farkas Ferenc tulajdonképpen ezzel a nemzeti hagyományba illeszkedő, de az újra és a másra mégis mindig kíváncsi és fogékony lényével nyerte el bennem végleges példaadó helyét. Hordozta magában azt a magyar dzsenti és polgári hagyományt, annak is nemes erdélyi válfaját, amelyet a bolsevizmus igyekezett nyomtalanul eltörölni, ugyanakkor különleges érzékkel hangolódott rá olyan kortárs eszmékre és mozgalmakra, sőt vált maga is erősebbé kovászkodó, amelyek a jövőbe mutattak. Ő még ahhoz az értelmiségi politikusfajtaéhoz tartozott, aki a jelent

csakis múlt és jövő összefüggéseiben képes látni. Az 56-os forradalom idején Farkas Ferenc egy olyan új Magyarorszáért lett újból politikus néhány napra, amely akkor talán még kapcsolódhatott volna a 48-ban erőszakkal elfojtott kezdeményekhez. 89-re ez az esély, sajnos, elmúlt. A Farkas Ferencre sok mindenben emlékeztető Antall József megpróbálkozott ugyan vele, de hősieks kísérlete nem sikerült. 89-ben már csak a Kádár-rendszert lehetett folytatni, a koalíciós időket már nem. Nemzeti múlt és jövő ma már csak mint politikai jelszó, mint a pártkommunikációs stratégia része létezik. Nekünk, akik ismertük és tiszteltük, Farkas Ferenc mint a morálisan és kulturálisan elkötelezett értelmiségi politizálás és a parícius-polgári életforma példaadó képviselője olyan tájékozódási pont marad a hitvány jelszavak és reklámtrükkök mai piacterén, amelytől nem szabad hagynunk elsodorni magunkat, hogy megőrizhesük maradék emberi méltóságunkat.

GYÖRFFY MIKLÓS

AZ ÁLMOK KIRÁLYI ÚTJAIN*

Anya álmok

Minden egyes kultúra megteremtette magának az Ős-anyát, a Nagy Anya Ideált, ő az átkaroló, a tápláló, a mindent megbocsátó, a fenntartás nélkül szerető, a segítő, spirituális, hatalmas asszony. És mellette mindenkinek létezik a földi édesanyja, aki a testében kilenc hónapig hordta, majd erre a világra szülte.

A csecsemőkor idején még egymásra fényképeződött lelkünkben az archetipikus Nagy Anya Ideál és a földi anyánk képe. Mintha egy lenne a kettő. Pedig bizony nem így van. Lassan, lassan jövünk rá erre, gyakran érzelmi konfliktusok, keserves csalódások eredhetnek abból, ha a kamasz vagy felnőtt lelkében nem bír szétválni a kétféle lény. Ha valaki azt várná el szegény, esendő földi anyától, amivel csak a hatalmas őszanya rendelkezik. A földi anya jelentős megbízatást kap, mennynek és pokolnak iszonyú súlya lesz a vállán: a felelőssége. Ő a természetes anyánk, ha szerencsénk van, akkor mater spiritualis, a lelkünk anyja is – de jó, ha nem vetítjük rá az Őszanya, a Nagy Anya Ideál természetfölötti képét.

Mari 22 éves, szép nő, finom arcú, jó alakú, jó modorú, értelmes. Zenei középiskolába járt, ott érettségizett. Mióta vissza tud emlékezni, szülei alkoholizáltak, a család életvitele zavaros, sokszor botrányos volt. Nem kapott ott-

* Részlet a szerző Argumentum Kiadónál megjelenő könyvéből.

honról biztatást, tanácsokat, igazi gondoskodást. 16 éves korában egy nála műveletlenebb férfihez költözött, aki nem dolgozott rendszeresen, inkább Mariból élt: s a kislányt beajánlotta pornófilmeket gyártó ismerőseihez és ezzel jó jövedelemhez jutottak. Mari közben leérettségizett, tanulmányait nem folytatta. A második férfi, hasonlóan az elsőhöz, ugyancsak alacsonyán iskolázott, ő is Mari pénzéből élt. 19 évesen Mari elszökött tőle, külföldre került, és hostessként jól jövedelmező álláshoz jutott. Később itthon lakást vásárolt, és tartalékpénze is van. Azért keresett fel, mert alaposan fel akarja dolgozni nehéz gyerekkorát, a zavaros pornográf színésznői múltját. Most új szakaszát kezdi életének, szakmai tanfolyamokra jár, és rendezett, tiszta életet akar megalapozni.

Mari álma (1)

Ravatalozóra emlékeztető hely, körülötte nagy kert, a kertben körös-körül kis, üvegfalu házak, mellettük földes terület, de azokban se fű, se virág. Be lehet látni a házakba, némelyik üres, másokban már laknak, és ott virág is lehet. Valakivel sétálok, akinek nem látom az arcát, azt mondja, itt sokáig kell várunk, míg be tudunk jutni, ez olyan, akár a tranzit. Bőröndöket cipelünk. Érzem, itt mindenféle halott emberek vannak, akiket nem lehet látni. Ekkor sietni kell, repülőgépre szállni. Ellenőrzés, engem átengednek, mert semmi csomag nincs nálam, visszafordulnék a csomagjaimért, de nem engednek, valaki nevet, bolond helyzet. Végül egy csomagot visszakapok, a többit nem, mert azokban bizonyára tilos holmik vannak. Az a valaki átölel, és azt mondja, szeret.

Ravatalozás, halál, temetőre emlékeztető kert, ezek a végső búcsúzást jelzik. Ha általában úgy értelmezzük a házat, vagy a lakást, mint az álmodó személyiségének jelképét, akkor itt a sok kis ház talán az álmodó személyiségdarabjait ábrázolja. Törékenyek, hiszen üvegből vannak, és átláthatóak. Később tapasztaltam, hogy ez az „átlátni valamin”, belelátni képesség Marira határozottan jellemző.

Olyan hely ez, mondja az álomban valaki, talán az álmodó őrangyala, ahol sokáig kell várni, talán arra, hogy az álmodónak új és társadalmilag elfogadott egzisztenciája legyen. Talán azért olyan ez a hely, mint a tranzit, mert az egész élet csupán átmenet, és az álmodónak várni kell, halála még messze van, hiszen nagyon fiatal.

Az álmodó úgy érzi, itt mindenfelé holt emberek vannak, de nem lehet látni őket. Talán a múltra utal itt a tudatalan, ami már nem látható, de hatásaiban létezik. Az álmodó számára már holt a saját filmes múltja, amivel le akar számolni, de mellette az ősökre is utalhat, akiket – saját őseinket – meg kell keresni lelkünk mélyén, ha identitásunk, énképünk újjáépítéséről van szó.

Az álom második részében már elindulnak a repülőgép felé. Megjelenik tehát a jármű, amely az álmokban gyakori jelenség, ha az álmodó váltani, változni kész állapotba, döntési helyzetbe kerül. A beszállás előtt némi huzakodás van, nem vihet magával minden csomagot, mintha a tudatalan azt üzenné: múltad minden relikviáját jobb, ha hátrahagyod, talán azok között vannak tilos eszközök, amelyek a rendezett és tiszta életben nem alkalmazhatók. Az álom befejezése biztató, valaki átöleli, és azt mondja, szereti, talán az őrangyala, a jó szelleme, talán a Self, vagyis személyiségének legmélyebb magva.

Mari álma (2)

Barangolok egy faluban, embert nem látok, de tudom, valahol itt vannak. Romos ház, ráismerek, ez anyai nagyanyám háza volt. Öcsém jön, Mari, mondja, nem tudom a lakáskérdést megoldani, de igen, felelem, mindent lehet, ha van akaratom. Visszamegyek a romos házhoz, fel fogom építeni, gondolom, hiszen a vályogtéglák jó állapotban vannak. Nekifogok, kivettem az egyik falat, látom, a háznak nincs alapozása. Ahogyan erre gondoltam, hirtelen lett ott egy hatalmas gödör, és ebbe betont öntök. A csöveket is kiszedem a falból, jön egy férfi és segít. Vasakat hen-

gerelünk. Tető alá hoztam a házat, sokáig gondolkozom, mivel fedjem be, végül zsúppal fedtem, az illik a faluhoz. Rettentően elfáradtam. Álmomban tudtam, a telek, amire építkezem, az anyámé volt.

Ismét a múlt, a családi múlt, ezen a tájékon barangol az álmodó. A nagyszülő háza, amit újjá akar alkotni, mint-ha önmaga alapjait szeretné lerakni, és megépíteni a házat az öröklött gének tégláiból, betonjából, csöveiből, „hiszen a vályogtéglák jó állapotban vannak”. Bizakodás ez a saját akaratban, a szorgalomban, az elszántságban. Mari értelmezése szerint ez az álom, az otthonteremtés régi vágya, az otthont ősi és nagy dolognak gondolja, amiért meg kell küzdeni. Az ő szülei nem küzdöttek meg ezért, nekik sose volt otthonuk, csak egy infernális hely, ahová gyerekkorában aludni járt, ahonnan tizenhat éves korában lelépett. Álmában élvezte az építkezést és használta az eszét, tudta, csak magára számíthat. Ekkoriban lélekben már leszámolt anyjával, sokat beszélt az alkoholizáló, lumpen anya közönséges, visszataszító magatartásáról és szeretetének hiányáról. Mégis az álomban Mari tudja, hogy a föld, amelyen építkezik, az anyjáié.

A következő álmot Mari horrorisztikusnak mondja. Ebben jelenik meg a mitikus Nagy Ideál Anya alakja. És egy rövid időre az apa.

Mari álma (3)

Régi birtok, apai nagyanyámé, hegyre fölfelé megy a telek, löszfal, túlvilági hangulat, de nem félek. Testvérem velem van, kicsi, védenem kell. Anyánk jön felénk, de nem a valódi, hanem egy hatalmas, gyönyörű alak, különös lepelben, karját kitarja. Valaki mindig előkerül, aki megvéd tőle, de nem értem, miért kellene engem védeni ettől a szépséges és hatalmas nőtől. Apám haldoklik, és azt mondja, azért, mert anyád gonosz és kiszívja az erőd, és apa meghal, ezzel mintha megváltotta volna anyát. Anyám megváltozik, felszáll magasra, bánja, hogy amerre járt, ott minden kipusz-

tult. Sokan halnak meg körülöttem, de miért, kérdem nagyanyámtól. Ekkor elhangzik az álom üzenete, valaki azt mondja, ennek így kell lennie és őseink majd segítenek a túlvilágról.

Ismét a felmenők birtoka, földje, telke jelentkezik. Talaj kell az álmodó talpa alá, bár a löszfal nem nagyon szilárd, de felfelé emelkedő. A lepelbe burkolt, szép és hatalmas asszony, aki kitárt karokkal közeledik, nem a valódi anya, talán az archetipikus Nagy Anya Ideál. Az apa félti a gyereket ettől a nőtől, még nem igazán érthető, hogy miért.

A halálával valamiképp megváltja az anyát. Irracionális mozzanat ez, de az álmokban elfogadható. Az anya megbánja vétkeit, és mintha végül megdicsőülne, az apával együtt felszáll a magasba, talán az álmodó, bár lelkében leszámolt az anyjával, itt mégis megbocsát. Sokan halnak meg az álmodó körül, mégis bizakodó a befejezés, valaki azt mondja – talán a jó szelleme, vagy a Self –, hogy ennek így kell lennie, és őseink segítenek a túlvilágról.

Klienseim álmaiban ritkán jelenik meg az apa. Mari álmában is csak egy pillanatra. Nem vizuálisan, inkább úgy számolt be róla az álmodó, mint jelen lévő gondolatról vagy szándékról. Ám fontos és igazi apai szerepben jelentkezett! Védelmezte a lányát. Az apák lényeges feladata: a védelemről gondoskodni és a különféle vesztes helyzetekben megóvni a család tagjait. Ez volt a dolga már a kardfogú tigris idején, amikor barlangokban éltünk. Nagyobb fizikai erejével elháríthatta a vadállatok vagy az idegen törzsek támadását. Mari álmában az apa egy másik, nagyon imponáló feladatot is elvégez: megoldja a nehéz problémát, a bűnbocsánatot. Mintha megváltaná a földi anyát a lányával szemben elkövetett bűneitől. Ezt sem lehet látványként szemlélni, hanem gondolatként jelenik meg a megoldás, Mari megbékélése anyjával. Ekkor aztán a szülők együtt felemelkednek a magasba, mintegy megdicsőülnek. Mintha itt megoldottunk volna egy súlyos men-

tálhigiénés nehézséget: a felmenőinkkel szemben táplált harag, düh, gyűlölet érzelmi zavarát. Ez kártékony érzés. Megbontja identitásunk egységét, mert én-azonosságunkhoz hozzátartoznak szüleink és múltunk pszichikus élményei és emlékei. Ha ezek keservesek, zavartak maradnak, az olyan, mintha megkövesedett zárványok lennének a folyóban, akadályozzák a fejlődést és a lélek szabad áramlását. Tudták ezt már az ősi időkben: tiszteld anyádat és apádat, hogy hosszú életű lehess a Földön – ez íratott az ószövetségi kőtáblára, ez lett a negyedik parancs, és ma is érvényes. Csakhogy ha a szülőkhöz, az ősökhöz, a múltunkhoz fűződő élmények gyötrők, kiábrándítók, akkor hajlamosak vagyunk ezek elfojtására. Kilökjük őket a tudatból, és azok a tudattalanba leszorítva mérgezhethetnek, én-erőnket gyengíthetik. Mariban hamar tudatosodott anyja iránti rossz és zavart érzése, érzelmeiben leszámolt vele, lélekben kitaszította, de ezzel még nem tett eleget a tiszteld anyádat ősi parancsának. Bocsáss meg neki, hiszen csak egy esendő földi lény. Ehhez az apai segítség kellett az álomban, és így, mintha a tudattalan szintjén a megbocsátás és elfogadás talán megvalósult.

Akkor lesz érthető az álombeli apa védelme a Nagy Ideál Anyától, ha úgy szemléljük a harmadik álmot, mint ha minden szereplője az álmodó egy-egy személyiségrésze lenne. Az apa jelképezi itt az álmodó animuszát, vagyis lelkének férfi énjét. Másképp mondva a női testben kisebbségben lévő férfigének pszichés képviselését. A férfielelem bennünk a logikus, a racionális, az emelkedő, az alkotó, a tudatos, az önértékesítő, a céltudatos, a tárgyilagos, a rend, az összefogott értelem. Marinak jelenlegi élethelyzetében ezekre a tulajdonságokra van nagy szüksége. Hiszen önálló, új életvitelt akar magának, tudatosan, célratorően, és a vállalkozása egyáltalán nem könnyű. Az animusz figyelmezteti az anima elárasztottság veszélyére. Az anima a női testben többségben lévő női gének pszichi-

kus képviselte. A női elem önátadó, ösztönös, hajlékony, befogadó, engedékeny, ráhangolódik és ráhagyja magát a természet ritmusára, kíváncsáira, termő: kihordja és világra hozza a dolgokat. Ha egy pornófilmszínésznő szakít a régi foglalkozásával, és át akar kerülni arra az oldalra, ahol igényelheti a társadalmi megbecsülést, akkor ebben az átmeneti időszakban az animatulajdonságokkal vigyázni kell. Különösképp ami az álmodó valóságos pornográf múltját illeti, ezzel a múlttal különösképp nem lehet többé önátadó, hajlékony, engedékeny. Kihordani és világra hozni az újonnan elgondolt létformáját, kiépíteni újfajta egzisztenciáját – ahhoz erő kell, tudatosság, világos célra tartás.

Személyiségünk animájának származása a nőről alkotott faji képletek összessége, a női jelenségről szerzett összes múltbeli tapasztalás, így az anyánkról szerzett tapasztalás is. Mari az édesanyjánál megtapasztalt olyan tulajdonságokat, amilyeneket általánosságban rossz animasajátosságoknak tekintünk: a tehetetlenséget, munkátlanságot, a tunyaságot, a passzivitást, a bódulatot. Amikor az álmodó nem érti, miért kellene őt álmban a Nagy Ideál Nő alaktól védeni, akkor erre az álombeli apa azt mondja, azért, mert anyád gonosz, és kiszívja az erőd. A gyönyörű és hatalmas álombeli nő talán rendelkezik az anima veszélyes tulajdonságával: csábít, összezavar, fojtogat. Mint ahogyan a Nagy Ideál Anya másik arculata Kali, a gonosz pusztító ósaszony. Összetett szimbólumok ezek. Mari álmai, mint ő maga, nem egyszerű képlet. De talán más, egyszerűnek látszó lélek is összetett, amikor alaposan megnézzük.

Álmok a házasság falovában

Emlékszünk a régi történetre: a görög harcosok sokáig ostromolják Tróját, és nem tudják bevenni. Ekkor, mintha feladnák a küzdelmet, mintha búcsúznának az ostromlott

várostól, ajándékot küldenek a trójaiaknak. Fából ácsolt, hatalmas ló az ajándék, benne rejtőzik számos görög harcos. A hiszekeny trójaiak beengedik falaik közé az ajándék falovat, ám az éjszaka csendjében a harcosok kibújnak a rejtekhelyről, és immár belülről folytatják – a végül győzedelmes – harcukat.

A férfi belopja magát a házasság falovába, a nő életvárába, és egy idő múltán belülről döngeti, rombolja a várat – így írja Móricz Zsigmond naplójában, akinek házasságáról hamarosan szó lesz. Még az sem biztos, hogy azért rombol, mert el akarná hagyni a házasság falovát, vagy mert elmúlt a szerelem varázsa, gyakran mégis elkezdődik a belülről pusztítás. Nem csak a férfi, nagyon gyakran a nő az, aki belopózik oda. Mi az, hogy lopózik! Sokszor kitartó és lelkes küzdelemmel addig buzgólkodik, míg végül mindketten a házasság falovában vannak.

Patriarchális térben nincsen dialógus

Negyven esztendeje házasok. Gyerekeiket már fölnevelték. Szilvia 62 éves, ötvös, János 65, műszaki ismeretek tanára és festőművész. Kamaszkori szerelem, Szilvia akkoriban azt kéri, hogy érettségi vizsgája előtt szexuális kapcsolat ne legyen közöttük. János ezt méltányolja. A kémiai vonzás óriási és kölcsönös, a jó testi kapcsolat sokáig megmarad, még a házasság leszálló ágaiban is. Mikor János 16 esztendő, édesapja meghal, erről a mai napig keserves érzéssel beszél, azt mondja, akkor meghalt számára az isten. Anyjával kapcsolata hideg, az anya színes, érdekes egyéniség, ám a családi élet nem érdekli. Fia eljegyzésén meg sem jelenik. Szilvia az eljegyzést egyszer felbontotta, ma – negyven esztendővel később, a pszichológus előtt – sem akarja elmondani, mi készítette erre. Azt mondja, nem akar megbántani senkit.

Szilvia egészséges, korpulens, egy epeműtete volt valamikor. De Jánost rengeteg betegség kerülgette, valamennyi

az emésztés és kiválasztás szerveit támadta. Mit nem tudott megemésztetni? Mi irritálta annyira, hogy a világtól elválasztó réteg, a bőr folyton megbetegedett? Nagy elokvenciával elmondja magáról, apja kívánságára háttérbe szorította festői ambícióit, és az apa kedvéért műszaki pályára ment, noha mindig festő akart lenni, aztán jött a szerelem, a házasság, a gyerekek, és ki kellett tartania a kenyérkereső műszaki állásban. Talán a folytonos betegségekkel figyelmeztették zsigerei, hogy nem arra halad életével, amerre szeretne. Nem tudta megemésztetni azt sem, hogy amikor festeni kezdett, avantgárd stílusát a hivatalos kultúrpolitika elutasította, hátráltatta és elítélte. „Életem nehézségeinek kárvalottja Szilvia”, ezzel zárja bemutatkozását. Nem tudják vagy nem akarják részletezni, hogy miben áll ez a kárvallottság. Voltaképp azért jöttek hozzám, mert házasságuk merő duzogás, veszekedés, békétlenség. Ilyen volt régen is. A konfliktusokat nem beszélték ki, nem oldották meg, akkoriban a szexuális élményeik mindig feloldották a haragot. Elviselhető lett a hangulat. Most már nem. A szexualitás kora elmúlt, a konfliktusok sűrűsödnek és megkövülnek. Szilvia azt mondja, semmit nem tudnak nyugodtan megbeszélni, János előtt az ő szavának nincsen súlya, János mindent kimagyaráz, és bebizonyítja, hogy neki volt, van és lesz mindenben igaza. Ezzel a jelenséggel nagyon gyakran találkozni: *patriarchális térben férfi és nő között nincsen igazi dialógus. Itt inkább férfinológus van, prelegálás, a nő szavai súlytalanok*, néha újabb ugródeszkát adhatnak a férfinológusnak. Szavak vannak, és a látszat szerint ez dialógus.

Szilvia tavaly ezoterikus csoportba járt, magasabb szintű önismeretre akart szert tenni. János ezt a csoportot – noha nem ismerte őket, soha nem volt közöttük – kigúnyolta, lenézte. Most is kifejtí, félművelt, tudatlan népségnek tartja őket. A felesége pedig, aki az Oroszlán égöv alatt született, és uralkodó típus, abban a csoportban valamiképp megerősödött, és most még nehezebb élni vele.

Úgy érzem, később ez egyre világosabb, hogy kollúzió van jelen a kapcsolatukban. A kollúzió vétkes összejátszás valaminek az *elrejtése* miatt! *Kettőjük tudattalanjának összejátéka* abból a célból, nehogy ez a házasság felrobbanjon vagy túl sokat változzon. Nehogy tudattalan játszmáik lelepleződjének, és ez veszélyeztesse a negyvenesztendő házasság sajátos, veszekedős egyensúlyát. És azt a megszokott dominanciaharcot, amelyben János a szópárbajok napi győztese (ez a jutalma), Szilvia fegyvere a távolító magatartás, néha kivonul a közös hálószobából és egyedül akar aludni, máskor visszatartja az információit és csak hallgat.

Megállapodunk abban, hogy Szilvia jár hozzám folyamatosan, azután majd meglátjuk, hogy János bekapcsolódik-e a foglalkozásokba.

Szilvia álma (1)

Kalitka, benne egy madár, épp akkora, hogy kitölti a kalitkát, így nincs szabad tere. A kalitka ajtaja nyitva, mégsem mozdul, csak üldögél.

Szilvia álma (2)

Az ablak nyitva, berepül egy madár, nehézkesen mozog, mert a szárnyai nedvesek. Kalimpál vékony lábaival, és rettenetesen küzd, hogy a huzat ki ne vigye.

Az álmodó becsukja az ablakot, a madár szárnyai megszáradnak, és nagyon színesek.

Szilvia álma (3)

Szekér közeledik. Egy nő fekszik rajta bebugyolálva, karjai leszorítva, ahogyan az orosz matrjoska fababáké, vagy ahogyan a régi időkben lekötözték a csecsemők karját. A nő terhes, arca nagyon sápadt. Nézem, és arra gondolok, vajon ez a szegény nő megéli-e, amíg kórházba szállítják.

Mindhárom álom mintha a házasság foglyáról szólna, a házasság kalitkájában kuporgó emberről. Az első két

álomban madár képében jelenik meg. A madár szó jelentése lehet az is, hogy valaki bugyuta és tehetetlen, mint ez az álombeli madár, mert csak üldögél a szűk kalitkában, noha a kalitka ajtaja nyitva. A második álomban azon buzgólkodik, hogy a nyitott ablakon ki ne vigye a huzat. Úgy látszik, már kinn járt valamerre, de visszarepült. Se kinn, se benn? Ahogyan az ellentmondásos helyzetek valóban feszítőek, kivált amikor egy negyvenesztendőös házasság lezárásáról tűnődünk – akár ki nem mondva, akár tudattalanul. A harmadik álomban már egy terhes, sápadt és lekötött nőt látunk. A szekér halad, mint az élet, a nő talán el fog pusztulni.

Szilvia álma (4)

Karomban tartok egy kisbabát. Beleegyezem abba, hogy János feldarabolja. A műveletnél nem vagyok jelen, egy szeméttelenpen szemlélem a darabokat.

Szilvia álma (5)

Kacérkodom a fogorvosommal.

Szilvia álma (6)

Lányom behoz egy kalitkát és felakasztja, én is hozok kettőt, és nem engedem, hogy a kalitkákból a madarak kiröppöljenek.

A kisbaba gyakran jelképezheti az újjászületést, a megújulást, az indulást, a kezdést. Itt az álmodó ezeket a lehetőségeket a férje kezébe adja és beleegyezik, hogy azokat feldarabolja. Az álmodó a művelet közben nincs jelen, nincs vagy nem akar tudatában lenni annak, ami történik. De az eredményt látja.

Az ötödik álom mintha arra figyelmeztetne, hogy vannak még férfiak. Talán ettől megretten, mert a következő álom hangsúlyosan megismétli a kalitkát, immár három kalitka van, jobb benn maradni a biztonságban, és az álmodó vigyázza a saját madárságát, nehogy kiröppenjen.

Szilvia álma (7)

Nagy ház, nagy szobák, de csak a konyha és a hálószoba él, csak ezeket használják. A franciaágy fölött széles, hatalmas luk táng, és a vakolat hullik. A tapéta rongyos, alóla folyik a víz, a tapéta mögött vaskályha látszik.

Szilvia álma (8)

A nagy ház, amelyben laknak, külső falánál a járda leválik a házról, ott egy óriási szakadék keletkezik.

Szilvia álma (9)

Egy másik ház, ahol a járda és a ház fala közötti rést egy férfi javítja, a járda anyagát egészen felsimítja a falra.

A fenti három álom elég egyértelmű képeket mutat az álmodó személyisége és házassága közötti szakadásról. A személyiség a ház maga, amelynek sok helyiségből csupán a konyhát és a hálószobát használják a házaspár. Mondhatni, a személyiség gazdaasszonyi mivoltát és a testi szerelemre való lényét. De e szférák körül már romlás mutatkozik, a hálószoba franciaágya felett kilukadt a tető. Mintha messzebbre, magasabbra szeretne látni a benne fekvő. A tapéta lerongyolódott, mögötte ott van még a vasból készült kályha, amelyhez a melegítőkészlet asszociálható. De ez már rejtve, szinte véletlenül és árulkodóan előbukkan a szakadásból, mintha az álmodó vagy a házastársi kapcsolat vaserejét mutatná. Itt már nem csupán az álmodó madárságának lényge a szereplő, azaz nem csupán egyetlen gond – a házasságba beszorítottság. Most már szélesebben magyaráz az álom, mintegy kifejti: kevés neked a gazdaasszonyi és a szeretkező szerep, feljebb és messzebbre láthatnál. Csakhogy ettől lerongyolódni látszik a házastársi közösség, akár a tapéta a falon, pedig alóla tápláló víz folyik, és ott a melegítőeszköz, a vaskályha. Melegítő és tápláló erő, kályha és víz, ezek a házastársi kötelek részletei, amik elveszíthetők, ha az eddigi szerepeidnél

messzebbre és többre vágyakozol. Jánossal beszélgetéseink során elmondtam a patriarchális lélektani tér sajátosságait, amelyben nem bír érdemi dialógus kialakulni a nő és a férfi között. A valóban érdemi, jó dialógus (a filozófus Martin Buber nyomán) mindkét fél számára nyerő helyzet. Döntő a hiteles jelenlét, és a dialógus során a másik fél érdekeit igyekszünk támogatni. Nem meggyőzni, még kevésbé legyőzni akarjuk a másikat, hanem megélni az ő szempontjait, és segíteni. Több ez, mint pusztán eszmecsere vagy vita. Az ő kapcsolatuk nem ebben a térben mozog, hanem a patriarchális térben, ahol a nő szava, belső és külső problémái, mélyebb pszichés igényei – hiába verbalizálja ezeket – súlytalanok maradnak. Szavai legfőljebb ugródeszkák lehetnek a férfi további prelegálásához. E patriarchális lélektani tér megváltoztatására kellene törekednünk. János mindezt pontosan értette, de a maga számára nem bírná elfogadni ebben a változást. Ha mégis, akkor házukat tökéletesen elborítaná a nőuralom, mondta, ahogyan Szilvia családjában volt valamikor, és amelytől János irtózott.

Javasoltam, hogy a férfi ne csak király, professzor és falkavezér legyen otthon, hanem legyen „udvaros” is felesége háztartásában. Az udvaros volt a régi, vidéki udvarházakban az a megbecsült férfi cseléd, aki egyaránt alkalmas a kert útjainak, az udvarnak, a járdának a felseprésére, behordja a kútról a vizet, fűti a kályhákat, de arra is alkalmas, hogy szép ruhában fogadja a vendégeket, kísérje őket, és fehér kesztyűt húzva az asztalnál az italt töltögesse. Ahogyan az álomban a ház és a járható járda szétválík, közöttük ott a szakadék, hasonlóképp szétválík a házastársak lélektani mozgása. És a kilencedik álomban egy másik ház falát már egy másik férfi javítja.

Szilvia álma (10)

Egy nagyon nagy béka feküdt kiterítve az asztalon, végtagjai széjjel, mintha boncolásra lenne előkészítve. Valaki a nagy bé-

ELESETT OROSZ KATONA, 1914–1918

kát megfordítja, és ekkor látni, nem béka, hanem férfi. Talán halott, talán nem. Borzalmas érzés kísérte az álmot.

Ez régebbi álom, még a foglalkozásaink első szakaszában jelentkezett, de Szilviára olyan rossz hatással volt, hogy akkor nem bírta elmondani. Talán azt üzeni itt a tudattalan: a pszichológushoz járni annyi, mint kiterítve lenni. Katalizálva lesznek a lappangva rég meglévő problémák, bajok, konfliktusok. Gyorsabban, élesebben, lázasabban futnak le majd olyan gondolatok, megoldási módok, mint lehetőségek, amik különben homályban maradván csak lassan burjánoznának. Boncolásra kell felkészülni, és ez olykor taszító, borzasztó.

Az ember nagyságú kiterített béka kit jelképez? Jelképezheti Jánost, a férjet, akit valóban élve boncoltunk, ahogyan Szilviát is persze. Jelképezheti általában a férfiúi je-

lenséget, amelyet immár ruhák, vérték és illúziók nélkül tanulunk meg szemléli, ahogyan a boncasztalon az élő vagy a holtat. Jelképezheti az álmodó animuszát, a női személyiség férfi lélekresztét. Akár egyszerre mindhármat.

Ez álom elmondása után Szilvia bevallja, nem hisz már abban, hogy János valaha is meg tudná érteni azt, hogy ő milyen szellemi, lelki kapcsolatra vágya. Erre János egyszerűen nem képes. Most már egyre gyakrabban foglalkozik a válás fájdalmas gondolatával.

Naívság és disznófej

Tünde harmincesztendő, és 15 évesnek látszik, karcú és kicsi, apródfrizurája van és keskeny arca. Intellektusa és beszédképessége kitűnő, a médiában eredményesen dolgozik. De személyiségének egyik rétege feltűnően éretlen: a férfi–nő–és–házasság interszónális kapcsolatrendszerében hihetetlenül csacsi. Kislánya nyolcéves, és mintha ez a leánygyermek is jobban átlátná anyjának a házasságban elszenvedett ügyeit, mint Tünde. Mikor férjhez megy Oszkárhoz, már hat hónapos terhes. Az esküvői kerti parti után a vendégek elmennek, mindenki fáradtan alszik, Tünde hajnalban felriad, ifjú férje nincsen a szobában. A kerti sátorban talál rá, ahol szerelmeskedik az egyik fiatal vendég lánnyal. Tünde sír, elájul, fölcipelik a házba, fölébred, sikoltozik. Anyósa keményen rászól, ne merjen botrányt csinálni, vasmarokkal tartja, és teletömi nyugtatókkal. Az anyóstól Tünde fél. Nem mer most sem mást tenni, mint lapítani, hallgatni. Majd a kilencesztendő házassága alatt ugyanezt a magatartást gyakorolja. Hallgat, és utána sem néz többé férje vidéki utazásainak. Ha mégis merészel gyanakodni, akkor lesújtó kritikát kap Oszkártól. Egyszer idegen asszony jelentkezik Tündénél, és kiderül: férjének egy vidéki városban esztendő óta tartós kapcsolata van. Tünde kénytelen szembesülni a ténnyel. Oszkár beadja a válókeresetet és elköltözik. Ezzel meg-

kezdődik Tünde gyors, de nem fájdalommentes felnőtté válása. Eddig úgy élt, mint egy gyermek, felelőtlenül, könnyed vigyázatlansággal. Oszkár már az esküvő óta döngeti belülről a házasság falovát, de a nő nem akarja halani a dörömbölést.

Tünde álma (1)

Szentendréhez hasonló városka, az utcán színpad. Az egyik erkélyről, amely a színpadhoz tartozik, ott áll anyósom, és a magasból egy távcsővel figyel. Oszkárral sétálgatunk. Egyszer csak Oszkár felém fordul, és rémülten látom, hogy fejének helyén disznófej trónol. Tompa orr, zsíros malacpofa. Sikoltozom, vedd le ezt a ronda álarcot, kiabálok, tíz körömmel tépem az arcát, folyik a vére, és ekkor kiderül, nem álarc, ilyen a feje és az arca. Anyósom közeledik és figyel.

A tudattalan kíméletlenül üzen. Színpadszerű látszat volt ez a házasság, ilyen volt az a kép a férjről, amit a feleség naivan elfogadott. A házasság legmagasabb pontján az anyós áll, figyel és félelmet kelt az álmodóban. A disznófejről kiderül, nem álarc, hanem valóság, ez szimbolizálja a férj teljes lefokozását. Az illúzió elvesztését. Ezt követi a kiegészítő álom:

Tünde álma (2)

Kamaszokat próbálok elaltatni, ahogyan az óvodásokat szokták ebéd után az óvodában. Nem akarnak aludni. Réimülten rohanganak közöttük, egyiket, másikat próbálok lenyomni a fekhelyére, de felpattannak, és nyitott szemmel csak bámulnak.

Az álmodó énjének egyik részlete talán szeretné is, meg nem is, ha megmaradna a felelőtlen, tájékozatlan kamaszság kora. Elaltatná ugyan, mintegy hibernálná saját lényének nem felnőtt részeit, hiszen ezek alig alkalmasak az életvezetésre, még nincsen kiforrott ítélőképességük. Aludjanak inkább. Csakhogy nem akarnak elaludni. Egészséges álom ez: a kamaszok nem tűrik a „hibernálást”, nem

lehet egyszerűen elaltatni őket. Szemük kinyílik, ébrenlétben kell az álmodónak végigszenvednie a saját – illúzióktól mentes – felnőtté válását.

Szürke felhőben lebegve

Endre alapvetően monogám. Feleségét sosem csalta meg, de tízesztendő házasság után az asszony érzelmei megváltoznak, vonzódik valakihez, és Endrével szexuális kapcsolatra nem hajlandó.

Minden férfi első benyomását a NŐ-ről az anyjától kapja. Ez meghatározhatja saját animáját, amit később rávetít szerelmére. Endre anyja rideg, kemény nő, sem gyöngédséget, sem elismerést nem adott, Endre kimondja saját láttelejét: gyerekkorom óta állandó szeretethiányban szenvedek. Böszörményi Nagy Iván pszichológus a „Számadási Főkönyv” metaforával világítja meg azt, hogy amikor a szülő–gyermek kapcsolat nem jó, akkor a gyermek „Belső Főkönyve” hiányos marad. Ami kisgyerekként járt volna neki, és akkor nem kapta meg, ezek a felnőttnek már nem járnak, például az állandó készenlét és gondoskodás, becézés, a fenntartás nélküli szeretet stb. Az igény rejtett vagy nyílt módon megmaradt, és a felnőtt a partnerétől akarja megkapni, amit kisgyerekként nem adtak meg neki, és ez igencsak megterheli a felnőtt–felnőtt kapcsolatot. Ez a mozzanat fellelhető Endre életében. Álmaimról kérdezem.

Endre álma (1)

Egyetlen álmomra emlékszem, ez gyakran visszatér, szürke felhőben a súlytalanság állapotában lebegek.

A tudattalan mintha jelezne, hogy az álmodó súlytalan volt anyjának életében és érzelmeiben, ahogyan most visszatérően súlytalanul, szürkén lebeg felesége életében és érzelmeiben.

Endre álma (2)

A konkurens cég vezetőivel megyünk be egy nagy épületbe. Az ajtóban ott áll feleségem azzal a férfivel, akihez érzelmeivel annyira kötődik. Rossz érzés. Megtudom, hogy ez a férfi benne van a bizottságban. Büntudatot érzek. Ez annyira nyomaszt, hogy felriadok és nem tudok tovább aludni.

A konkurens cég jelképezi a feleség új kapcsolatát. A nagy épület talán a házasság intézményének szimbóluma. Bejáratánál ott áll a feleség a barátjával. Még nem léptek be az épületbe. A vetélytárs férfit tekinthetjük a konkurens cég megtestesülésének is, aki az álmodó feleségét meg akarja szerezni. De úgy is nézhetjük őt, mint Endre férfias lélekreszének szimbólumát, aki talán *tudja*, mivel köthetné magához Klárit, a feleséget, talán csak nem alkalmazza ezt a tudást. Elfelejtette? Talán valamikor a szerelmi házasság első szakaszában még tudta, alkalmazta, de tíz év házasság alatt ellaposodott, elfoszlott az érzelmi tudás. Meglehet, az álmodó büntudata ezért jelentkezik: tudtad, mit kellett volna tenned! Tudtad, hogyan kellett volna viselkedned, hogy ez az érzelmi bomlás feleséged és közötted ne következzen be. Az álom, meglehet, erre figyelmezteti szimbólum formájában, de így az álom csupán felbontatlan levél. A felbontásához jelen esetben az kellene, hogy az álmodó végig bírja gondolni, mi minden (volt) lehet az ő vágyaiban, esetleg elnyomott késztetéseiben. Valóban szeretné visszahódítani a távolodót? Mi kellene ahhoz, hogy a „hódító” késztetések érvényesüljenek? Lehet, hogy lelke mélyén már rég belefáradt ebbe a házasságba? Azért alakultak így a dolgok, mert tudat alatt már Endre is szeretett volna továbblépni?

Bizottságot említ az álom, a bizottságokban vitás kérdéseket szoktak megtárgyalni és döntéseket hoznak. Az álmodó megtudja, hogy az a férfi *benne van a bizottságban*. Tehát szava lesz abban, hogy a házasság intézményében

miképp alakulnak majd a jövőben a vitás kérdések. Mint ahogyan valóban szava lesz ebben a feleség barátjának éppúgy, ahogyan az álmodó férfias lélekrészének.

Nehéz és bonyolult kérdések vetődnek fel. A házasság felbontása szóba kerül a házaspár között. Klári viselkedése ellentmondásos, néha mégis szeretkezik a férjével, amikor a válásról beszélnek, akkor elsírja magát, tagadja, hogy a másik férfival szexuális kapcsolata lenne, Endre nem bír rajta eligazodni. Szenved. Házasságában az ember–ember kapcsolat minősége leromlott. Már nem működik a kölcsönös elkötelezettség, a bizalom, a kapcsolati etika. Ez a változás tudat alatti szinten is működik, erre szoktuk azt mondani, hogy érzi az ember, valami nagyon nincs rendben. A házasság valószínűsíthető hűtlensége több, mint csupán egy társadalmi norma áthágása, több, mint egy vallási parancs megszegése, a kapcsolati etika felrúgása itt felelevenít gyermekkori és talán még ősbírátlanságokat. Endre még elhiszi, hogy feleségének nincs szexuális kapcsolata azzal a férfival, az egész csupán egy kis érzelmi billenés. Pedig minden tény mást mutat, Klári olykor házon kívül tölti az éjszakát, reggel kocsiját Endre az másik férfi háza előtt látja meg.

Endre álma (3)

Feleségemmel együtt megyünk valahová, keresünk valakit. Az elmeklinika zárt osztályára érkezünk. Egy torz alak torz mosollyal felém közeledik, mintha meg akarna támadni. Olyan közel jön hozzám, hogy akár meg is haraphatna. Nem félek, ura vagyok a helyzetnek, de mintha hasonlítana hozzám ez az ember. A feleségem valahol távolabb áll.

Több fontos információ van az álomban. A feleség boldogot csinál Endréről, a férj álma szerint a zárt osztályra kíséri. Másik fontos információ a keresés. Mintha Endre saját új arcát keresné, „megyünk valahová, keresünk valakit”, a feleségével együtt, mintha nem akarná, vagy nem

merné elengedni a nő kezét. Viszonylag autonóm részszemélyiség az Árnyék, C. G. Jung szerint megszemélyesít mindent, amit az ember nem ismer el, ami mégis feltolakszik benne, például lealacsonyító jellemvonások, erkölcsi kisebbségek és más összeférhetetlen tendenciák formájában.

Közeledik az álmodozóhoz a torz alak, mintha meg akarná támadni. A frusztráció, a házasság összeomlása olyan élethelyzet, amely képes kihozni az emberből a lealacsonyító jellemvonásokat, a harapós rosszat, „olyan közel jön hozzám, hogy akár meg is haraphatna”. Szerencsére az álmodó nem retten meg, úgy érzi, ura a helyzetnek.

Endre álma (4)

Összetört a drága televíziókészülék, amit valamikor Kláritól kaptam karácsonyi ajándékként. Három ismeretlen szereplője volt az álomnak, egy öt-hat éves kislány, egy nagyobb kamasz lány és egy fiatal felnőtt férfi. A felnőtt szidta, korholta a kicsit, talán ő lehetett a bűnös, a kamasz meg védte a kisebbet.

A televíziókészüléken át rálátunk távoli tájakra, meg nézhetjük az eddig is ismert vagy nem ismert vidékeket, eszköz, amely kitágítja a világot. Lehetőség. De egy elroncsolódott készülék mindezekre már nem alkalmas. Összetörik a lehetőség, amit Kláritól kapott az álmodó, pedig drága volt, bizonyára értékes, még hozzá karácsonykor, a szeretet ünnepén kapta. Ez növeli érzelmi értékességét. Az álom felmutatja a veszteséget.

Három szereplő jelentkezik. Mintha ők hárman az álmodó személyiségének más-más rétegét ábrázolnák: a gyerek, a kamasz, a felnőtt réteget. Lehetnek animusz jelképek, három különböző életkorban, különböző érési stádiumban. Endre nagyon szívére vette, mégis valamiképp rendezte őt, amikor végre Klári megmondta az igazat, azt, hogy testi kapcsolata van új szerelmével, és nem akar Endrével élni. Hosszú, szomorú időszak következett.

Endre álma (5)

Családtagok, ismerősök, idegenek csapata elindult túlélőtáborba. Elhatároztam, hogy utánuk megyek. De hogyan fogsz oda találni? – kérdezte valaki. Tudtam, meglelem az utat, mentem, kertváros, napsütés, tudtam, hol, merre kell kanyarodni. Egy helyen magasról kellett leugrani, nem nagy dolog, gondolom, és leugrom. Ismét a hegyen vagyok, lenézek, látom: ez óriási mélység volt.

A tudattalan biztat. Túl kell élni! Sokan, a családtagok, az ismerősök, az idegenek is túlélnek. Tudod az utat! Bátran ugrasz. Ismét magasan leszel, fenn a hegyen.

MOHÁS LÍVIA

RÁKLEVES ÉS BOSZORKÁNYSEPRŰ

A 17. század búcsúzó esztendejében, 1699-ben a székelyföldi Olasztelken született Hermányi Dienes József élete távol telt a nagy földindulásoktól. Mire embernyi emberré nőtt, a tovatűnő korszak heroikus eseményeinek emléke is legendák ködébe veszett. Mindennapi álmok és csetlés-botlások jegyében teltek az évszakok. Ami korábban emberi méreteken túlnövő akarat volt, ekkorra elveszítette túlvilági fényudvarát, ami diabolikus megszállottság, hóborttá kopott. Ám aki ebben a kisszerű, világszéli ízek és bűzök belengte világban élt, és érzékeny lélekkel áldotta meg a Teremtő, észre kellett vegye a mikrovilágok csodáit. Ha pedig literátus lélek volt, az életnek azokban a miniatűr eseteiben és benső rebbenéseiben is meg kellett lássa a mirákulumot, melyeket a korábbi tollforgatók lefitymáltak, sőt jószerivel tán észre sem vettek. Ha pedig meglátta, le is kellett jegyeznie.

Senki sem hihette, tán maga Hermányi Dienes sem, hogy amit művel, a szó klasszikus értelmében irodalom volna. Azt sem sejthette tán, hogy ez a „klasszikus értelem” immár fakulóban van. Tételes esztétikák és egyéb harsány doktrínák híján körmölte, amit körmölhetett, s hogy feljegyzéseinek mi lesz a sorsa, aligha érdekelte. Talán maga is meglepődött volna, ha tudomására jut, hogy szűk kétszáz esztendővel halála után a művét Nagyenyedi Demokritos címmel közreadják, s kandi olvasók próbálják abból visszaidézni a tovatűnt 18. század mindennapjait, maguk elé képzelni a régi Erdély színeit-ízeit és bűzeit.

Papucsférjek és iszákos szerzetesek, „rókatorkú” diákok és lókötők, halászó cigányok, kántálók meg nagyotmondó Háry Jánosok, „megfattyazó leányok”, balgatag ördögűzők és boszorkányseprűn járók, szoknyás hárpiák, javasemberek, kocsmahősök és egyéb hasonló szerzetek jönnek-mennek a Nagyenyedi Demokritus lapjain. Hogy hogyan jön ide Demokritus? Nos, ezt a mű teljes címe árulja el, mely így hangzik: „N. enyedi síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritus”.

Tudni kell, hogy a deákos műveltség szerint Demokritosz volt a derűs, Herakleitosz pedig a komor gondolatok atyamestere. Tegyük hozzá: illő önismerettel jegyzi hol nosztalgia átítatta, hol vitriolos krónikája élén a szerző, hogy az nem egyéb, mint „dib-dáb dolgoknak tövel-heggyel s éllel-fokkal, ággal-boggal összehánt szemétdombja”. De hozzát teszi: mindez arra jó, „hogy bölcsebb legyél”...

Hermányi Dienes József gyermekkorában a kuruc szabadságharc bukása jegyében telik, egyúttal kicsit a világvégére vetettség félmájában, ami egész eseménytelen életének meghatározó hangulata. Mintha az erdélyi faluszelek, párokiák, cigányputrik és nemesi kúriák táján örökké köd borongana. A világ fontos eseményei távol történnek, olyan távol, hogy azoknak a visszhangja is csak ritkán ér el idáig.

A későbbi krónikásban csak felnőtt korban kerülnek helyükre a bujdosók, apokalipszis-várók, félbolondok, neki-bőszült fantaszták és más árnyéklekek, akiket a vihar örvényei hajdan a közelébe sodortak. Nem személyes emlékként, hanem öreg patrónusa, Kemény László gubernátor elbeszélése nyomán veti papírra, hogy „Thököly Imrének a bújdosásban is száz társzekere volt, de a vele való nép néha megkoplal vala, s egykor egy hónapig csak kökénnyel, vackorral, vadalmával, s ami a legkedvesebb, sült tökkel dédelgeti vala magát...” Azt sem látta, csak továbbadja, hogy „egy oláh pap ökröt lopván” az állatot beköti a templomba,

majd miután rajtakapják, a templom mellé állított akasztófára húzzák a megtévedt papot.

Személyes gyerek- és diákkori emlékei sokszor borzongató, de mindig hangulatos képek – a népi életről, mulatságokról és hajdani népszokásokról kanyarított remek miniatűrök. Ezek a mű legerősebb, legemlékezetesebb motívumai. Mint a korabeli németalföldi életképfestők, olyan eleven képeket idéz elénk a jó Hermányi Dienes. „Mikor gyermek és etimológista tanulócska volnék, egy húsvétban kántálni elcsalának holmi ravasz háromszéki nemeske gyermekek: Málnási Imre Pál, kit magaviselésért cigány Málnásinak hívnak vala, Bodor Elek, kitől a Borbély György házánál igen megrühösödtem vala, és ama sunnyogó Gyujtó József. És valahol megfordulunk vala, mindenütt adnak vala pénzt s kalácsot igen bőven...” – idézi a húsvéti kántálás hangulatát. Elmeséli, hogyan talált apja egyik bérese két elanyátlanodott farkaskölyköt az erdőn, hogyan akart ráklevest főzni az együgyű szebeni szász, és hogyan ettek a kolozsvári klostromban böjtnapon teknősbékát a barátok. Azt is előadja, hogy Székelyudvarhelyen hogyan kotyvasztott véletlenül bele egy „piacra főzögető” asszony egy békát a káposztás fazékba, mire persze a vendégei sorra elmaradnak tőle örökre.

A pünkösdi emléke is megkísérti: „gyöngyvirág nyíláskor, pünköszt előtt, pünköshti királyt tesznek vala az enyedi kollégiumban, és azt a felső Holt Marosban kikísérik vala... Az utolsó királytétel esék anno 1719, s Lón királyá az ifjú Teleki József, a nagy Teleki Józsefnek a fia. Kikísérők ötet nagy sokasággal, és benn a berekben sok szép deák orációk s versek elmondása után hosszú asztalhoz ülénk. Vala szép és meleg idő, bor erős és bőv...” Hajdani vásott diák-csínytevéseik is eszébe jutnak. „Udvarhely városában vala egy vén és jó asszony, aki gyermekségemben esztendeig gondomat viselé, ki is a kártyajátékot felette nagy bűnnek tartotta, de minket attól nem tudott elfogni.

Sőt a Küküllő jegére ültünk télen, ő a partról fenyegetett, de a sík jégre nem mert bójönni...” Az enyedi kollégiumban ezt tanácsolták egy fogfájós társuknak gyógymóddul: „Menj el öcsém a kollégium sütőjébe, hideg vízzel vedd tele a szájadat, menj a kemence szenéhez, told le a nadragodat, gatyádat, s mindaddig pirítsd a seggedet, míg megforr a szájadban a víz – s eláll a fogad fájdalom...” Papírra veti aztán, hogyan táncoltatták gyertyavilágnál a serfőzőben a fogadós „kacérka” széplányát a nagytorjú enyedi minorita szerzetesek. Meg azt is, hogy az enyedi kollégiumban sokáig nem volt teológia professzor, ezért a végzős diákok „vakoknak vak vezérei lettek, hiába kínozzák a teológiát az előjárók, mint a kurvát Dési Zsigmond, kihez háltni sarkantyús csizmába s férfi köntösbe jár vala bé a kollégiumba az idvezült Andormányiné”...

Felidézi, hogy a „szeredai sokadalomban”, vagyis a csíksomlyói búcsúban hogyan járt pórul a „tudatlan barátokat argumentumokkal szorongató” kálvinista papvendég, akit a felbőszült cseribarátok – ultima ráció! – arcul ütnek, szakállát megtépdesik, sőt „villahegyekkel” szurkálják össze a hátát meg az oldalát. Egy kolozsvári diákot úgy vakít meg fél szemére professzora leánya, hogy a kulcslyukon át kiszúr egy nyárssal, amikor a szerencsétlen flótás azon át leskeli, hogyan édeleg a kikapós szépség odabenn mindenféle úrfiakkal.

A katolikusok a református Hermányi Dienesnél általában dölyfös, pökhendi fráterek, ostobaságuknál csak babonásságuk és falánkságuk nagyobb. „Hajdan egy pápista plébános ekképpen bizonyította meg hallgatói előtt, hogy az ő halottai mennyországba nem mentek, hanem purgatoriumba gyötrődnek, s a cinteremben is Istentől egy kis refrigériumot nyervén, megjelennek. Az olyanoknak számok szerint, akik tehetőbbek valának, holmi rákoknak egy kis viaszgyertyát ragasztta, és meggyújtván, elbocsátá a templom körül, sötét éjszakán, ez a pápista Sámson ró-

kája. A hallgatóit előhívatván, távol nézte velek a kis világoskákát s mondja: hogy azok a lelkek és az ő testeiket keresnék, hanem segillení kéne misével s egyéb sufrágiu-mokkal...”

Az a torzkép, mely a 20. századig hozzátapadt a pápista papokhoz – pókhasú, buja népnýúzó, röfögő-böfögő, ködhabaró szélhámosok, akik mindenféle hókuszpókusszal és vásári bűvészmútatvánnyal biztosítják jámbor híveik feletti hatalmukat – már az enyedi krónikásnál megtalálható.

Neki, puritán kálomistának már az is érthetetlen, hogy „a csíkszeredai sokadalom alkalmatosságával a templomban egy csipás szemű vénasszony sokáig imádkozik egy kép előtt térdepelve és ezt mondogatja: Édes! Édes! Szép szűz Máriám! Gyógyítsd meg az én szememet!” Az ilyesféle „babonássá” igencsak felbolygatja krónikásunk lelkét. A katolicizmus – a „cikornyás vallás”, ahogy nevezi – szakrális szimbólumait így figuráztatja ki egy derék betűmetsző diákkal: „Miért lennék én pápistává, hogy képeket imádjak? Hiszen nekem is van fűró, s tudok egy fán két lyukat fűrni, szem gyanánt, s így imádkhatom azt...”

Kedves és hangulatos bolondságok, nosztalgikus emlékek, melyek sorra felidéződnek benne, miközben pestis dúl, tatárok portyáznak, lóköttők és világtalan énekeskoldusok járnak a falvakat, de a nyomorúság is megszépül az idő múlásával, és újra meg újra felidézi emlékezetéből a krónikás a hóbortos mesterembereket, a bolond szűcsöt és fogadóst, „ökör urat” és a szájhóst – az „eszes bolondot”, aki azzal hetvenkedik, hogy maga a királyné vendégette Bécsben, az „almáriumból hideg sültet tett elébe” –, meg az együgyű és pokolbélű szerzeteseket, a harangtolvajt, a kikapós szépasszonyokat és a gyóntatószékben „megfattyázó” leányokat, nem szólva a feledhetetlen „rákászó s pisztrángozó halászárol, aki nemhogy köznapon, de még

vasárnap is a templom felé sem menyen vala, hanem mint a gém, csak a vízparton jár”. Szóba hozza a hasbeszélőket, kikről „írják a régiek, hogy voltak hajdan olyan ördögös emberek, kikből alfeleken és hasokból beszéllett volna ki az ördög” – ennek kapcsán felidéz egy hasonló esetet, de hozzátézi: „én csudatételt nem hiszek”. Ahogy „a kulcslyukon bogarakként ki-be szálló boszorkányokban” sem hisz, akiket „mások az oroszlánnyoknál s tigriseknél is ártalmasabbaknak tartanak”. Kétkedve veti papírra „az enyedi magyar bába” esetét, „kit feketeszemű bábának hívnak vala, aki felől közönséges hír vala – s némelyek esküsznek is vala –, hogy boszorkány”. És professzoráról, Szigeti Istvánról is kajánkodva jegyzi fel, hogy az félig-meddig hitt az „illusio diabolicában”.

A mű címében idézett síró Heraklitusnak, de a kacagó Demokritusnak is volt alkalmá bőven arra, hogy könnyeit hullassa, olykor meg kényszeredetten vigyorogjon a romló világon, melyet ezernyi kórság és iszákosság látogat. Se szeri, se száma a feljegyzések között az alkoholistáknak, torz lelkeknek, „cipó-hátúaknak”, képmutatóknak, futóbolondoknak és pitiáner fantasztáknak, megfagyott gyerekeknek, kiguvadt szemű nőbolondoknak, bohókás csodaváróknak és babonás féleszűeknek. Egy bizonyos Bethlen Elek például „vétkes házasságban szörnyen meghimlőzék, s az oly éktelenné tévé ábrázatját, s az orrának egyik oldalából is levagdala, mint a szarka, hogy oda papiroskát ragasztának. De az asszonynak egy kis körme sem fáj, piros, succulenta, heverő, kényes, maszkában, táncban gyönyörködő virágleany vala, bár az ágyékára száll vala szegénynek valami nyalya...”

Bizony, a mi Hermányi Dienesünket szinte vonzza az élet érdes és bűdös oldala. Telis-tele vannak balgatag adomái szarral és lófasszal, peseléssel-okádással, sárral-vérrel, fekéllyel és mindenféle egyéb csúfsággal. „Rút dolog – mondja egy helyütt –, de lám felfogja a heverő

penna." Felfogja bizony, sőt mintha gyakran egyenesen keresné is.

Kemény János fejedelem unokájának bükösi kastélyában olyan muri kerekedik, hogy a lerészegedett vendégek a leányok papucsából isszák a hegy levét. Thököly fejedelem törökországi papja „kurvás vala, s könyvbe jegyezgeti vala fertelmeskedéseit naponként, ezzel a szóval: Vágtam húst vászontáblán..."

Egy-egy nagyszabású figurát állít elénk, azt is többnyire görbe tükörben mutatja meg. A nagyszerű Pápai Páriz Ferentől, enyedi professzorától például ezt a mondatot idézi: „Ti, deákok, most gyertyánál szartok, ha papok lesztek, forgács világánál esztek". Aztán hozzáteszi még: „Igen eljár vala ez a professzor az enyedi lakadalmakba, tizedlakozásokba, céh lakásokba, s néha kétfelől fogva viszik vala haza. És ittason azt mondogatja vala: Könyvet írok! Könyvet írok." Az adoma jól érzékelteti azt a sajátos békaperspektívát, melynek segítségével krónikásunk a világot látja.

A tudós grammatikusról és költőről, a kortársai által különcknek, sőt futóbolondnak tartott Kalmár Györgyről azt a képtelen adomát adja elő, hogy ő Angliából hazatérve elmesélte volna: „akit felakasztanak, ha valamit vall a szentencia alatt lévő ember, mindjárt pennára veszik a tipográfus legények, hazul éhen vitt galambok lábára kötik cedulanter, s már nyomtatva adják egy-egy krajcáron, mikor a nép takarodik az akasztófától. Ez a Kalmár hazug inspektornak találtatott".

„A tudós Petrőczy Kata Szidónia asszony leánya szép személy, de igen súlyos az alfelében és felette rossz gazdasszony", aki ráadásul összeszűri a levet Bethlen Elekkel, a parázna úrfival, aki egyik korábbi asszonyát „halálba szeretete".

A híres-neves református püspökről és költőről, Starinus (Sztárai) Mihályról azt a – festő ecsetére kívánczó –

esetet adja elő, hogy ő „olyan kopasz ember vala, mint a tök. A pápisták pedig igen mérgesen gyűlölik vala őtet, s igyekeztek is néha halálára. Észreveszi egyszer, hogy a pitvar ajtón kívül lesik holmi papiszák dorongokkal, hogy ha kidugja a fejét, agyon verjék. Ő is egy tököt pálcába szúr, s kidugja éjjel, melyet összerontának az ő feje helyett...”

Lipót császárról is torzképet kanyarít: bizonyos Toroczkai Zsigmond meséli el neki – ő pedig kajánul továbbmondja –, hogy a koronás uralkodó „felette éktelen, cipóhátú, görbe, kisdéd, mint a tenyerem oly nagy ajkú ember”, aki ráadásul az első két feleségét, mivel azok nem szültek utódot neki, „ratio status” – azaz államérdekből – meggyilkoltatta.

Két jeles figura is előjön – Erdély jeles krónikásai, igen csak karikírozva – egy adomában: „Haller János Jámbor pápista úr... az Apor Péter nagy kurva leányát vette elsőben feleségül, ki nékie semmi örököst nem szüle, mint régen corrupta gonosz faj. Mert az anyja is olyan vala, és a szegény fekete cigányforma Apor” fizetett ezért ötezer forintot. „De hagyjuk a pórnak Apórt!” – teszi hozzá nyelvi játékba bonyolódva. Ezeket kimondottan kedveli és érti is Hermányi Dienes. Pápai Imrét például így jellemzi: „izgősmozgós ember volna, mintha az északi szélről fogantatott volna, a déli szélnek méhében”. Bethlen Elek szépséges leányát a gavallérok úgy ostromolták, „mint a legyek a kásás fazekat”. A furfangos háromszéki székely viszont, aki éjszaka, mikor „a vizelés és a vastagja is reá jöve”, szász vendéglátójának ónkannájába ürít, majd hajnal hasadtakor „Doboly felé feldobol”, vagyis köszönés nélkül odébbáll, mint aki jól végezte dolgát.

Amúgy semmilyen nációt nem kímél krónikásunk, a magáét is beleértve. A cigányok ravaszok, mint a róka, a románok kétkulacsosok. „Az enyedi luteránus szászok ma bizony olyanok, mint régen voltak a zsidókra nézve a szamaritánusok. Ha a zsidóknak állapotjuk jól folyt, ők

magokat zsidóknak mondták, ha rosszul volt a Zsidóország dolga, ők azt mondták, hogy nem zsidók ők...” A szász Szappanyos Simon „enyedi pápista szenátor” meg akar gazdagodni, aranybányát nyit, ahol harminc bányászt dolgoztat, akik egyúttal „a feleségét még jobban dolgozzák vala”.

Hermányi Dienes József éles szemmel és erős karikírozó indulattal vette észre az erdélyi élet kezdődő bomlását. A patriachális nyugalomra vetülő egyre kormosabb árnyékokat. Hol tarka, hol komor eseteket vetett papírra, de mindig a mikrovilágok ígézetében. Semmi érzéke nem volt a heroikus tettekhez, ideákhoz. A szerencsétlen pestisesről azt tartja szükségesnek elmondani egy groteszk adomában, hogyan itta kétségbeesésében halálba magát. II. Apafi fejedelem szárnysegédéről azt jegyzi fel, hogyan vadászott hálóval fürjekre Bécs határában. A hidvégi pap pedig hiába „jó orátor és akadémikus, mikor bortól sokat locsogó, szotyogó ember”. Alakjai nyúlshívűek, tekergők, dadogósak, gutaütöttek, félördögök és maszlagosak, ebjاراتúak, hörcsökösök, huncfutok és rút paráznák, vedernyi bort vedelők és hordó borba fulladók. „Sohonnai korcsomázók, földelhagyottak, kiknek hátán a házok”. Még a nagyszabású, karizmatikus figurákat is előszeretettel kicsinyíti, sárban-mocsokban sétáltatja. Ez persze részben a pletyka, az adoma természetéből következik, de talán nemcsak abból, hanem írónk egyéni látásmódjából is.

Az pedig már szinte hihetetlen és igencsak elgondolkodtató, hogy alig száz esztendő múlva Újfalvi Sándor „öreg vadász”, az erdélyi élet jó tollú-jó szemű krónikása a nagyenyedi tollforgató által megörökített világot fogja immár soha vissza nem térő aranykornak látni.

SZEPESI ATTILA

CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC MAGYAR RÉMMESÉK

Siratók

Szőlősgazda ezúttal törkölypálinkával kínálta a díszes kompániát, mert az is termett a birtokán. Illőnek találta, hogy itala mellé pálinkás történetet tálaljon. Egy bizonyos Józsi bácsiról mesélt, aki neki másod-unokanagybátyja, s a Délvidéken él, Kitekincs falván. Józsi bácsi ottan intézmény, mert egyszerre horvát, magyar, szerb és sváb. Minden nyelven tud, ő a híd a faluban élő közösségek között, valamennyi a maga fiának tartja.

– Jó sok évvel ezelőtt történt, éppen akkor, amikor meghalt Kennedy. Mert agyonlőtték Dallasban. Józsi bácsi éppen a horvát keresztkomájánál járt, amikor a rádió bemondta a tragikus hírt. Menten összeszaladt az egész ház, és még a szomszédságból is jöttek, mert csak úgy zengett az ó, Bozse moj! Bozse moj! Meghalt, meghalt! Micsoda csa-pás, micsoda tragédia! Agyonlőtték! Gonoszul lepuffantották. Ó kegyetlen gyilkos, ó Bozse moj!

Lassan már a fél utca ott zokogott. A házigazda töltögette a pálinkát, hogy nyugtassa az idegeket. No, koccintottak, ittak, hüppögtek még egy sort, újra ittak, a könnyeket letörölték.

A horvát komaasszony szedte össze magát legelőször:

– Mondd, Józsi bácsi, te olyan okos ember vagy. Ki volt ez a Kennedy?

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

A tehetség pszichológiája

Már fiatal korban bizonyos boldogság, gazdagság érzése. Nem kér senkitől semmit, mert érzi, hivatása adni, és egyre adni. Önmagában érzi egy életre szóló energiákat és forrást: nem vár kívülről, másoktól. Ezért bizonyos egocentrikus, mert ő valóban egy világ középpontja. (Torz, sőt szánalmas, gyászos, nevetséges változata a nemsikerült művészetnek vége felé számtalanszor megfigyelhető, mert a legtöbb művészet nem sikerül!) Ezért az átlagember könnyen önteltnek, szerénytelennek stb. fogja tartani a tehetséget, aki pedig belsőleg annál alázatosabb, szerényebb, mennél igazibb, mert annál inkább tudja, mily nehéz a célt elérni. – (Wagner: „Beethoven”)

De ez a külső formája: ebbe már bele kell nyugodni. (Beethoven: szolgálak asztalához nem akart leülni grófnál.) Ezt el lehet viselni azért, amit nyújtanak. Ebben ma már senki sem kételkedik, hogy a művészet nagy érték az emberiségnek.

Lássuk most már, hogy alakul a tehetség külső értéke. Többször szerencsétlenül, üldözés, közöny, mellőzés, hiszékenység, naiv gyermeklélekkel való gyalázatos visszaélések. Olvassuk csak a művészek életrajzeit! Mozart! Anyagi gondok, nyomor. Végül betegség és kétségbeesés a szokott kísérője, ha nem volt elég szerencsés idejekorán távozni. Ilyen életnek (a művészi alkotás emésztő rázkódtatásait

azoknak, akik nem éltek át, sohasem lehet megmagyarázni) a legerősebben felszerelt fizikum sem tud soká ellenállni. A legtöbb fiatalon pusztul el. Az öregkort ért művészeknél kivétel nélkül szerencsés körülmények, robusztus szervezet, egy jó élettárs stb. A 20. század[i] művelt országok belátván, a művészet életszükséglet, legalább a művészek egy részének anyagi ellátását felvették programba. (Anglia, Németország, Franciaország hány állás?)

Azonban ez állások betöltésénél az emberi gyarlóság (közrejátszik?) Mennél inkább Keletre, annál kevesebbet kérdik az arravalóságot, első az összeköttetés.

Tehetséges embernek nincs összeköttetése. Nem is keres. Érti magában: érvényesülnie kell, ha becsülettel dolgozik. Azért másra nincs gondja. De meg hiányzanak belőle azok a jellembeli tulajdonságok is, amelyekkel összeköttetést lehet szerezni. (Eysenhardt!) Kutyabarátok elsősorban arra tanítják a kutyát, hogy hátsólábon állva farkcsóválva „kérjen”. Igazi kutyannevelők tudják, mennyire megromolhat a kutya egyenes, férfias jelleme. Nem őrt a házat, mert a tolvaj szalonnabőre leveszi őket. Magyarország telistele van már ilyen farkcsóváló kutyákkal!

A tehetségtelen ember korán megtanulja a farkcsóválást, mert tudja: e nélkül felkopik az álla. Innen az a sajátságos tünet, hogy nagyszámú, minden produktív tehetség híjján született ember nagyszerűen érvényesül az életben!

A tehetség családja nem befolyásos: azoknak az ősergiáknak kiérlelésére, amelyek az alkotáshoz szükségesegek, vagyontalan családok kemény élete alkalmas. Puha jólét egy-két generációja elsenyveszti. A tapasztalat.

Jelleme nem kutyaszerű: modora nem behízelgő: nem kér, nem szolgálalkú, nem hízeleg: honnan legyen összeköttetése?

Minden tehetség szerez önzetlen, sőt néha fanatikus barátokat. Mennél bátrabb, erősebb, annál kevésbé vannak ezek a befolyásos rétegekből. A magyar arisztokráciá-

nak volt egy kora, mikor korlátlan lehetőségek (embere) a legbátrabb művészi tehetségekhez vonzódott.

Ez a kor letűnt, megszűnt a magyar arisztokrácia is. Kihalóban van, s rég elhagyta a magyar kultúrában még 50 év (előtt is) elfoglalt vezető szerepét.

Nemzedékek puha jóléte vagy közéleti munkája elsenyveszti.

Kétféle művész van (a világ előtt egyforma). Nincs is más különbség, mint két dió közt, amelyik egyike (!) üres. Kívül egyforma. Az átlagpolgár, az úgynevezett rendes foglalkozású ember gyanakvó ellenszenve a művész iránt áhítatos simogató szeretet ahhoz az elszánt gyűlölethez, mellyel az üres dió üldözi a teli diót.

Idegbaj: újabb felfogás (szerint?) nem segít a bróm, lecitin hydrokrapic... vizesborogatás. Tisztára lelki. Egyik ok s földi igazságban (?) Látniok kell, hogy míg ők valósággal éheznek, a kevés rendelkezésre (álló?) száraz kenyeret náluk alábbvaló ügyes kapaszkodók ragadják el.

30 év múlva világosan tehetséges de lelkibeteg és egészszséges de tehetségtelen.

(A magyar közönség egy része úgyis még a 100 év előtti romantikus képet őrzi a művésztől: futóbolond.) Már látom, fiatal zenészeink tehetséges része már majd mind beleesett ebbe a lelki betegségbe.

A mi időnkben másképp volt. Mihalovich Ödön 1) vérség (?) 2) szellemarisztokráciák (közt?) nőtt fel. Neki kor nem volt akadály, ha valakit tehetségesnek tartott. Bartók, én 25, mások. Weiner Leó meg éppen kiskorú volt még, mikor az országban elérhető legmagasabb zenei polcra jutott. (1920 óta új tanárok életkora összege?)

Nem sok dicsőséget fognak szerezni az országnak Itthon? Mindegy. Ki tud itt különbséget tenni üres és teli dió közt? Talán csak a közönség. De nincs alkalmá, ritkán kerül elé... Ha olyan tehetség, menjen külföldre...

Sportban: feltétlenül győz a tudás. Miért? Mert az utolsó futballnéző meg tudja ítélni? Ordít. De ki tud nálunk zenét megítélni? A zenei analfabétizmus oly nagy, hogy...

KODÁLY ZOLTÁN: Közélet, vallomások, zeneélet

AZ ÚJRAALAPOZÁS IGÉNYE

A Csoóri-monográfia a Görömbei szellemiségéhez legközelebb álló irányzat legsokoldalúbb – költő, író, esszéista, forgatókönyvíró, szerkesztő, közéleti ember – és (egyik) legnagyobb kortárs alakjának a munkásságát vázolja föl. A szerző bensőségesen lényegre törő mondatai nem válnak szárazzá, mert megőrzi a ráismerés és a továbbgondolás eredeti szellemi izgalmát. Miközben az életművet a kor, valamint az irodalmi jelen közegébe helyezi, a művek gesztusértékét, valamint hatástörténetét is meg tudja eleveníteni. A Csoórit befolyásoló hagyományok és hatások vizsgálata során nem a filológiai esetlegességeket állítja előtérbe, hanem a szemléleti rokonságot (például: „Ezek a miniatűr esszék Kosztolányi rövid prózai írásaira emlékeztetnek a friss szemlélettel, a rácso-dálkozás és a felfedezés örömeivel, az asszociáló készség fürgeségével”). A szakirodalomra nem csak hivatkozik, bőségesen idézi is. Hivatkozásai részben a – kismonográfia megkövetelte – tömörítés eszközei: a hosszadalmasabb, de az adott helyen nem feltétlenül szükséges érvelést, magyarázatot váltják ki. A saját gondolatmenetétől eltérő véleményeket csak akkor említi, ha azok *valóban* megfontolásra érdemesek, vagy pedig egy-egy jellemző beállítottságot fejeznek ki. Az utóbbira példa az az elképesztő méretű „fantomháború”, amely Csoóri ellen a *Nappali hold* néhány felvetése ürügyén robban ki. A nagy csinnadratta ellenére – több mint másfél száz cikk jelent meg erről akkoriban! – a szerző ezt az ügyet is a helyén kezeli: nem foglalkozik vele kiemelten. Tudja, hogy egy rosszhiszemű – máskor naiv vagy ostoba – politikai hecckampány nem ad szempontokat az életmű megítéléséhez. Ám azt is tudja, hogy ez a támadás bizonyos tekintetben mégis fontos. Egyrészt nyílttá és végletessé tette az irodalom megosztottságát, másrészt mint tünet elvezethet a tágabb társadalmi közeg alapvető hasadásának a meg-látásáig. (N. Pál József fogalmazza meg éleslátó egyszerűséggel a „fantomháború” eszmei lényegét a monográfiáról írt kritikájában. Eszerint a kizárólag politikai és hatalmi struktúrákban gondolkodó szemlélet a nemzetben csak veszélyes anakronizmust gyanít, és képtelen megérteni a Csoóri és társai által képviselt történelmi és kulturális alapozását, közösségépítő nemzetszemléletet.)

A szerző időrendben és tevékenységi körök szerint haladva mutatja be Csoóri életművét. A nemzet sorsát és az emberi lét mi-

nőségét egybelátó szemléletnek logikus következménye a sokmű-fajúság: „küldetesként vállalt feladatai választják ki műformáit és cselekvésmódjait”. A küldetéses személyiség mindig több, mint tevékenységei összege. Ezt a meglátást érzékelteti és mondja ki a kötet legelejére helyezett, egyszerre bevezető és összegző *Ki Csoóri Sándor?* című fejezet. Görömbei számára Csoóri egyik fő műve maga Csoóri Sándor, a modellértékű személyiség, aki „egy nemzet rossz közérzetét veszi magára, s egy nemzetet akar megszabadítani ettől az érzéstől” azáltal, hogy „szellemi szabadságának ki-harcolását közüggé, közkinccsé teszi, mert nyilvánosan végzi”. A személyiség közérdekűvé tétele miatt a költő és az esszéíró műveit átjáró személyesség nem korlátozottságot, hanem alapértéket jelent, amely az olvasás módját is befolyásolhatja. Fölvetődik például, hogy Csoóri „esszéi az író fejlődésregényeként is olvashatók”. (Természetes tehát, hogy Görömbei nagymértékben támaszkodik az esszék önképére.) A felmutatott személyiségmodellt számos mozzanat teszi hitelessé és egyben vonzóvá. A Csoóri-írások (különösen az esszék) tárgyi gazdagsága egyrészt a változatosság gyönyörét nyújtja, másrészt érzékelteti, hogy ez a személyiség a valóság széles szeptelével, akár teljességével kíván szembesülni. A Csoóri minden irodalmi műfajában nagy szerepet játszó képesség és történetmesélés úgy egészíti ki a szintén meghatározó gondolatíságot, hogy annak vitathatóságát és egyoldalúságát megnyitja az átéltség igazsága és az – összetett atmoszférájú és részben titokszerű – egész távlatai felé.

Görömbei egyésíteni tudja a különbözö művek sajátos értékeinek a föltárását az életmű „szervességét” (a kötetben valószínűleg leggyakoribb minősítés!) biztosító problémaközpontú megközelítéssel. A történetiség, a hagyomány, az egyéni sajátosságokra épülő „különösség”, az alkotás maradandósága (összefüggésben az egyedi „általánosba emelésével”), a lehetőség, a szabadság és a kultúra az értelmezés alapfogalmai Görömbeinél (és legtöbbjük már Csoóri esszéiben is).

Csoóri világképének az egyik fő eleme a hagyományos paraszti közösségekben még működö, egyén és közösség szétválaszthatatlanságán alapuló áldozatos felelősségtudat, realitásérzék, az egészszel (természettel, kozmosszal, a „tisza forrást” jelentö alapértékekkel) számot vetö szakértelem, hagyománytisztelet és vitali-

tás. Csoóri természetesen tudatában van, hogy bár „a népi kultúrában a modern ember számára is nélkülözhetetlen értékek vannak, de a parasztság már nem képes őrizni és megtartani ezt a kultúrát”. Úgy találja, hogy ezen értékek további óvása az értelmiség feladata. Sőt, nem csak a megóvás, hanem a továbbbépítés, a kiteljesítés is. A kiteljesítés a népnek a korszerűséggel való termékeny szembesítése, a „bartóki modell” révén következhet be.

Érdemes mindezzel kapcsolatban két felvetést megkockáztatni. Egyrészt valami ciklikusság rémlik fel, ha meggondoljuk, hogy a népi kultúra is legalább részben, de talán nagyobb részben „le-süllyedt kultúrjavak” rendje. Az egykori magas kultúra mibenlétének kérdését veti fel ez a felfogás, és utat nyithat az őstörténeti kutatások (nem utolsósorban azok értékkereső, például tradicionalista vonulata) és a néprajz között, ezeket egy újabb szállal fonva az egyéni és a nemzeti sorskérdésekhez. Ugyanakkor a „népi” értékek képviselte az értelmiség számára választás kérdése, és ezt a választást már nem teszi magától értetődővé a közös életmód. Így a bartóki modell vállalása *nélkül* a népi hagyományok előtérbe állítása manipulációból, az arculatképzés egyik elemévé, vagy sóhajtozó nosztalgiává válhat.

De vajon csak a bartóki út van? Amely a maga – közösségi megbízaton alapuló – önteremtő önállóságának eszményével, bár semmi esetre sem ateista, de mindenképpen evilágiság-központú. Hol életerős pogánysággként állítja magát szembe az életsorvasztónak és szemellenzósnek mutatott tételes, elsősorban keresztény vallással („A balladák emberképe szabad, nyitott, pogány, könyörtelen. Világuk a valóságból táplálkozik, nem a vigasztaló eszmékből és mesékből.”), hol egyértelmű értéknek fogja föl a valást, de Bethlen Gábor szellemében („Előbb a náció, aztán a religió” – idézi Csoóri *A nemzet mi vagyunk* című esszéjében a fedelmet) az aktuális feladatok sodrában hátrébb rangsorolja, kétségbe vonja egyetemes illetékességét. Mindennek méltányolható lélektani háttere van: a helyzettel való illúziótlan szembenézést, a balladai realitásérzékét követelő személyiség tartását megzavarhatná a sokszor valóban hamis vigasszá gyöngfített vallási szempontok iránti figyelem. Lehetséges mélyebb háttérére Görömbei az *Irodalom és nemzeti önismeret* című kötetben tér ki, amikor Ady isten-élményét (Barta János nyomán) „mély metafizikai igény”-ként ragadja meg, hangsúlyozva, hogy ezt „nem mindig és nem okvet-

FEKVŐ KATONA, 1915–1918

lenül az isteneszme tölti ki". De vajon nincs egy, a bartókihoz hasonló értékű, de a vallási hagyományokat személyközi történés-ként megélő „kodályi modell” is (gondoljunk a Missa brevisre, a Budavári Te Deumra, a Psalmus Hungaricusra), amelynek a költészetben talán Nagy Gáspár lehetne a példája?

Az *Irodalom és nemzeti önismeret* első része (*A magyarságtudomány útkeresései*) az irodalom néhány általánosítható történeti és elméleti kérdését világítja meg, a második egység (*Létérdekű irodalomszemlélet*) Barta János, Németh László és Illyés Gyula munkásságát boncolgatja, a harmadik rész pedig (*Pillanatképek az ezredfordulón*) nagyrészt a jelen irodalmával foglalkozik. Több tanulmány szembeötlő sajátossága, hogy a szerző előszeretettel hivatkozik filozófusokra, irodalmi nézeteit igyekszik filozófiai, antropológiai távlatba állítani. De más tudományok, leggyakrabban az agykutatás eredményeire is többször támaszkodik. Gondolatmenetének lényege, hogy az embernek már pusztá fennmaradása miatt is szükséges, hogy ne csak a természet legyen a közege, hiszen – Arnold Gehlen felismerése szerint – az ember biológiailag befejezetlen lény. Tehát a kultúra a fennmaradáshoz is nélkülözhetetlen. A kultúra pedig feltételezi a közösséget, ami végeredményben

szorosan kötődik az anyanyelvhez mint a tapasztalat megőrzésének, a hagyományközösség megszervezésének legfontosabb eszközehez. Az anyanyelv az irodalomban teljesedik ki: „Az irodalom, a nyelvi műalkotás a szellem olyan koncentrációját kívánja meg, amelyre az ember (...) csak anyanyelvén képes. Az anyanyelv az irodalomban él leggazdagabban, és az irodalom révén formálja régi és új érzésekkel, gondolatokkal, ismeretekkel a közösséget”. Az irodalom azáltal válik teremtető erővé, hogy mint a „valóság és fikció keveredése” képes megmutatni a lehetőségeket, heideggeri értelemben felnyitni a valóságot. Ebből a gondolatmenetből logikusan következik kultúra, anyanyelv, irodalom és közösség elválaszthatatlansága. A közösségfajták közül alapvető jelentősége van az anyanyelvi közösségnek, vagyis a nemzetnek. A személyiség kiteljesedése is az anyanyelvhez, tehát a nemzethez kötődik: az „emberi méltóság” (Kant), az ember önértéke legteljesebben az anyanyelv révén bontakozhat ki.

A filozófiai hivatkozások azonban, tekintve, hogy mindig egy életmű néhány vonatkozását ragadják ki, szükségszerűen kifejtetlenek. (Számomra nem világos például, hogy az emberi méltóság kanti fogalma, amely az egyéniségelvű irányzatoknak is alapfogalma, mennyire alkalmas eredeti közegében egy közösségelvű szemlélet alátámasztására.) De nem ez itt a lényeg. A gondolatmenet megáll önmagában is, a hivatkozások csak távlatokat nyitnak az átfogóbb nézőpont számára. Jelentőségüket az egyéniségelvű irodalomfelfogással való – hol nyílt, hol közvetett – vitában kapják meg: jelzik annak a nemzeti-közösségi beállítottságnak a filozófiai és antropológiai megalapozhatóságát, amelyet a „túloldaltól” előszeretettel tüntetnek föl kizárólag érzelmi alapozottságúnak és tudományosan meghaladottnak. És ez a megalapozás igényt tart az „ellentábor” zászlóshajóira is, például Heideggerre.

Bár Görömbei a „világszerű és történetelvű” irodalmat részesíti előnyben, nem veti el a posztmodern „depoetizáltságot”, a szöveg-irodalmat sem, amelynek művelői „olyan nyitott műveket hoznak létre, amelyek a megnyugtató értelmezés lehetőségét eleve kizárják”, mivel „számukra a nyelvnek nincs valóságvonatkozása”. Ennek az irányzatnak a szerepét a szerző egy majdani „klasszicizálódás” előkészítésében látja. Helye van tehát mint az irodalmi színpék egyik elemének. Sokan azonban a kizárólagosítására törekednek, a színpék többi – sokszor valószínűleg fontosabb – elemé-

nek kiszorítására. A depoetizáltság *kizárólagos* kánonná tétele lezállítja az irodalom társadalmi értékét, és a klasszikus értékek tagadásával megtöri a hagyományt, tehát kultúraellenes. Márpedig az irodalmi folyamat szerves építkezésen alapul, és nem teljes paradigmaváltásokon. A kötet valószínűleg legjelentősebb elméleti hozadéka is egy építő vita, egy posztmodernnek tekinthető elmélet betetőzésének a hozadéka. Kulcsár Szabó Ernő tézisét, miszerint „minden kultúra csak dialogikus helyzetben és mindig valamely másikkal képest mutat föl identitásjegyeket” Görömbei kiegészíti a legalább ilyen fontos belső azonosság feltételezésével: „Egy adott helyzetben a belső, háttérbe szorított hagyomány fellelevenítése szemben a jelennel legalább akkora identitásképző erő lehet, mint az interkulturális tapasztalat”. Épp a saját hagyomány otthonosságérzete teszi képessé a személyt és a közösséget, hogy alkotóan fogadja be a külső hatásokat. A globalizáció korában különösen felértékelődnek ezek a megfontolások.

A saját hagyomány elméletileg is alátámasztott megbecsülése alapozza meg a kötet számos írásában megnyilvánuló aktivista szellemiséget, a szerző szavaival „létérdekűnek”, „életelvűnek” nevezett beállítottságot. Görömbei a nemzeti hagyományokat és érdekeket magas szinten és megalkuvás nélkül képviselő alkotásokat állítja előtérbe, tehát a nemzeti önismeretet hosszú távon is alakító, jelentős műveket („az esztétikai érték összetettsége biztosítja azt, hogy csak a remekművek válhatnak tartósan az önismeret formálói”). A belső azonosság alkotó, és nem alkalmazkodó érvényesítése különösen a kisebbségi magyar irodalmakban (és öntudatban) elodázhatatlan, hiszen a kiegyezés programjai – a „vox humana”, a „sajátosság méltósága” és mások – kudarcot vallottak a hatalom hol nyílt, hol alattomosan rejtett kíméletlenségével szemben.

A szerző Barta Jánosra emlékezve veti fel, hogy az irodalomtudományi alkotómunkának nem csak tudományos, hanem művészi rangja is lehet: „A kifejezés, a gondolkodás és az átélés művészetének összhangjára van ahhoz szükség, hogy az irodalomtudomány művelője betölthesse hivatását”. A hivatás lényegének a kifejtésére Németh László tanulmányai adnak alkalmat. Eszerint az értekező műfajok végső célja szintén azonos az úgynevezett szép irodaloméval, ez pedig nem más, mint az „emberi üdvösségkérés”, ami egyrészt az önismeretet feltételezi, másrészt a korkérdések tudatosítását. A szerző módszerét is jellemzi, amit Némethről

ír: „különösen érzékeny egy-egy korszak ütközőpontjaira, melyeket tanulmányaiban is egy-egy nagy személyiség egzisztenciális problémáiként tudott leginkább megragadni”. Görömbei ennek jegyében az adott művek esztétikai sajátosságait mindig tágabb, egzisztenciális távlatba állítja (közben rehabilitálja „a művek művészi szituációjának” és „emberi jelentőségének” megvilágításához hozzájáruló életrajz és korrajz becsületét). Véleménye szerint a figyelemre méltó alkotások mindig hozzájárulnak a léthelyzet tisztázásához, és erőt adnak: elviseléséhez és megváltoztatásához. Az esztétikai jellemzők ennek a rendeltetésnek a módozatait, érvényességi körét, erőteljességét szabják meg. A közösség (kiemelten a nemzet) iránti felelősség – mint ahogy Görömbei a *Puszták népe* példájával igazolja – „nem gátlója, hanem ösztönzője irodalmunk legnagyobbjainak”. Heideggeri szóhasználatlaltal ezt úgy fejezi ki: „egy-egy nemzet tudatában azok a művek élnek közösségformáló erőként, amelyekben a nemzet létének igazsága lép működésbe”. A kötet minden írását átjárja a magyar kultúrában való hit. Ez azonban nem csak az anyanyelv kényszerűségének tetszik-nemtetszik elfogadását jelenti, hanem a nagyság akarását is: „kis nemzet is alkothat nagyot, maradandót, ha szerves, organikus kultúrát épít”. A – tautológiával is hangsúlyozott – „szerveség” pedig azt jelenti, hogy a részek segítik az értékes egész, az egész pedig az értékes részek kibontakozását.

(Görömbei András: Csoóri Sándor. Kalligram, Pozsony, 2003; Irodalom és nemzeti önismeret. Nap Kiadó, Bp., 2003)

STURM LÁSZLÓ

MÉHES, BATUL, PÓNYIK

A magyar waste landek címmel Eliot emlékének ajánlotta 1978-ban közreadott versét Takáts Gyula. A vers alcíme: Hegyközségeink pusztulására. A költő, aki nyarait köztudottan a Balaton-felvidéki Györökön töltötte borospincéje előtti lugasában, mandulafái és alkalmi vendégei társaságában, tragikus hangon szólaltatja meg a hajdani présházak, szőlőparcellák és gyümölcsösök, illetve ami ezzel együtt járt, egy valahai életforma és hagyományvilág pusztulását. A vers nem váltott ki különösebb vissz-

hangot, nem is volt érdeke a hatalomnak, hogy bárki felfigyeljen arra, hogy „ahonnan messze / kellene látni, / kutak öblébe / a halál rí... / Rothadt szalmazsákok. / Szuvas pad. Cserép. / Szétesett tűzhely, / rajta a semmi ég. / Elvadult pusztá már / dőlt egérfogókkal. / Trágyázza, ami rossz, / ronggyal, töklópókkal... „Emlékezetem szerint Alföldy Jenő volt az egyetlen értő kritikus, aki Takáts munkájára – és a verset indukáló tragédiára – megpróbálta felhívni a figyelmet, eredménytelenül. Igaz, csöppet sem lélekemelő, csöppet sem idilli az a nagyszabású tablókép, melyet a költő a romló tájról kanyarít: „Eldobott korsók, / kidőlt hegyi szolgák / itt-ott a gazból / arcukat kidugják... / Tört prések. Elmaradt / küllők az útba. / Rom mögött a szilvát / örökzöld befutja. / A pince-szellőző) gyep torzsát kiütve, / elsüllyedt világ / teleszkóp-tükre... „Mesteri a módszer, ahogy Takáts a mikrovilág ezernyi ezer motívumát sorolva mutatja be egy évezredes kultúra rekvizitumainak megállíthatatlan süllyedését. Mert ez a vers kulcsszava, a süllyedés, az a mitikus motívum, mely Platónnak az antik Antantisz kataklizmáját bemutató művétől folyamatosan jelen van az európai irodalomban. A tovatűnő múlt, az elvesző, semmibe foszló emlékek és hagyományok ősképp (imágó) formájában jelennek meg az Atlantisz-tragédiában, melynek „oldalági rokona” irodalmunkban többek között Weöres nagy verse, a Bab el Mandeb-en és értelemszerűen Várkonyi Nándor, illetve Hamvas Béla munkássága...

Talán nem fölösleges ezeket a vázlatos szavakat odavetni előzményül Ambrus Lajos *Lugas* című könyvéhez. Egyházashetye, a Berzsenyi Dániel emlékét őrző település, ahol Ambrus Lajos él, nem szülőföldje, hanem – nevezzük tán így – „talált földje” az írónak. Ahogy például a festő és grafikus Somogyi Győzőnek Salföld. Ám szülőföld ide, talált föld oda, munkájában Ambrus Lajos az amnéziába süllyedő falunak és az azt övező szűkebb és tágabb pannon tájnak az idők múlásával értő gazdája és krónikása tudott lenni. Nem kétséges, hogy az utolsó pillanatban. Mert itt is kiültek már a dombokon-mezőkön a József Attila emlegette hullafoltok, és nem is a szó átvitt értelmében, hiszen a Takáts Gyula-vers bemutatta pusztuláshoz hasonlóan Egyházashetyén és környékén is rajta hagyta már szellemi keze nyomát az enyészet. Azoknak az öregeknek, akik még emlékezhettek a régi mesterségekre és ünnepekre, a hajdani gyümölcsök gyerekkori ízére, a vadvizek futására és az évszakok szakrális örvényeire, lassan szavuk szakadt.

Mégis menteni kellett mindazt, ami még menthető – ha nem a tájban élő aggastyánok elbeszélése nyomán, akkor ódon feljegyzések lapjairól. Néprajzosok megfakult feljegyzéseiből, rongyos szakácskönyvekből és kalendáriumok ákombákom betűiből, hajdani gazdák és névtelen tollforgatók vázlataiból. És a táj géniuszának Hamvas Béla emlegette természetéből, mely megmutatkozik a napsugár színárnyalatában, a hirtelen támadt zivatar karakterében, a lombok ősszel veresbe forduló zöldjében, az emberarcok és szavak ívében és aromájában, ahogy azok a tájhoz illeszkednek.

„Ahol élek, a táj: Nyugat-Magyarország. Egyre inkább régió merthogy a vasfüggöny lehulltával közelebb juthatott önmagához: begyógyíthatta a huszadik századi história okozta sebeit. Ha messziről rápillantok, ha nem is teljes kozmikus ritmus-harmóniákat látok, de síkságok, halom- és dombvidékek poétikus változásai színterének észlelem... Ebbe a szelíd ritmusú képbe az erdős hegységek és itt-ott még harmadkor végi vulkános bazalt-takarók vésődtek be... Bükk- és tölgyerdők a hegyekben és dombokon, gabonamezők a lösz borította halmokon és síkságokon, gyümölcsösök és szőlők a délies lejtőkön. Ártéri mocsárerdők a folyamok partján, vizes rétek szalagjai a merevfutású, lapos völgyek fenekén... „– mutatja be a tájat az író, egyelőre madártávlatból, egyszerre a tragikus história messzeségéből és a szakrális aggodalom magasságából. És a továbbiakban sem siet, hogy képzetes kamerájával egy-egy részletet világítson meg. Ez persze a végső célja, de itt a kapkodás nem vezetne sehová. Ahhoz ugyanis, hogy a teljes értékű jelenhez megérkezzen, körül kell tekintenie az idő rétegeiben. Az egymásra halmozódott tapasztalatok, hangulatok és emlékek világában. Ezek azonban nem nyílnak ki maguktól, mindet külön-külön meg kell találni, és értelmezni kell. Faggatni kell az ősoket, Berzsenyit és Weörest, akik a táj szívében tartották szellemujjukat. Meg kellett találni Jókai és Herman Ottó műveit, akik titkokat őriztek a plánták lelkéről és a tovatűnt mesterségekről. És meg kellett találni Kosztolányit, aki – bármily meglepő – feljegyzést vetett papírra a környék pusztuló barokk templomairól és a még fellelhető regösök énekéről. És persze illet belekukkantani a még régebbi „látók” munkáiba, a felvidéki Nagyócsán (Ocsova) született, mindentudó Bél Mátyáséba például, akit nem alaptalanul mondtak valaha Magyarország Ékességének. Aztán Diószegi Vilmoséba, Eötvös Károlyéba. Nem tudom, ismeri-e

Ambrus Lajos az áldott emlékű és tragikus sorsú Fettich Nándor régészeti munkáit, e műnek nyugat-magyarországi vonatkozásait: ő is sokat tudott e „régio” valahai titkairól.

„Az én falum előregedett és rosszkedvű falu, mondhatni: kihaltó. Sok az özvegyasszony. Bő száz éve, 1898-ban 746 római katolikus és ágostai evangélikus vallású személyt számláltak benne – most 450-en vagyunk. Kilenc halálesetre öt születés jutott 99-ben, s ez még szerencsés átlag: azonban rosszabb évjáratokban a tendencia azt mutatja, hogy viszonylag hamar kiradírozhatjuk magunkat a térképről... Minden harmadik polgár köddé vált – elhalt vagy városba költözött –, például a közeli Celldömölkre, a régi járási központba, amely pár évtizede városi stallummal bír, noha szerény történelme során nemhogy klasszikus urbs nem volt, de még oppidum (mezőváros) se nagyon...” – közelít a szűkebb tájra később komótosan és aggályosan Ambrus Lajos, a megmaradottak és hűségeselek arcát pásztázva. Mert ők legalább annyira fontosak és megtartóak, mint az ősök. Kertészek és borászok. Pékek, kályhások és háziasszonyok. Méhészek, ácsok és kovácsok. És meg kell álmodni újra a mindennapi áldást, kenyeret, a bort meg a gyümölcsöket. „Az egyházashetyei kenyér: kemenesaljai kenyér. Berzsényi szőlőfalujából való kenyér – ó, ódaköltészet, ó, éji homályok tudós poétája! Ó, a lélek sötét tájképén bolygó szellem – a kenyérmesternek, aki a kenyérsütést és a kiosztogatást végzi, ezért hasonló lélekkel teli embernek kell lennie. Vagyis nem holmi futó süteőasszonynak (ritkábban süteőembernek), hanem költőnek is, aki mater familias ugyan, de tudja a madarak énekét is, a lélek metafizikáját, de a kenyérosztás súlyos mesterségét is...” Az ódai felfezetés után részesei lehetünk a „hetyei kenyér” megszületésének: a kézzel vájt nyárfa teknőben való dagasztástól a „szegésig”.

És ahogy a kenyérsütés szertartásába, Ambrus Lajos ugyanúgy beavatja az olvasót a méhészet titkaiba is. Közismert Hamvas Béla írása a méhes – áttételesen a végső kérdéseken való tűnődés – metafizikájáról. „Méhes, méhesház. – írja a szerző. – Hetyén, a kert végén magam is építettem vagy hét évvel ezelőtt klasszikusait, archaikusait, zsindeyeset, mint a mesében... A méhesházban, ez a csodálatos benne, tökéletesen kieshetünk térből-időből. Zsongás van, éteri zene van és fáradhatatlan zsolozmázás – tétova pillanatok vannak, prózát írni ilyen helyen egyáltalán nem lehet. Aludni kell, ahogy a régi öregek tartották, mert a méhesben legszebb az álom”.

Ismerősei és barátai jól tudják Ambrus Lajosról, hogy őt a „legszemélyesebb szálak” a kivesző, régi gyümölcsökhöz fűzik. Almákhoz és mandulákhoz, peronoszpóra-vész előtti szőlőkhöz, utánózhatatlan zamatú körtékhez és naspolyákhoz. A Kárpát-medence egy-egy titkos zugában fennmaradt szilvához és cseresznyéhez, búzával érő körtéhez és milotai dióhoz. „Ki ne emlékezne (vagyis: ki emlékszik még?) az élet efféle lényegtelen apróságaira, mint a fontos almára, a szentivánira, a sikulaira? A Masánszkyra, a bóralmára, a citromalmára, a selyemalmára, a jegesalmára, az izgató nevű leánycsecsű almára? A sóvárira, a daru almára és a pogácsa almákra...? Az üvegmeggyre, a nagy magyar kajszi, a lószezmű szilvára, aztán a sokféle cseresznyére, úgymint a badacsonyi óriásra, másképpen baltavári ökörszemre vagy a Nagyhercegnőre? Netán a zöld ringlóra, a fűzalmára, a csörgőalmára, a téli piros kálvillra és az erdélyi almák büszkeségére, a Batulra és a Pónyikra? „Hogy mindez ne csak szépen csengő és aromákat idéző szó maradjon, az író – lehetőségei szorításában is – gyűjti, pátyolgatja az ódon gyümölcsfajtákat. Hogy miért? „Csupán egyetlen, mondhatni profán szándék vezet. Az a »zöld szenvedély«, hogy az intenzív világfajták és az egyengyümölcsök sodró világdivatja idején a természet ezerféle gazdagságából és sokszínűségéből legalább egy szemernyi felidézhessek. És persze a lassan-lassan alakuló hetyei gyűjteményes kertből, akár a régi pomológus atyák, egynéhány ojtó vesszőt felajánlhassak a jámbor érdeklődőnek...”

Ambrus Lajos könyve, a Kortárs Kiadónál megjelent Lugas, az említetteken túl is a hagyományok, a természet titkainak, füveknek-virágoknak, ünnepeknek és öreg szerszámoknak, erdei vadaknak és égi madaraknak, mestereknek-barátoknak ezernyi ezer titkával foglalkozik. Röpiratot közöl például a Kissomló-hegyről, melyet – pontosabban annak ódon szőlőparcelláit és borkultúráját – végpusztulás fenyegeti, hiszen „Ami a legsúlyosabb: a hegyközség intézménye a mi hegyünkön voltaképpen semmiféle valóságos jogosítvánnyal nem rendelkezik”. Hiányzik az összehangolt csapatmunka, vagyis a teljes értékű közösség.

Takáts Gyula említett, 1978-as keltezésű versének baljós alcímében is feltűnik a hegyközség szó, mely Ambrus Lajos idézett mondatainak is kulcsfogalma. Azt persze, hogy mi lesz a jobb sorsra méltó Kissomló-heggyel, megjósolni nehéz volna. Am biztató, hogy legalább értő figyelem és szándék mutatkozik arra Egy-

házashetyén – és egyre többfelé az országban –, hogy a múlt, a hagyományos mesterségek és életformák sokasága ne vesszen el végérvényesen. A kaposvári költő vers-remeklése még a teljes reménytelenség keserű láttelepe volt, Ambrus könyve egy romjaiból újjászülető, megújulni akaró táj, egy szerveződő új közösség reményteli krónikája.

(*Ambrus Lajos: Lugas. Kortárs Kiadó, Bp., 2002.*)

SZEPESI ATTILA

A „MEDNYÁNSZKY-REGÉNY”

Nyílt confessióval kezdem: számomra a felső-magyarországi báró Mednyánszky László (1852–1919) talányos festői zsenije mellett olyan izgató művész-jelenség is, hogy pár éve úgy gondolok rá, mint egy szépirodalmivá is stilizálható figurára. (Szent Öreg Kutya: Mednyánszky önmagát is lét-metaforaként sűrűn titulálta „öreg kutyának”; „szentnek” meg aszketikus és fenségesen beteljesített életműve miatt nevezem.) Úgy gondolok rá, egy „Mednyánszky-regény” elképzelhető alakjára, mint aki a befelé fordulás radikális demonstrációjával képes *aktuális* hőse lenni egy minden mozzanatában mai műnek. Noha közben jól tudom, Mednyánszky művészi élete egyáltalán nem „regényszerű”. Akkor sem, ha színes és csábítóan csillogó anekdoták optimális főhőse Justh Zsigmondnál, Pekár Gyulánál, Malonyay Dezsőnél és másoknál – a csavargók vonzó-taszító, különc bárója Krúdynál, többször megírt filozopter filantrópiákkal; aki persze a szegényzüllött kocsmai népség mentor-balekja, és nem az oly divatos, bársonykabátos, Lavallière-nyakkendő, palettás piktor, aki csődületet keltve kenegeti a festéket némely utcasarkon vagy faluvégén. Tudjuk, hogy hegyeket-erdőket-mocsarakat bújó, minimum kétes külsejű egyén, akit a hatóságok gyakorta begyűjtenek kémkedés gyanújával; computer-csavargó, aki szisztematikus szívóssággal kóborolja végig Európát, és rendszeresen bukik alá az abszintívók és bizzar szegények mélyvilágába. Aki külvárosi bulvárok sötét fasoraiban vagy éjszakai-hajnali kaszárnyák környékén kószál, ám a szokásos szerelésében, lyukas cipőben, tépett felöltőben, hóna alá szorított esernyővel tűnik fel elegáns kastélyok lampionos esté-

lyein, hogy inkognitóját felfedve néhány teozofikus bon mot-t közöljön a tévelygő és hűledező arisztokratákkal. Aki a „romboló erő” emanációit tanulmányozza az Etna kitörésekor, analizál utcai akasztásokon, nyilvános kivégzéseken, aki önkéntes a háborús lövészárkokban, mert örvényszerűen vonzzák a háborús hangulatok, mert ebben a létélményben minden másképp van és minden másképp áll össze: „a békés mindennapi élet és a háborús élet izgalmának kontrasztjával életem lényegét adja”. Vagy aki a váci temetőben – ahol szerelme, a „drága, tiszta lélek” Kurdi Bálint halála után (1908) idejének jelentős részét fohászzkodással-imádkozással-belső monologizálással tölti – megfelelni igyekszik egy magasabb létideálnak. A különféle anekdoták diszharmóniájából különben is nehezen rajzolható meg egy hiteles Mednyánszky-kép – erre már nagyszerű monográfusa, Kállai Ernő is felfigyelt 1943-ban: „a temérdek adomából, amelyet művészkörökben és a főúri társaságban többnyire azzal a céllal terjesztettek róla, hogy »különc voltán« szórakozzanak, nemegyszer az igazi emberi szentség fénye sugárzik”.

Ki hát ő, akiből mégiscsak hiányoznak a különcködés ezerféle, de előre megtervezett spontaneitásai? Aki sohasem tett hangzatos nyilatkozatokat, és spekulációk nélkül tudta, amit kortársa, Baudelaire is, hogy a *valódi művésznek* távol, egyedül, magányosan, titokban, dicsőség nélkül, a tömegeket távol tartva, tettének mélyebb érzelmeit magába rejtve kell élni és alkotnia.

A legújabb Mednyánszky-kutatás is azt intonálja, hogy ez az első látásra társtalan művészi élet nem a „paradigmaváltók” zajos és esetleges, váratlan fordulatokkal teli „fejlődéskvantuma”. Nem „fejlődésregény” – inkább a visszatérés-ismétlés-emelkedés többszöri variációjának feszültsége és energiája. Ugyanakkor talányos, nehezen felfejthető mű. Rejtőzködő. A Mednyánszky-jelenség szerintem inkább „mantrázó” jellegű – buddhista papok szikár, mély, messze hangzó ráolvasó éneke.

A 2003-as Mednyánszky- emlékkiállítás zajos sikere látványosan rehabilitált egy festőzsenit, akinek művei, ahogy Justh Zsigmond is megjegyezte róla, az „emberi szenvedés religióját hirdetik”. S aki az alkotás megszállottja volt. Teljesítménye a művek számában is lenyűgöző – csak a Magyar Nemzeti Galériában 469 művét állították ki (ebből 283 festmény, a többi grafika), ami az eddig valaha látott legnagyobb Mednyánszky-anyag volt. (A kiállítást most Pozsonyba

viszik, majd megrostálva Bécsbe.) E mostani feltűnő érdeklődésnek és sikernek – százezernél több látogatója volt a meghosszabbított tárlatnak –, ahogy a műkritika is leírta, több oka is lehet. Számomra legtalálóbban a kiállítás rendezője és a katalógus szerkesztője, Markója Csilla tapintott rá, aki e hirtelen Mednyánszky-reneszánszot legfőképpen saját korunknak nem is annyira az ismert, feldolgozott, megcsontosodott, lezárt végpontú, hierarchikus rendszerek iránti, hanem inkább a mellérendelő, a „zárvány-jellegű”, de azért autonóm szuverenitású életművek iránti vonzódásként értelmezi. Alkotói struktúráját „egymás mellé rétegződőnek” is látja, mint korábban mások is. Csakhogy Mednyánszky fejlődéskvantumában benne van a jövő totalitása is. Nem „paradigmaváltó” művész, de páratlan termékenysége és formaemlékezete, kombinációs és tipologizációs hajlama mellett érvényes művészi feladatokat talált, értékes gondolatot munkált ki, továbbfejlesztésre méltó fikciókat egy korábban már túléltnak, meghaladottnak, sőt kidobásra ítélt konvencionális képi világ rendszerében. Nem érdekelte a „haladástudat” – tudatosan belül maradt egy nagyon tágas, de lehatárolt rendszerben – ezért én inkább a „kimeríthetetlen végesség” festőjének érzem. A műtörténész Markója „szakmailag” így kvalifikálja: „Lefaragott a romantikus festészet túlzásaiból, megtöltötte maradandó tartalommal az impresszionisták pillanatképeit, monumentálisá fokozta az intim paysage-ot, a zsánerből expresszionista drámát csinált a fölös szcenika elhagyásával”. Valószínűleg innét, ebből a művészi attitűdből ered a különben „végtelen horizontokat” szemlélő, mániákusan befelé forduló, meditációs kényszerekkel működő festő mostani tömegsikere. Ezt kódol(hat)ták a látogatók tízezrei, ezért lehet igaz a katalógusba valahová szolidan beszorított mégis-fordulatot tartalmazó tételmondat: Mednyánszky újrafelfedezésének most jött el az ideje.

Persze Mednyánszky lebegő tájképeinek, setét, drámaian ijesztő csavargóképeinek vagy a nagy háborús anabázis tablóinak, a halál semmijébe való aláhullásnak már korábban is számos híve akadt. Sőt kiváló szakemberek (is) foglalkoztak életművével. A „Mednyánszky-boom” idejét mégis most írjuk. Köszönhető ez nemkülönben a mostani emlékkiállításban kitűnően együttműködő Szlovák Nemzeti Galériának, a szlovák és magyar művészettörténészek közös munkáinak, különösen az életmű identitása megnyugtató tisztázásának. És harmadsorban, de egyáltalán

nem a sor végén, a kiállítást közvetlenül megelőző évek nagyszerű Mednyánszky-kutatásának.

Ugyanis egy új végiggondolást szuggeráló tárlat, egy „új regény” felépítését/felépíthetőségét az is emlékeztetné, hogy kísérelje a Galériának (és a Kossuth Kiadónak) egy egészen kiváló katalógust sikerült megjelentetnie. És napvilágot látott egy autentikus, cenzúrázatlan, eddig még kiadatlan vaskos naplókötet is, *Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918* címmel.

Az előzmények ismeretében e munkákat aligha lehetséges eléggé megbecsülni: pár éve, Mednyánszkyra, mint lehetséges „regényfigurára” kezdtem gondolni, végigkutatam a fellelhető forrásokat s épp a naplóhagyaték szétszórta, rendezetlen és kiadatlan állapota láttán egyáltalán nem remélhettem közelinek egy eljövendő Mednyánszky-reneszánszot. Legalább is a kutatásban. S aztán meglepetésemre és örömömre az *Enigma* című művészetelméleti folyóirat Markója Csilla vezetésével rendszeresen foglalkozni kezdett Mednyánszkyval; lassan, szívósan, de megnyerő következetességgel és csöndesen új alapokra fektették az addig halódó vagy inkább csak „gyermekcipőben járó” Mednyánszky-kutatást. Köszönhető ez elsősorban az *Enigma*-szerkesztő (és a mostani kiállítást szervező, a katalógust szerkesztő) Markója Csillának és a *Naplót* újra rendszerező-kiolvasó Bardoly Istvánnak. A lap tematikus számaiban sorra jelentek meg új értelmezések, új összefüggések, naplók és levelek és egyéb dokumentumok, sőt eddig lappangó új művek kerültek elő, és új szempontok merültek fel – kimunkálva egy leendő nagyszabású kiállításon a valóban jelentős életmű újra-felfedezését.

A Mednyánszky-rekonstrukcióban tehát leginkább az új forrásközlések tették a legtöbbet – az *Enigma* naplóközlései például azt a reális várakozást táplálták, hogy a nagyrészt kiadatlan naplók hamarosan napvilágot láthatnak, és ezzel egy mélyebb árnyalású Mednyánszky-kép rajzolható meg. A mostani lenyűgöző naplókötet utószavában a szerkesztő, szöveggondozó, kiváló jegyzeteket és mutatókat készítő Bardoly István részletezi is a képekből, rajzokból, noteszlapokból és vázlatkönyvekből álló hatalmas, több országra szétszóródott, korábban per tárgyát is képező hagyaték sanyarú sorát. Vagy akár a naplójegyzetek technikai (kiolvasási) problémáit – Mednyánszky bejegyzéseit hol magyar, hol német nyelven írta, de mindig görög betűkkel, ahogy ezt különben a buddhizáló Szirmay

nagyapjától tanulta. De feltételezhetjük az egyetlen, 1960-ban kiadott napló cenzúrázásának elképzelhető okait is: a szerző nyílt homoszexuális confessziói, antimaterialista világnézete, metafizikai-teozofáló meditációi, vagy egyszer a hontalanság, máskor az utópisztikus nacionalizmus játszhatták a korabeli szövegcsönkítések alapvető okát.

De a legfontosabb eredmény, amit idáig csak sejthettünk, hogy a csonkítatlan naplóból egy valóságos *szerelmi regény* intonálódik. A Napló szinte parttalan hömpölygéséből az rekonstruálható, hogy 1881 nyara volt Mednyánszky biográfiájának mindent eldöntő dátuma: ahogy ő maga írja, a Gondviselés oly kimondhatatlan kegyelemben részesítette, hogy Bécsben, a Rudolf-laktanyában megismerhette és barátjának-szerelmének vallhatta Kurdi Bálint váci földművest, aki katonai szolgálatát teljesítette a császárvárosban, és Mednyánszky modellként alkalmazta (nagyszerű portréja közismert). Nyuli, ahogy nevezte, oly elementáris hatással volt a festőre, hogy a mániákusan önelemző-befelé forduló szellem megtalálta elveszettnek hitt egyensúlyát, öntudatra ébredve „megmenekült”, ahogy rondószerű visszatérésekkel emlegeti, „egy jobb életnek”. A napló szerint ez a szellem földi jelenléte értelmét, „vezérét”, a tiszta fényt/lelket találta meg az egyszerű földművesben, aki saját fölhalmozott energiáit minden kényszer nélkül volt képes mozgósítani és felszabadítani. Kurdi 1906-os halála után ezért minden bejegyzés invokációja hozzá szól, akit spirituális értelemben vezetőjének tekintett: „Te tanítottál szeretni a szeretet jegyében, tisztulni és üdvözülni egyedüli célja életemnek” (1908. december 3.). Különben is, írja más helyütt, még korábban és teoretikus letisztultsággal, a vonzódás a férfiúi „roboráló életerő” irányában szükséges, csupán az erotikus rész hagyandó el. Végül is a *szeretet* az egyetlen olyan mozgatóerő, amely összekötheti őt a magasabb erők iránti engedelmességgel. Ez a magasabb karma. És képesnek is tartotta magát, hogy a halált és az életet *egyszerre* érezze át, és a világosság értelmét, a *szeretetet* megfesse.

És ez a hibátlan teória. Mednyánszky minden festett kód, viharos rozsdabarna-szürke színdinamika, drámai tónusú monológium és a pusztulás víziója ellenére is gondoskodott némi reményről – legtragikusabb csavargóképei láttán is felcsillan némi spiritualitás; a nem látható történet, amelyet ő egyszerűen a *tiszta fény* közelségé-

nek nevez. Alig leplezetten egy buddhizáló lélek reménysugara ez – hisz a Hagyományozott Tanítás szerint éppen ez a Tantra legfőbb jelképe és fogalma. A „tisztá fény” vagy „tisztá mező” a megszabdult elme létezési síkja, az eget bírók tiszta helye – végül is maga a mennyei birodalom. Mednyánszky képszerkesztésén egy földi szenvedéstörténet felől nézve is átsüt ez a hallatlan tisztaság – amin a lemondás, a deprimált komorság és az önsanyargató aszkézis mellett élete utolsó pár évében fölfedezi azt, amit szinte sosem ismert. És ami mellett olyan érzéketlenül elsuhant: a *mosolyt*.

Mosoly: új szellem.

Mosoly: váratlanul egy egész élet szenvedéstörténetével válik egyenértékűvé.

Ezért is torokszorítóan drámai és katartikus az egyik legutolsó naplóbejegyzése. Olyan, mint egy derűsen megvalósított farkas-szemnézés: „Megkezdtém egy *nevető* fiút, amint kint a záporosóban áll”.

AMBRUS LAJOS

MEGŐRZENDŐ ŐRHÁZAK

Évekkel ezelőtt egy a népi építészettel foglalkozó konferencián hangzott el az intés: utódaink ugyan fognak látni görög templomromokat, gótikus katedrálisokat és barokk kastélyokat, de aligha fognak találkozni a népi építészetben a falu jellegét is meghatározó, oly sok családnak évszázadokon át hajlékot adó ott-honával, a parasztházzal. A kulturális örökség e sajátos műfajának megóvására figyelmeztető megjegyzés jut eszembe, amikor a korszerűsödő vasutak mentén lebontott őrházakra gondolok. A sorompót ma már sok helyütt automatika vezérli, a vágányokat ultrahangos készülékekkel vizsgálják, és a vonatokkal már rádió- vagy elektronikus módon tartanak kapcsolatot az irányítók. A technikai fejlődés így feleslegessé tesz és kipusztít egy sajátos épülettípust, a bakterházat. Éppen azt a vasúti épületet, amelyik méretében és felépítésében még hasonlított is a népi építészet falusi lakóházára.

Örvendetes, hogy a vasúti emlékparkban Budapesten felépítettek egy bakterházat, hogy néhányat a műemlékvédelemre példá-

san figyelő MÁV műemlékként megőriz. Örömmel üdvözölhetjük Lovas Gyula *A bakterház* címmel megjelent érdekes kötetét, amelyben e valaha oly jellegzetes épülettípusnak állít emléket.

A bakterház nem szakszerű megjelölése azoknak az épületeknek, amelyek a vasutak mentén különféle rendeltetéssel épültek. A vasúti őrház mégis ezzel a szóval ment be a köztudatba. Az őrházak elsődleges feladata a vasútüzem 19. századi kezdetétől fogva a pálya ellenőrzésének biztosítása, s így a pályafenntartás szolgálati körébe tartozott. Az első vasutaknál az őrházakat néhol úgy építették, hogy az őrk egymástól látótávolságban legyenek és jelzéseket tudjanak közvetíteni. Ezt a távíró és az elektromos úton kezelt jelzőharang feleslegessé tette, de a közúti kereszteződéseknél a sorompót sok helyütt még ma is őr kezeli. A nagyobb forgalmú vasutakat a 19. század végén már térközökre osztották, e szakaszok jelzőit a térközőrházban szolgálatot teljesítő őrök kezelték, így vonatok nem csak állomás-távolságra, hanem sűrűbben is követhették egymást. A nagyobb „műtárgyakat” – alagutakat, hidakat – is vigyázták. A pályaőr, a sorompóőr, a térköző „bakterházai” a nyílt vonal mentén álltak, legtöbbjük szépen beleilleszkedett a tájba. Az őr családijával ott is lakott, a vasúttársaságok ezért baromfiólat, kenyérsütő kemencét, sőt néhol jégvermet is építettek az őrház mellé. A vízvételhez kutat ástak vagy fúrtak. Az őr a neki kijelölt szakaszon a pályatest mentén kaszálta a fűvet, állatot is tarthatott. Néha kettős őrház épült, így az őrök szolgálatban válthatták egymást. Olyan helyzetű őrház is volt, ahová a váltás a közeli (vagy távoli) állomásról gyalogolt ki. Az őr és családjának lakószobája, valamint a szolgálati hely – legalábbis kezdetben – többnyire egy fedél alá épültek, majd a technikai és a társadalmi fejlődés követelményeként sok helyütt kettéválasztották őket: kis lakóház és még kisebb szolgálati hely, gyakran csak bódé, álltak egymás mellett.

A vonalőrház bakterjának áldozatos volt az élete. Távol élt a településektől, sokszor szinte elhagyatva. Néhol a szolgálatába az is beletartozott, hogy naponta végiggyalogoljon egy több kilométeres szakaszt, kalapácsával ütögetve-vizsgálgatva a vágányt, hibákat, töréseket, lazulásokat keresve. A szolgálat mellé a családi feladatok sorakoztak: a gyermekek iskolába járatása és a család ellátása főleg télen nem volt könnyű.

Az eddig megismert vonali őrházakhoz nagyon is hasonlóak voltak az állomások őrházai. Elsősorban a váltókezelő őrök szolgál-

lati helyét jelentették. Amikor a váltók állítását – ugyancsak már a 19. század végén – „mechanizálták”, az állomási őrház váltó-őrházzá fejlődött, a pálya jobb áttekintése és a váltókat és jelzőket működtető vonóvezetékek elrendezése érdekében emelt padozattal. Ezért itt már nem bakterházról beszélünk, hanem „torony”-ról. Nagyobb állomások váltóállító őrházai meg is érdemlik a torony megjelölést, mert tömegben és magasságban kiemelkednek környezetükből. A legtöbb állomáson legalább két váltóállító-őrház, vagyis torony állt, nagyobb vasúti gócpontokon több is.

A 20. század első felében a váltókat és jelzőket mind nagyobb mértékben elektromos berendezésekkel működtették, de az újítások mellett a pályáőrökre is szükség volt, a bakterházak még megmaradtak. Az elektronika lehetőségei azonban kimondták végítéletüket. S ekkor kerültek a nosztalgikus emlékezés látómezejébe.

Az általánosítás a bakterházat mind egyformának képzeli, pedig nagyon is különbözők. A vasúttársaságok mind másként építették őket. Az őrházak különböztek országok, vidékek szerint is. Terveiket szabványosították, a bakterház volt az egyik első épületfajta, amit típustervek szerint lehetett építeni. Persze az igényeknek megfelelően változó nagyságú típusok szerint. A Semmeringen, Európa első hegyi vasútjának mindössze 26 km hosszú vonala mentén 57 egyforma őrházat építettek. Az ide telepített öröknek az alagutakat és a viaduktokat kellett óvni, felügyelni. Mindegyik őrház emeletes volt, a földszinten két őrszoba és raktárak (a kemény téli szolgálat kellékeinek), az emeleten kétszobakonyhás őrlakás és egy önálló lakószoba helyezkedtek el. Vagyis nagyobb komfortot biztosított az öröknek és családjainak, mint az ismertetett egy-két helyiséges őrház. Az olasz vasutak mellett is a kétszintes őrház a jellemző, az emeleten lakással. Érdekesség, hogy a Semmering 57 őrháza majdnem mind áll ma is, de alig néhány a vasút szolgálatában. A szép környezetben könnyen lehetett belőlük üdülőket, nyaralókat alakítani, noha a sűrűn elhaladó vonatok mellett nyugalom ma sincs.

A helyiérdekű vasutakon kevesebb őrház épült, a kisebb forgalom gyéresebb pályafelügyelettel elégedhetett meg. Fővonalakon azonban sok épült. Az őrházak száma az első világháború előtt a magyar vasutak mentén tízezer körül volt! Az első magyar vasúti évkönyv, amely 1878-ban jelent meg, a MÁV akkor 1692 km hosszúságú vonalhálózata mentén 637 vonali és 222 állomási ör-

házat tart számon. Vagyis mintegy két kilométerenként egyet. A Kassa–Oderbergi vasút mentén ennél több állt: a 303 km vasút mentén 192 vonali és 79 állomási őrházat tartottak nyilván. Trianon előtt a magyar vasutak összes vonala – a keskeny nyomközű és a helyiérdekű vonalakkal együtt, melyek mentén kevesebb őrház épült – 22 869 km hosszúságú volt, ebből lehet a fenti tízezres őrház-számra következtetni. Trianon után 8705 km vasutunk mellett így még mindig mintegy 5000 őrházzal számolhattunk. Ez a magas szám bizonyítja vasútüzemi fontosságukat, megmagyarázza tájképalakító erejüket és rámutat szociális jelentőségükre. Egyben jelzi egy kultúrtörténeti emlék megőrzésének kötelezettségét is. Hiszen ebből következik, hogy csak hazánk lakosságából a bakterház fennállásának másfél évszázadában tízezrek nőttek fel és éltek benne, vagy teljesítettek ott szolgálatot.

Reymont a *Parasztok* 1924-ben Nobel-díjat kapott szerzője is bakterházban nőtt fel, életkorából következtetve 1880 körül a bakterház hőskorát élte át. Tormay Cecil a fiumei vasútvonal őrházainak életét ecseteli az *Emberek a kövek között* című regényében. Verseket is írtak a pályaőrökről, festményekben is megörökítették számtalanszor az őrhelyet, romantikáját, drámáját egyaránt. De történelmi események színhelye is volt nem egy bakterház. Az 1846-ban épült Pest–Vác vasútvonal egyik őrházában két évvel később Görgey Artúr fontos utasításokat adott tábornokainak. Az orosz cári család kivégzésének rejtelmes körülményeiben egy vasúti őrház is szerepel. Amikor a francia államelnök kiesett a vonat hálókocsijából, alig megsérülve egy őr találta meg, aki nem akarta elhinni, hogy kivel is áll szemben. A felsorolást folytathatnánk.

A szolgálat szigoráról, sokrétűségéről, az őrszolgálati előléptetésének nehezen elérhető lépcsőiről, az őrfeleségek helytállásáról és a szolgálatban való részvételéről szól a most megjelent kötet. Nem általánosít, hanem idéz. Több száz oldalon szólaltat meg öreg vasutasokat emlékeikről. Sok hazai vasútvonalat járt végig a szerző, fényképezte a még meglevő, legtöbbször átépített, eredeti alakjukból kiforgatva, eltorzítva álló épületeket, felidézve építésük idejét, a vonalak változott jelentőségét. A vasúttörténetnek szánt könyv szociográfia és kultúrtörténet, sőt egy sajátos nézőpontú társadalomkritika is.

A kultúrtörténeti és szociográfiai érték mellé legyen szabad nemem ezekkel a sorokkal az őrház architektonikus értékét emleget-

nem. Emlékeimben nekem is élnek nemcsak az őrházak, de a pályőrök is, akik vörös jelzőzászlóval kezükben feszes vigyázzban álltak, amikor a vonat az őrhely mellett elhaladt. Ezért tudom, hogy a szerző ezzel a kötettel megmentett és megörökített valamit, ami nélküle feledésbe vagy talán még veszendőbe is ment volna. Köszönet érte.

(Lovas Gyula: *A bakterház. Vasúthistória könyvek, Budapest 2003. Kiadja a MÁV Rt. Vezérigazgatósága.*)

KUBINSZKY MIHÁLY

FÉKTELEN DRÁMAISÁG

Rég nem látott siker az Operaházban. A *Jenufa*-bemutató előadása után tombol a (felerészt külföldi) közönség. A morvaországi Janaček főművének, a nyugaton Jenufaként játszott *Její pastorkynának* (Az ő mostohalánya) ősbemutatója 1903-ban volt Brünnben, s csak a korabeli, sértett vetélytárs zeneszerző-operaigazgató akadékoskodása miatt húzódott 12 évig a mű prágai színrevitele. Nemzetközi diadalútja az 1918-as bécsi, kölni, később berlini, New York-i, bázeli előadásokkal indult, az elmúlt évtizedben pedig reneszánszát éli: nagyformátumú előadás született a Covent Gardenben, az amszterdami Muziektheaterben és Hamburgban. Utóbbiban a *Jenufa* másik főszerepét (Sekrestyésné) épp az a nemzetközi operacsillag Marton Éva énekelte, aki – szégyenszemre – harminc év múltán csak most jutott először szerephez a Magyar Állami Operaházban. Láthattuk, mit veszítettünk vele.

Janaček tizenegy operájának egyike a korabeli írónő, Gabriele Preissová regénye nyomán született, a librettót is a zeneszerző készítette. A morva népi hagyományok ereje szólal meg e féktelenül drámai zeneműben anélkül, hogy Janaček közvetlen módon használna volna föl a népdalokat. Átszűrte, neoromantikus muzsika ez; a szakirodalom szerint a beszélt nyelv dallamát követő, eredeti, hallatlanul expresszív ária-fogalmazás miatt a szerző a modern zene egyik úttörője, aki ugyan nem Schönberg, hanem Bartók vagy Manuel de Falla útján halad.

Az operaházi előadás – melynek zenekarát szenvedélyes alkotómunkára, atmoszférateremtésre sarkallja a karmester Kovács

ALKONY, 1890-ES ÉVEK ELSŐ FELE

János – a sorsdrámák feszítő erejétől izzik. A Sekrestyésné, a megeseett lány, Jenufa mostohaanyjának szerepében Marton Éva lelkének viharzása, a férjének alkoholizmusa miatt sokat szenvedett, falusi templomos asszony belső drámája lobban föl – hangját magabiztosan uraló, szenvedélyes áriáiban. Antik hősnők módjára, balladák nagyasszonyaként uralja a színpadot, nemcsak hangja, lényének kisugárzása is betölti a színpad hatalmas terét. Már-már elviselhetetlen lelki terhet ró a nézőre is, amikor iszonyatos lelki tusa után dönt az újszülött meggyilkolásáról, s a patakpartról hazatérve eszeveszett önvád emésztí. Akkor is órá kell figyelni, ha a teljes lakodalmi sereg – a teljes szereposztás – a színpadon van. Nemcsak azért, mert övé a tragikus vétek, hanem mert egyéniségével, hangjával egyaránt, és lelki folyamatokat megérezkítő modulálásaival fölébe nő a sokaságnak.

Megrázkódtatások sora teszi próbára a szegény, elcsábított lány szerepében a fiatal Batori Éva énekesi, színészi helytállását. Lírai szopránja lelki viaskodások drámájában kap fájdalmas színezetet, nincs könnyű dolga, mert el kell kerülnie a librettó kínálta melodramatikus fordulatok kísértését. Széllelbéllett legényének szerepében Kiss B. Attila hetyke és könnyen hevülő Stevát alakít, lendü-

letesen. Való igaz, neki is le kell küzdenie a figura sablonosságát. Hangi adottságai erre képessé teszik, egy-két jelenetet leszámítva feledtetik a szerep egysíkúságát. A vendégszereplő Graham Sanderst (Laca), Steva végletesen féltékeny féltestvérének szerepében, a Jenufa iránti olthatatlan szerelem vezérli, a Bátori Évával és Mar-ton Évával való lírai tercettjei valódi szenvedésnek adnak hangot. Nehézkesebb, kifejezéstelenebb mozgása viszont gyöngíti szín-padi jelenlétét.

Vidnyánszky Attila, akit már korábbi, prózai rendezései való-sággal predesztináltak egy nagy ívű, látványban-zenében-össz-játékban kiteljesedő, sokszínű operai színrevitelre, megkísérli a főszereplők bensőséges drámája és a színpadot benépesítő kó-rusok látványos és igencsak expresszív mozgatása révén a monu-mentalitást. Az Operaház férfi- és női kara (karigazgató: Szabó Sipos Máté) hangorkánok és finom árnyalatok váltogatásával áll-nak helyt, és látványosan jelenítik meg a megkövesedett falusi morál, a pletykaszomjas népség Jenufát s a Sekrestyésnét okkal ri-asztó világát. Vidnyánszky erőssége mindig is a tömegjelenetek, s ez esetben, a tehetségesen stilizált, folklór ihlette statisztá-moz-gatások (díszlet-jelmez: Alekszandr Belozub) nagyszabású, szug-gesztív víziójának megteremtése volt. A magánénekesek jele-neteit, tőle szokatlan mértékben, visszafogta, hogy teret adjon áriáik zavartalan megoldásának. A szüntelenül forgó, hatalmas malomkerék őrli az időt és a hősök lelkét-sorsát, amiként a szim-bolikus kellékeknek is pontos helyük van az előadásban. Nem tudtam megbékélni azonban a kínosan naturalista módra, jégkoc-kába „fagyasztott” gumibaba ötletével, elüt az előadás puritán, stilizált jellegétől, szirupossá lágyítja. Elegendő lenne a kereszt formába halmozott jégkockák mementója az emelkedett zárójele-netben.

Az Operaház zenekarának élén Kovács János empátiával fa-kasztja föl Janaček bánatos líráját, impresszionista tónusait, és jól érzékelteti a fergeteges dráma tengerzúgását.

METZ KATALIN

MÉLYEN ŐRZÖTT TITKOK

Egy éve Fliegauf Benedek *Rengeteg* című filmjéről írtam a film szemle után, s szívem szerint most is az ő filmjéről, a *Díler*ről írnék. Nem azért, mert a kritikus szeret váteszként tündökölni, s most mondhatnám, hogy lám, én már tavaly is megjósoltam... Inkább arról írnék, hogy milyen jó, hogy egy éven belül újra filmkészítési lehetőséghez jutott ez a valóban nagy tehetségű, éppen csak harmincéves rendező, s hogy milyen jó is ülni egy moziban 160 percen keresztül olyan feszült csendben, hogy még a légy zümmögését is meghallani, s látni egy öntörvényű, egyszerre nagyszabású és nagyon zárt művészi világot, amelynek persze nyilván megvannak a maga buktatói.

Szóval megint a Fliegauf, de aztán eszembe jut, hogy a filmnek csak decemberben lesz a bemutatója, viszont a *Mélyen őrzött titkok*, amellyel a legjobb rendezőnek járó díjat a Dílerrel megosztva kapta, már látható a mozikban.

Ha valami jellemző volt erre a filmszemlére, akkor az talán épp a diplomácia: a díjak gondos kicentizése; erre igazából akkor van szükség, mikor a zsűri úgy ítéli, hogy nincs átütő, felfedezős erejű munka, amely egyértelműen vívná ki az elsőbbséget a mezőnyben s jelölné ki a többiek helyét. Hogy az idén megméretett tavalyi filmtermés mennyiségileg (tizenhat játékfilm versenyben, nyolc információs vetítésen) megfelelt ugyan a megnövelt anyagi támogatás és a filmtörvény miatt felfokozott kultúrpolitikai és szakmai várakozásnak, minőségileg azonban szerénynek nevezhető. Ez abból is sejthető, hogy Böszörményi Zsuzsa második nagyjátékfilmjének, a *Mélyen őrzött titkok*nak nem kevesebb, mint öt díj jutott. A már említett díj mellett a film főszereplője – egy amatőr kamaszlány, a legjobb női szereplőnek járó elismerést kapta.

A *Mélyen őrzött titkok* témájának vannak előzményei a magyar filmgyártásban. A dokumentaristák kedvelt témája, az intézetben nevelkedett lányanya története keveredik korunk hőséneke, a béranyának drámájával a Böszörményi Géza és Böszörményi Zsuzsa által jegyzett forgatókönyvben. Az intézetben nevelkedett, anyját sosem látott lányt 18 évesen egy takarítónői állással és hatszáznegyvenezer forinttal bocsátják útjára. Arról csak a portás bácsi tud, hogy Irma terhes, s ő hozta össze egy hölgygel, aki külföldi örökbe-

fogadásra közvetít újszülötteket. A lány első útja a gyerekkereskedőhöz vezet, aki meg akar győződni róla, hogy nem színes-e a gyerek apja – mert akkor a nyakukon marad, s erősen drukkol, hogy lány legyen a csecsemő, mert az többet ér a piacon. Albérletet is közvetít a lánynak, akinek akár az intézetben, itt is egy emeletes ágy és egy éjjeliszekrény jut. Még sok is ez mindössze hátizsáknyi vagyonának, amit rövidesen úgyszólván ellopnak tőle. Munkahelyén megismerkedik egy jólelkű, kedves fiúval, aki sántít egy kicsit, de talán épp fogyatékosága miatt érzelmi világa mélyebb a korabeli sráckénál. Egy véletlen folytán a fiú felnyitja azt a medált, amit a lány a nyakában hord, s kiesik belőle egy fénykép. A lány érzi, hogy a nő a képen csakis az anyja lehet, hisz a medál a csuklójára volt kötve, már csecsemőkorában. Felnagyítja a képet, s a nő mögött látszó torony nyomán rábukkan a házra, pontosabban egy vagyont érő villára, ahol a névtáblán saját nevét – Varró Irma – is megtalálja... Kicsit romantikus, de még hihető történet.

A lány meg van győződve róla, hogy a házban talált nő az anyja. Tizennyolc éve minden elfojtott keserűségével támad az asszonyra, mint aki törleszteni kíván az elszenvedett megaláztatásokért, a fájdalmas, meddő várakozásért, hátha egyszer érte is jön valaki. Az asszony viszont azt állítja, neki sosem volt gyereke. S inentől az apró, de lényeges mozzanatokból lélektanilag is hitelesen építkező film megbicsaklik, epizódokra hullik.

Kezdetét veszi egy egyszerre elnagyolt és agyonzsúfolt jellemvonásokkal karácsonyfadíszként lengő figurákkal megrajzolt, homályos célozgatásokkal teli, s szükségképpen gyengébb színészi alakításokat nyújtó, időnként már-már karikatúrisztikus dráma – amelyben bűntudat, pénzsóvár gonoszság, presztízsharccal teli párkapcsolat, maffiózus zsarolás – minden van, amit csak akarnak a forgatókönyvbe a koprodukciós partnerek.

Nagy és jelentős színészek – Garas Dezső, Györgyi Anna – kínlódnak fals, kimódolt jelenetekben. Kiderül, hogy semmi nem úgy van, ahogy a lány képzele. A villában csak egy rokona, a nagyapja él, anyját eltűntnek nyilvánították, mert megszökött apjától, aki nem bocsátotta meg lányának, hogy tizenhárom évesen terhes lett egy cigányfiútól. Hamis személyigazolványt vettek a lánynak Varró Irmától, hogy ezen a néven szülje meg gyermekét. S amikor a férfi felesége meghalt, az igazi Varró Irma – zsarolva a férfit a családi titkokkal –, amelyek egy része a néző előtt is mé-

lyen rejtve marad – elérte, hogy a férfi közös vállalkozásba fogjon vele, s nevére írassa a házat.

Garas Dezsőnek három-négy jelenetben kellene eljátszani a gögös-hajlíthatatlan, kegyetlen apát, a rendszerváltás miatt talajt vesztett kényszervállalkozót, a nemzetközi hírű vegyészt, akiből újjazdagok pirotechnikusa lett, s a megrendült, megtört, unokáját már vállalni képes idős embert, s a kegyetlen-kapzsi asszony fogságában vergődő férfit. Csoda-e ha csak téblábol tanácstalanul?

A kislány – egy minden szempontból érthetetlen és hiteltelen jelenetsorban – éjszaka beosonva a villába – megszerzi anyja kanadai címét. Mit tesz Isten, neki is épp Torontóban kell megszülnie az eladott gyermeket, és elrepül az újvilágba, ahol „minden van, delfinek, tenger, óceán”. Megismerkedik öccsével – aki tökéletesen beszél magyarul –, s felkeresi anyját, aki kutyaeledetek házhozszállításával keresi kenyerét, s szemmel láthatóan megtörte az élet. Szerepében Fullajtár Andrea remekel, a vázlatból is teljes sorsot felmutatva. (Meg is kapta a legjobb epizódszereplő díját.)

Anyja családjának bemutatása azonban inkább bizarr, mint hiteles, s a gyerekkereskedő nőről sem tudunk meg többet, mint az újsághírekből. Irma, mert ő komolyan veszi, hogy más, mint a többiek, már nem akar bosszút. Szánja inkább anyját mint gyűlöli. „Szilvia, én nem haragszom rád” – mondja ki élete első felnőtt mondatát, amit már saját felismerése diktál, s felül a repülőre és hazajön, szembeszállva addigi élete tapasztalatával: az diktál, akinek pénze van.

A nem várt happy endet Irma személyisége s a főszereplő játéka teszi elfogadhatóvá. Ahogy jó két évtizede Ozsda Erika az Erdős Pál rendezte *Adj király katonát!* – úgy viszi a vállán ezt a filmet Bagaméri Eszter dacos és érzékeny, egyszerre gyerek és nő alkata, ösztönösen is bravúros alakítása.

Böszörményi Zsuzsa érzékeny, tehetséges rendező – ezt a film számos jelenete sejteti –, de valószínűleg nem bírja el azt a terhet, amit egyébként mások sem, hogy egy film hat évig szerveződik, döcög, napi érdekek szerint alakul, kreatív és inspiráló műhelymunka helyett koprodukciós érdekeknek rendelődik alá.

Egy avatott dramaturg és egy anyagilag nem, de erkölcsileg érintett műhelytanács talán jobb lett volna. Lehet, hogy a fiatal rendezők látványos sikereinek egyik titka épp az, hogy görcsmen-

tes, hosszúra nyúlt várakozás nélkül készíthetik filmjeiket, s néhányan az újra felfedezett műhelymunka áldásait is élvezve Böszörményi Zsuzsa félsikerét nézve adódik ez a magyarázat.

TÓTH KLÁRA

GÖRCSÖS AKTIVITÁS

Nem is oly régen e hasábokon a *kampánykormány* működésének első szakaszát próbáltam értelmezni. Büntetésem nem maradt el: íme, most a *kampánykormányzásról* vagyok kénytelen írni.

Alaposan megbolydult a *köz élete* 2004 elején. (Amit közéletnek neveznek, az kavargott idáig is, jobbára körbe-körbe, vagyis a helyzet mit sem változott.) Ez a megbolydulás két okra vezethető vissza. Az egyik természetes: bő negyedév múlva ismét egy választás zaklatja majd a kedélyeket, igaz, nem tudjuk, hogy ez pontosan mit jelent. Valószínű azonban, hogy az uniós képviselőkre való voksolás elvi-lélektani hatása fontosabb, mint gyakorlati jelentősége.

A kormány legitimációs görcse több évtizedes, baloldali hagyományként változatlan, s ezúttal ez már a bel- és külpolitikában bizonyos konzekvenciákkal jár. Mindenesetre a kampányhangulat erősen nyomja a kormányoldal lelkét, amit az SZDSZ fölpörgése is mutat. Az 1994 óta a szocialisták platformjaként működő, jobb sorsra érdemes valahai liberálisok legalább verbálisan ki akarnak szakadni nagy testvérük, amelyhez ezernyi, eltéphetetlen szállal is kötődnek, öleléséből.

Törekvésükben már nem az önállóság visszaszerzésére való elköteletség sarkallja őket, hiszen erre sok esélyt már aligha látnak, hanem a szövetséges rovasára való pozíciószerzés vágya. Amire most valóban van esélyük. A kormány működésének gyöngeségeit az SZDSZ rá tudja terhelni az MSZP-re, noha abban a maga alulteljesítése is jelentős szerepet játszik. Ezúttal azonban előnyt kovácsolhat abból, hogy kicsi (tud, mer, *tesz* kicsinek lenni), s azt a látszatot keltheti, hogy a felelőssége is oly csekély, mint parlamenti jelenléte. Vagyis csak töredéke a nagy(obbik) kormány-párténak, amely most van a szavazatvesztés leghevenyebb szakaszában, s ebből az SZDSZ már most is sokat profitál. Zsarolási

potenciálját a maga növekedési lehetősége és az MSZP fokozódó kiszolgáltatottsága jelentősen növelte idáig is, s van reménye arra, hogy ezt ügyes politikával még fokozza is. Ugyanakkor a koalíció tényleges felbomlásának lehetősége változatlanul elhanyagolható. A kormánypártok gondosan karbantartott Orbán-fóbiája továbbra is garancia arra, hogy ettől a kormányoldalnak ne kelljen aggódnia.

A tartalmatlan politikai leépülés folyamatát váltó hiperaktivitás másik oka, hogy a másfél éven át folytatott kvázi-kormányzás nyomán a gazdaság állapota egyre kilátástalanabbá vált. A forint árfolyama hektikusan változott, az államháztartás hiánya rekordokat döntött, a külkereskedelem hiányát nem ellensúlyozta a működő tőke beáramlása, sőt, jelentős volt a tőke kivitele, az infláció növekedésnek indult.

Ma már szemrebbenés és a legkisebb zavar nélkül hajtogatható az a politikai tétel, hogy a gazdaság a politika mögötti döntő tényező. (Íme, mit tesz a rendszerváltozás: a piacgazdaság is elbír egy korosabbak számára dogmának számító marxista tételt, amit a köznyelv persze kissé megcsavart: a Lé határozza meg a tudatot.) Az év elején az is egyre nyilvánvalóbbá vált (tehát már nem csupán mint ellenzéki *vélemény* fogalmazódott meg), hogy itt maga a politikai szféra egésze és működése került nehéz helyzetbe. Amit az súlyosbít, hogy a kormányoldal iránt elkötelezett körökben is úgy vélik, hogy ez nemcsak következménye, hanem oka is volt a gazdaság helyzetében bekövetkezett romlásnak.

A helyzet romlása nem elsősorban a kormány–ellenzék közti verseny politikai vitáiban fejeződött ki. (Egyébként abban is.) Magyarország nemzetközi versenyképességének csökkenése csak részben gazdasági kérdés. De tudhatjuk, hogy a mai világpiaci és piacgazdasági feltételek közepette maga a gazdaság nem kormányfüggő, a gazdaság képes arra, hogy rossz kormányzás mellett jól, vagy jó politikai feltételek között rosszul működjön, s különösen egy olyan országban, amelynek legfőbb makrogazdasági mutatói a külpiacok változásaitól függnék. Önmagában tehát maga a kormányzás nem feltétlenül döntő egy ország teljesítményének, perspektívájának megítélésében.

A tehetetlenség, a hibás kommunikáció, a hozzá nem értés, passzivitás, az ellentmondó üzenetek azonban sokat árthatnak: ahogyan ez már decemberben minden megfigyelő számára egyér-

telművé vált. Éppen ezért nem volt meglepő, hogy a kormányfő januárban feláldozta a belső bizalmasának számító pénzügyminisztert, hogy aztán ugyanabból a zsebéből elővegyen egy ugyanolyan figurát, s róla és vele próbálja elhitetni, hogy ettől a személycserétől majd minden jóra fordul.

Az új seprű meg is kezdte a söprést, annyi hasznot már eleve hozott, hogy a takarékosági intézkedések nem Medgyessy-, hanem Draskovics-csomag néven vonultak be a mindennapi beszélgetések nyelvezetébe.

A takarékosági csomag persze nem old meg semmit. Legnagyobb értéke, hogy olyan jelzésnek számít, amelyben van valami önkritikai felhang. Ezen keresztül pedig legalább megengedi azt a feltételezést, hogy a kormányban érlelődik a szándék, hogy korrigálja azt, amit elrontott. Az új pénzügyminiszter gyakorlatilag új költségvetést készítettett, ám ezt a pártversenyre sandítva, a belpolitikai kommunikáció szempontja miatt nem óhajtotta kimondani. Nem biztos, hogy jól tette, mert gazdasági elemzők szerint a bruttó 180 milliárd körüli takarékosági intézkedések nem elegendőek még a minimális cél elérésére sem, ahhoz még legkevesebb további 80 milliárd kellene. Van azonban még tartalék bőven: az autópálya- és metróépítés pazarló nagyvonalúsággal megőrzött kiadásai a jövőben nyugodtan csökkenthetők. Ez vélhetően be is fog következni, már csak azért is, mert valami avatnivalót a következő választási kampányra így is össze lehet hozni, míg a 2002-es kampány ígéretei amúgy sem valósíthatóak meg. A kampánykárosult választók pedig bizonyos határig nem érzékelik az ígért 800–600–450 kilométerek és a vélhetően ennek töredékeként megvalósuló szakaszok hossza közti különbséget. Ennek fölisméréseért a kormánynak nem kell drága tanácsadókat foglalkoztatni, mert tudhatja, hiszen az ígéretések évadján már a maga kommunikációjából is megtanulhatta, hogy a kampánymatematika mámorító számdömpingje megrészeget mindenkit. A baj az, ha nem csak a szavazók-fogyasztók, hanem az alkotók is ebbe a mámorba zuhannak. A pénzügyminiszter cseréje mintha a józanodás halvány reményét jelezné.

A valóság azonban az lesz, amit minden közlekedő érezni fog: hogy mit jelent a meglévő úthálózat karbantartásának elmulasztása, mennyivel többbe kerül egy-egy katasztrofálisan elhanyagolt út teljes rekonstrukciója, mint járható állapotban való megőrzése. Ez

pedig nem csak közlekedési, hanem ideológiai kérdés is. Amikor a mai ellenzék kádárista restaurációt emleget, nemcsak kétes múltú vezetők visszatéréséről, a társadalom rétegeinek szembeállításával történő hatalomnövelésről, közhatalmi szervek pártcélok érdekében való működtetéséről s más rafinált trükkökről beszélhet, hanem a pártállami slamposság és voluntarizmus köznapi eseteire is visszautalhat. Mert hiszen már most is nap mint nap találkozhatunk a látszat valóságával és a valóság látszatával, a biztonságnak és kiszámíthatóságnak nevezett bizonytalansággal és kiszámíthatatlansággal, azzal a vezetési stílussal, amely a kanyarban is egyenesben tartja a végső pillanatig a kocsit, majd hogy ne csússzon az árokba, kapkodóan gyors kormányzással tartja az úton. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a gigantikus összegeket lekötő autópálya-álmok mögött nincs ott az azok finanszírozását lehetővé tevő gazdaság.

Mára bebizonyosodott, hogy maga az autópálya önmagában nem garancia a gazdaság sokat emlegetett fellendülésére, a munkanélküliség csökkentésére, beruházások vonzására. Az elmúlt években és hónapokban Magyarország rendre lemaradt például nagy autógyártási projektekről, mert elfogyott a korábban bőségen rendelkezésre álló olcsó, minőségi munkaerő. (Gondoljunk arra, hogy az autópálya mellett fekvő Tatabánya vesztett Nagyszombattal szemben a Peugeot–Toyota kisautógyárért folytatott versenyben. Akkor a miniszterelnök azt nyilatkozta, annyi baj legyen, nekünk érdekünk Szlovákia fellendülése is, továbbá ott is sok a magyar munkanélküli, és így bizonyára javul majd a helyzetük. Most ismét örülhet, hiszen a Hyundai sem nálunk, hanem Zsolnán építi fel új gyárát...)

A közeljövő hozhat új sztrádákat, és biztosan okoz katasztrofális viszonyokat egyéb utakon. A modell ismerős, csak a szerkezet elemei cserélődtek. Valaha a tradicionális gazdasági ágak rovására újakat kellett erőltetett ütemben fejleszteni. Ezek az ambíciók általában horribilis összegeket vontak el harmonikusabb, racionálisabb fejlesztési programoktól. Ilyen volt egykor a nehézipar erőltetett fejlesztése, emlékezhetünk arra, amikor az első olajválság után kedvezményes olajkazan-építési láz tombolt, majd jött az eocén-program, utóbb Grósz Károly két év alatt be akarta fejezni a nagymarosi vízlépcsőt. (Mindez háborús pusztítással mérhető károkat okozott, ezek a kalandok igen nagy tételeket jelentettek a szinte felfoghatatlan mértékű magyar államadósság-

ban.) Az autópálya-építés görcse annyival kevésbé ijesztő, hogy a sztrádákra valóban szükség van. Igaz, nem akkor célszerű építeni őket, amikor éppen nincsen rájuk pénz.

Az ország alig került túl a sajátosan menedzselte pénzügyminiszter-cserén, megkapta az újabb ajándékot, a miniszterelnök alkotmányjogi csomagja formájában. Medgyessy országértékelése látványos kommunikációs puccsá formálódott, vélhetően a frissen szerződtetett PR-szakértők tanácsainak eredményeként. Álljon itt – inkább az utókornak – három javaslata. A miniszterelnök azzal lepte meg az országot, először nyilván az ő hatalomba küldő párt frakcióját, aztán koalíciós partnerét és természetesen az ellenzéket, hogy az EU-s választásra közös listával kellene kérszűlni. A kormányoldal és az ellenzék fele-fele arányban osztozna a mandátumokon. Azután csökkenteni kellene az országgyűlési képviselők számát, valamint be kellene vezetni a közvetlen elnökválasztást. Kiegészítette ezt azzal, amiről utóbb jóval kevesebb szó esett, hogy kívánatos a bürokrácia csökkentése, uszított egy kicsit a hivatalnokok ellen – s mindezt a takarékoság emelkedett szándékával indokolta.

Mármost nehéz komolyan venni ezt a buzgólkodást egy olyan kormányzás idején, amikor a minisztériumok sosem látott tömegű államtitkárral erősödve, a korábbi kormányhoz képest kétezer fővel nagyobb apparátussal gazdagodva működnek. Szerényen egy-egy ilyen hivatalnok éves bérköltségét közterhekkkel 10 millióra taksálva ez a főbürokrata sereg évente eleve mintegy húszmilliárdba kerül az adófizetőknek, amihez még működésükhöz szükséges feltételek biztosítása, a mobiltelefonok, szolgálati járművek, bútorcserék tízmilliárdjai járulnak. Talán az ő eltartásuk miatt van szükség a parlament létszámának csökkentésére? És hogy értsük azt, hogy a az úgynevezett bürokráciát kell visszaszorítani? Ez a célkitűzés a közigazgatásból való pénzkivonás programját vetíti előre. A sokak számára oly kedves program szépséghibája nem az, hogy anno Rákosi Mátyás is meghirdetett egy hasonló programot, hanem az, hogy egy olyan időszakban fogalmazódott meg, amikor az uniós tagság okán, megannyi új jogszabály alkalmazása, új előírások teljesítése kifejezetten a közigazgatás (jelentős részben: mint szolgáltatás!) erősítését követeli – illetve most már talán azt kellene inkább mondani, hogy követelné...

Az alkotmány, a jogállamiság kialakult és hibái ellenére is lényegében jól működő gyakorlata szemben áll az első pillanatban átgondolatlanak tűnő, de valójában nagyon is jól kifundált javaslatokkal. Igaz, a megfontolás nem államjogi vagy politikai stratégiai szempontok mérlegelését jelentette, hanem a politikai marketing szempontjainak mérlegelését, s azok minden más megfontolással szembeni prioritását.

Az első ötlet képtelenségéről, antidemokratikus jellegéről, a többpárti demokrácia szellemével ellentétes voltáról, a benne megjelenő politikafelfogásról szóló kritikákból és elmélkedésekből tanulságos antológiát lehetne összeállítani. A hazai felhőrdülésnél és elutasításnál csak az EU valamennyi szintjén és valamennyi politikai csoportja által megfogalmazott megdöbbenés és éles elutasítás, illetve az e véleményeket tartalmazó üzenetek és kommentárok voltak hangosabbak. (Mindezt a külügyminiszter első hevülségében jelentéktelen akadémikuskodásnak minősítette.) E javaslatával tehát a miniszterelnök (és persze tanácsadói, szakmai háttére) csúfosan megbukott.

A politika szabályai szerint ebből azonban nem az következett, hogy a másik két ügyben visszavonult. Éppen ellenkezőleg: amit a közös lista fogadtatásának révén elvesztett, a másik két ötlet vámján akarta visszanyerni. Ezt annál bátrabban tehetné, mert a parlamenti képviselők számának csökkentésében elvben a politikai élet valamennyi résztvevője egyetért. A közvetlen elnökválasztás gondolata sem új keletű, ezt azonban a többség mindig is elutasította. Medgyessyt e javaslatában egyáltalán nem zavarta, hogy a közvetlen elnökválasztást meghirdetők körében eddig a legelszántabbnak Torgyán József mutatkozott. (Istenem, nagy szellemek ha találkoznak...)

Az alkotmányjogi javaslatok tartalmi komolytalanságát az bizonyítja, hogy semmiféle szakmai érv nem állt mögöttük. Szó sincs arról, hogy ettől a törvényhozói-kormányzati munka javulna, a népképviselőt hatékonyabbá, a demokrácia szerethetőbbé válna. A kormányfő figyelme erre nem terjedt ki, láthatóan egyetlen célja volt: a kormányteljesítmény deficitje miatti népszerűségvesztést, a társadalmi bizalmi válságot a heveny populista rohamozással kívánta ellensúlyozni. Tőle szokatlan módon beindult a lakossági fórumokon való programhirdetés gyakorlata, s e tevékenység a heveny választási kampány legfontosabb külső je-

gyeit mutatja. „A nép mögöttem áll!”, „Nem engedem elsikkasztani javaslataimat!”, „Nem engedem, hogy a pártok *elsumákolják* az ötletek megvalósítását” – mondogatta mérsékeltén változatos formában.

Ez a fajta támadás általában véve a politikai élet egésze ellen irányul, magának az olyan-amilyen demokratikus politikai rendszernek a közvetett kétségbevonását jelenti – a javaslatok tartalmától függetlenül. A populista demagógia új változata ez, olyasmi, ami-ben Medgyessy korábban nem jeleskedett. Az utóbbi évtizedben ez Horn Gyula specialitása volt, igaz, ő értett is hozzá. Messzebbre visszatekintve meg – talán van, aki még emlékszik rá – mintha a néhai Marosán György politikai kultúrájának reinkarnációja lenne ez. Amit az is indokol, hogy nevezett egykoron szociáldemokrata volt, akit a Magyar Dolgozók Pártja, a kommunista párt felé sodort az élet. Az MSZP a maga sajátos módján ugyanezen az úton jár, igaz, a kor szellemének megfelelően visszafelé. Az utódpárt most a szociáldemokrata párttá válást tekinti legfőbb feladatának.

S ha a történelmi előzmények felé fordulunk, akkor mi sem természetesebb, mint egy Deák-év után Deákat idézni. A magát természetesen „a haza bölcse” reinkarnációjaként szemlélni igyekvő s ehhez elszánt propagandisták szolgálatát is örömmel vevő miniszterelnök azonban abban a szerepben mutatkozik, amit Deák egy 1868-as beszédében a leghatározottabban elutasított.

Deák tudta, hogy a kiegyezés rendszere bírálható, maga mindig olyan alapnak tekintette, amelyet tovább kell építeni. De az esetleges elégedetlenség nem jelenthette azt, hogy ami működik, azt szét kell verni. Nos, a mi mai alkotmányosságunk, terheivel, bizonytalanságaival, bírálhatóságával együtt is működik, s megfelel annak a feladatnak, amire létrejött. Erre gondoljunk, amikor Deák sok pontján oly aktuális szövegét olvassuk.

„Egyszer egy hírneves orvoshoz ment egy úr tőle tanácsot és orvoslást kérve betegségében, az orvos hajlott kérelmére, s fölszólítá, mondaná el baját. A beteg elmondá, hogy neki sem valami súlyos, sem folytonos fájdalmai nincsenek; elmondá, hogy étvágya különösen jó, hogy minden orgánusai betöltik hivatásukat, hogy álma nagyon jó, s háborgatás nélkül alszik reggelig, hogy erőteljesen mozoghat, hogy vadászni, lovagolni képes fáradtság nélkül, hogy neki kedélybaja nincs, sőt inkább kedélyre derült.

Erre az orvos belevág: 'Hisz ha mindettől meg akar menekülni, erre az orvosság igen könnyű. Igen könnyen el lehet azt érni, hogy sem étvágya, sem nyugodt álma ne legyen, s kedélye is le legyen hangolva.' Ezt felelem én részemről is azoknak, kik a meglévő állapotot ócsárolják. El lehet mondani, hogy közjogi tekintetben tetteleg sohasem voltunk oly helyzetben, mint most. El lehet mondani, hogy a mohácsi vész óta Szent István koronájának országai így együtt soha nem voltak, mint most. ... El lehet mondani, hogy ily kevés súrlódás és keserűség köztünk s Ausztria közt sohasem volt, mint most. El lehet mondani, hogy az a külföldi tőke, mely még a határszélig is óvakodott eljönni, most mégis nagyobb mértékben és könnyebben foly be az országba, és a mi népünk elég ügyes, elég eszélyes ezt a haza javára felhasználni." – így Deák, és még folytatja is a helyzet előnyeit ecsetelve. Aztán így fejezi be: „Ha mindezeket meg akarjuk dönteni, akkor támadjuk meg az alapot, a kiegyezkedést, és valószínűleg meg lesz döntve.” Zárójelben még azt teszi hozzá az egykori tudósítás: *Éljenzés.*

Mármost mi az akkori állapotokhoz hasonló jókkal nem dicsekedhettünk. Antall József egykor azt mondotta elégedetlenségre, hogy „*Tetszettek volna forradalmat csinálni!*”

A mai helyzet előtt nem volt forradalom. Nem volt két évtizedes erőgyűjtés és gyarapodás. Tehát Deákhhoz hasonlatos elégedettségnek nem adhat hangot a magyar társadalom. De maga a politikai berendezkedés, pártokkal, parlament által választott, pártok fölötti köztársasági elnökkel, választásokkal alkalmas arra, hogy politikai véleményeket, alternatívákat dolgozzon ki, s kifejezze a társadalom akaratát. Amennyiben ebben zavarok mutatkoznak, ahogyan láttunk már példát erre, az nem a szerkezetből következik, hanem a működtetésből. „*Tetszettek volna jobban kormányozni!*” mondhatná a kormánypárt a mai kormányosoknak. Vezetője azonban mást csinál: megtámadja, amiben idáig konszenzus volt, s teszi ezt úgy, hogy abban nem a korrekció, hanem a hatalom birtoklásának vágya látszik meghatározónak. Amihez azt sem tartja nagy árnak, hogy a rendszerváltás és változás legsikeresebb elemét támadja meg.

E sorok írásának idejéig manővere a médiát nézve sikeresnek látszik. Megtörtént az, amire az első száz nap óta nem volt példa: a kormányfő uralja a kommunikációs teret. Láttuk azonban, hogy

mi következett az után a száz nap után. Aligha lesz ez másként az alkotmányjoggal kapcsolatos „jóléti rendszerváltás” száz napját követően. Azt is sikerült fokozni: a *jólét* eufóriáját a program *jobb létre szenderülése* követte.

GÁSPÁR G. JÁNOS

HAMBURG EURÓPA MODELLJE?

Hamburgban, Németország legkisebb szövetségi államában, de 1,7 millió lakójával második legnagyobb városában a február 29-én tartott előrehozott választásokon jószerével újra azt tapasztalhattuk, amit 2002 novemberében Ausztriában. A jobb- és baloldali szavazatok arányának nem meghatározó változása mellett a politikai jobboldalon teljesen átrendeződtek az erők. A Német Kereszténydemokrata Unió 21 százaléknyi, valamivel több szavazatot szívott fel, mint amennyit e voksoláskor történt teljes elenyészésével a kettéhasadt, Ronald B. Schill-féle Jogállami Offenzíva Pártja elvesztett. A helyi kormányban korábban igazságügyi, majd a botrányos körülmények között feloszlattott új ciklusban belügyminiszter Schill extrém történetei nem voltak elegendőek választási ígéreteinek érdemi eredményekre váltásához. A szegényebb körzetek lakói fogadókészek voltak az igazságügyi, bűnügyi szigorítások rendteremtésének, vagy egyszerűen a kikötővárosban a bevándorlással összefüggésbe hozott, ijesztő kábítószeres helyzet javításának ígérvényére. Miután a bejelentés nélküli külföldiek a kínzás vagy vallatás határát jelentő kényszer-gyomormosztatások elől menekülve valóban eltűntek a városból (bár a közbiztonság érdekében hangoztatott többlet rendőri jelenlét csak az előkelőbb városrészek osztályrésze lett), a szerényebb életkörülményű polgárok azt tapasztalhatták, hogy helyzetük mindez által kevéssé javult. Mindebből leginkább az az érdekes, hogy a *populista* párt, zömében korábban baloldali és protest szavazói, a külvárosi közönység, az üzenet és vonzó arculat nélküli baloldal helyett a Schill-féle extrém párt zsilipjén keresztül a mérsékelt jobbközép szavazótáborba hoztak erősítést. Olyan eredmény született a vörös fellegvárnak számító kikötővárosban, amihez foghatót a konzervatívok csak 1953-ban tudtak elérni, amikor közös listán indultak az FDP-vel. Ennek megállapí-

tásához elég nem pusztán az előző, hanem még néhány korábbi választási eredményt összehasonlítani, a választói csoportok mozgásának felderítésére.

Azóta, március 7-ével a görög Pán-Hellén Szocialista Mozgalom elvesztette az előző választáson már megingott hatalmát az egyedül is biztos többséget szerzett Új Demokrácia kereszténydemokrata pártjával szemben. Ezzel Európa gazdagabb, a nyugathoz sorolt felén csak három baloldali kormány marad: a brit, a német, valamint a hagyományosan legnagyobb pártként kisebbségben kormányzó, és munkájában így több évtizedes konszenzusos tapasztalatokat szerzett svéd Szociáldemokrata Munkáspárté.

A hazai közírás még nem vett róla tudomást, de az újbaldaliságnak elnevezett balközép tőkepártiság úgy tűnik, csak ideiglenes megoldást jelentett a nyugat nagy baloldali pártjainak. Az iraki megoldásra népszerűségét rááldozó Tony Blair már jó ideje újra a hagyományos baloldali, szakszervezeti érvelést egyre inkább figyelembe véve fogalmazza beszédeit. Németország gazdasági bajaira Schröder láthatólag nem tud úgy megoldásokat javasolni, hogy ne sértené, ne háborítaná fel a pártján belül az uralma kezdetén sértetten elvonult Oscar Lafontainnel megjeleníthető klasszikus szociáldemokráciát és a hagyományos választói csoportokat. Minden európai szocialista, vagy szociáldemokrata párt az előtt a reménytelen feladat előtt áll, hogy a modern globalista gazdaság kikezdte, darabolja hagyományos és tömegpárti kiépülésük idején még egységes bázisukat, amelynek megnyerésére évtizedeken át a jóléti intézkedések kiterjesztése jelentette az egyszerű receptet. Fogyatozik a bázisuk, a társadalomnak ez a jellemzően szervezett alkalmazotti rétege önmagában már nem elégséges a választások megnyerésére. Ezzel egyszerre jelentkezik a további növekedés (ezzel a többlet elosztható javak) korlátozódása, ezt tovább erősítve a társadalom elöregedése. A jóléti rendszerek további fenntarthatatlansága egyre nehezebben leplezhető. Ez pedig a programját, fő üzenetét pontosan erre a kérdésre összpontosító baloldalnak súlyosabb csapás az ezzel a problémával szintén szembesülő, de más hagyományos értékekkel, valamint a tulajdonpártisággal operáló jobboldali vetélytársaknak. Blair diszkrét kommunikációs visszakanyarodása és Schröder népszerűségének mélyrepülése ugyanennek a jelenségnek a változatai. Ez az erősbödő folyamat a jobboldalnak folyamato-

san szállítja az előnyszerzési lehetőséget, ha bizonyos körülmények között nem is lehet képes garantálni a biztos sikert. Ez utóbbiért mindig meg kell dolgozni a politikai piacon. Így Hollandiában Fortuyn feltűnését követő gyors halála miatt a baloldaltól már leszakadt, elégedetlen, protest szavazók nagyrészt a szociáldemokraták szavazótáborába tértek vissza. Szakmaiatlan ugyanakkor az a sajtóban számos helyen publikált állítás, hogy a német Hamburggal szemben a „vörösök” az ausztriai Salzburgot vették el a „feketektől” a március 7-ei tartományi választásokon. Kétségtelen, hogy gyengébb szereplésével az Osztrák Néppárt a karintiai és salzburgi választásokon nyilván az országos koalíció árát fizette meg. Ám a számokat vizsgálva látható, hogy az ÖVP a híres érseki székhelyen *egyetlen százalékos* és *egyetlen mandátumot* veszített csupán. A baloldal a Szabadságpárt jelentős visszaesése, valamint ezúttal a szocialisták által be-, illetve visszagyűjtött liberális és megint csak protestáló szavazatok révén szerezte meg a város vezetését. Ugyanebben az időben Karintiában Jörg Haider sorsáról szólt a döntés. A FPÖ fenegyereke némileg növelte támogatottságát, holott, aki a távozását kívánta, a baloldalra szavazott – ilyen pedig a néppártiak körében is szép számmal akad. Végül is a konzervatívok jelentős visszaesése ellenére a barna-fekete koalíció biztos többséget szerzett a szövetségi tartomány parlamentjében. Ezek a csaták kevésbé állnak összefüggésben a hosszabb távú folyamatokkal, de minderre választ kaphatunk június 13-a körül a fél kontinensen tartandó politikai véleménynyilvánítás alkalmával, ahol az Európai Parlament összetételéről döntenek a 25 állam választópolgárai.

(Az írás a március 14-én tartott spanyol választások előtt született.)

GYULAI GYÖRGY

AZ AMERIKAI KÜLPOLITIKA ÉS AZ ELNÖKVÁLASZTÁS

Ahogy januártól fókuszba került az elnökválasztási küzdelem Amerikában, felerősödött a vita az amerikai külpolitikáról. Az évet értékelő és programadó State of the Union beszédében George Bush elnök semmi jelét nem mutatta, hogy változtatna a külpolitikai irányvonalon. Az iraki invázió, a terrorizmus kap-

csán ugyanazokat a gondolatokat mondta el, mint egy évvel ezelőtt. A politika helyes, és folytatni kell – ez volt az üzenet. Ez beillesztett az egész beszéd szellemébe: nyilvánvaló, hogy Bush választási kampányában az önkritika nem fog helyet kapni.

Ez a választási kampány éles lesz, és már márciusban súlyos bírálatokat vágott egymás fejéhez Bush és várható ellenfele, John Kerry szenátor Massachussettsből, a Kennedy-klán támogatója. Bush tanácsadói sem tagadják, hogy szoros versenyre számítnak. Kerrynek van képessége és esélye arra, hogy maga mögé állítsa a választók felét. Erősíti őt az is, hogy a Demokrata Párt régóta nem tapasztalt egységben sorakozott mögéje. Egyesíti őket a cél: leváltani George W. Busht és neokonzervatív-neoliberális csapatát.

Ez is jelzi azt, milyen megosztott ország ma az Egyesült Államok – és így van ez a külpolitika ügyében is. Az európai és magyar vélekedések amerikai külpolitikáról beszélnek, azonban ma pontosabb volna az elnök külpolitikájáról beszélni, amelyet az amerikaiaknak jelentős hányada ellenez vagy erősen bírál.

Az ifjabb Bush sok tekintetben más politikát folytat, mint apja tette. Különösen igaz ez a külpolitikára. 2000-ben nagyjából ugyanaz a külpolitikai csapat jött vissza a Fehér Háza és a kormányba, mint amelyik nyolc évvel azelőtt, Clinton győzelmekor távozott. Ugyanaz – de csak nagyjából. Itt van Powell és Dick Cheney, meg Condoleezza Rice. De a hiányok is jelentősek: nem jött vissza a külügyminiszter és helyettese, James Baker és Lawrence Eagleburger, nem jött vissza Brent Scowcroft, a nemzetbiztonsági tanácsadó. Mindezt koruk, egészségük is magyarázhatja. De fiatalabb munkatársaik nem kerültek politikatervezői pozíciókba. A súlypont Cheney lett most – és nem Powell, nem a nemzetbiztonsági tanácsadó. S a legnagyobb különbség a két elnök, apa és fia közt van. Az idősebbik Bush, George Herbert mögött hatalmas diplomáciai és hírszerzési tapasztalat állt, amikor hivatalba lépett: és mindezt rendkívül árnyaltan használta. Érzékeny volt, de kemény és határozott, és nem kérdés – bár erről ritkán esik szó –, hogy a hidegháború befejezésében a végjátékot ő vezérelte végig a nemzetközi politikában, rendkívül tudatos és higgadt vonalvezetéssel. Ennek a sikernek egyik titka az volt, hogy konzultációk sorát szentelte a külpolitika nemzeti egységének megteremtésére, és fontos lépéseihez meg tudta nyerni a teljes Kongresszus támogatását.

Várhattuk volna, hogy fia hasonló utat választ. Miközben a világsajtó a cowboy-elnökről cikkezett 2000 végén, a bennfentesek tudták, hogy az ifjabb George (W.) ugyan valóban nem tanult sokat a Yale egyetemen, de a családi asztalnál a külpolitika magánakadémiai kurzusát hallgathatta végig az évek során – olyan többlet ez, amit semmilyen egyetemi képzés nem tud megadni. Hiszen az idősebbik Bush Kínában volt nagykövet, majd a CIA igazgatója, és nyolc éven át alelnök, hogy csak a fontosabb posztjait említsük. De a bennfentesek egy része azt is tudta, hogy az ifjabb George körül inkább a radikális Reagan-csapat, mint apja emberei sürgölődnek, különösen az a Dick Cheney, aki 1991-ben az Öböl-háborút a végső győzelemig, azaz Szaddam eltávolításáig akarta folytatni (s ebben valószínűleg igaza volt). Cheneyvel szemben akkor az idősebb Bush Powellre – és feltehetőleg Fejszál szaudi királyra – hallgott.

Az ifjabb Bush tehát nem az apai örökséget folytatta a külpolitikában – abban sem. Nem kérdés, hogy apját, akinek az újraválasztási hadjárat nem sikerült, vesztesnek tartotta a külpolitikában is, bár a tények mást mutatnak. George W. elvetette az apai iskola több alapelemét, elsősorban a konszenzusteremtés fontos szerepét, a külpolitika támogatásának széles körű megszervezését otthon és külföldön. Az idősebb Bush például több telefonbeszélgetést folytatott Antall Józseffel hajnali órán (ittthoni idő szerint éjfél és egy óra között) kritikus világpolitikai helyzetekben, és személyes találkozóikon is mindig órányit beszélgettek – Bush, mint kedves iróniával mondta, mindig meghallgatta Antall tanári előadásait. Függetlenül Antall rendkívüli képességeitől, nem hiszem, hogy az ifjabb Bush egy a miénkhez hasonló méretű ország miniszterelnökével rendszeresen konzultáljon világpolitikai kérdésekben. Nem tudjuk, hogy Chiracot hányszor hívta fel, de valószínűleg nem túl gyakran. Az ifjabb Bush kevesebb emberrel tanácskozik – elsősorban belső körére támaszkodik, amelyben Cheney, Rumsfeld és Paul Wolfowitz az erőfölény kihasználásának híve, a neokonzervatív – valójában neoliberais – értelmiségiek, mint Karl Rove és Richard Perle pedig a határozott amerikai fellépés erkölcsi, ideologikus igazát vallják.

Nos, ez a gárda áthágott egy sor finom határt az elmúlt négy évben, s ezek együttes hatása hatalmas vihart aratott otthon és külföldön egyaránt, és sok helyen száznyolcvan fokos fordulatot

hozott az amerikai politika megítélésében. Ez az elutasítás hisztérikus és szélsőséges, és sanda érdekek is szítják. De a politika tervezőinek mindig figyelembe kellene venniük, hogy lépéseik tömegérzelmekeket keltenek, s ezeknek kezelése része kell legyen a stratégiának. Tudni kell például, hogy az erő fitogtatása mindig, mindenütt visszaüt a közvélekedésben, de még barátaink ítéletében is.

Mi az, ami átbillent a Bush-politikában – és annak megítélésében – a láthatatlan határok túloldalára? A kétségtelen amerikai dominancia ma egyeduralmi törekvésnek látszik, az érdekek és az igazság makacs követése a nemzetközi jog felrúgásának, a határozottság zsarolásnak, az önbizalom önhittségnek – nem kell folytatnom, mindenki ismeri a sort. Az érem másik oldala pedig azt mutatja, hogy a Bush-csapat a szövetségi kritikát gyakran támadásnak veszi, az óvatos intéseket hűtlenségnek. Amerika szerepét a Bush-csapat olyan világtörténelmi színpadon ábrázolja, ahol csak jók és rosszak vannak, és a díszlet fekete-fehér – holott világos a játékban az érdekek szerepe is.

Európaiak többnyire nem értik ennek a politikának az érzelmi hátterét, gyökereit. Pedig Bush elnök ehhez a külpolitikához, ehhez a világlátáshoz hatalmas támogatást kapott a választóktól 2001. szeptember 11-től kezdve, s ez a támogatás, bár egyre csökken, máig tart. Az iraki inváziót például John Kerry is megszavazta a szenátusban annak idején. Az iraki háború indokoltságáról kevés vita van ma Amerikában. A lejátzás mikéntje a vita tárgya.

Az egyetértés alapja pedig az a döbbenet és az a félelem, amit 2001 szeptemberének merényletei okoztak az amerikai emberben. Az amerikaiak csak így hívják az eseményt: nine-eleven, kilenc-tizenegy, ahogy mi mondunk október huszonharmadikát, és csak mi értjük – és talán mi sem –, hogy ez mi mindent jelent. Egy darabig a külföld is érezte és értette ezt a döbbenetet, és el is hangzott minden okos szó és minden közhely, ami elhangozhatott az első pillanatban. De aztán felejtettük az ügyet, és más események halványították el a két torony leomlásának pokoli képeit. Elfelejtettük, amit az első pillanatban rögtön felfogtunk, aztán szétbeszéltünk: az esemény kimondható és kimondhatatlan szimbolikus jelentését.

Amerika azonban nem felejt, és ezen nem lehet csodálkozni. Inkább a mi feledékenységünk a furcsa. Az a furcsa, hogy többen fi-

gyelnek oda az összeesküvés-elméletek örök őrültjeire és szélhámosaira („Bush tudta!”), mint azokra, akik értik, hogy az egész fehér civilizációt ütötték gyomorszájon 2001. szeptember 11-én. Márpedig, akarjuk vagy nem akarjuk, szeretjük vagy nem szeretjük, annak mi, európaiak is részesei vagyunk. Bennünket is gyomorszájon vágta. Bennünket is érhet hasonló csapás.

(Cikkemnek ezt a részét még a március 11-i madridi robbantások előtt írtam.)

Ezt a mélyütést Amerika még nem dolgozta fel. Tegyük hozzá, hogy az elnök sem. Csak érezte biztosan, a zsigereiben, hogy mit kell tennie. Ahol a döbbenet és a félelem görcse tart, ott az erély és a gyors visszacsapás, az egyszerű magyarázatok hatnak. Nem kérdés, a politika logikája is gyors cselekvést sürget ilyenkor. Aki nem vág vissza ekkora provokációra, gyengének látszik, és egy világhatalom nem mutathat gyengeséget.

Ennek a csapásnak a mélyén ott dolgozik egy másik súlyos esemény lelki hatása is: a technológiai részvények 1999-ben kezdődött árzuhanása, amely közvetlenül vagy közvetve minden amerikai sűjt.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy ebben a lelkiállapotban az amerikai kormány zokon vette Franciaország és Oroszország összjátékát a Biztonsági Tanácsban. Európában sokan a nemzetközi jog és az európai szellem diadalának, az európai egység megújulásának tartják Amerika javaslatának vétőjét – én azt hiszem, hogy nagyon naiv az, aki a francia, német és orosz viselkedésben nem sejti az anyagi érdekeket, a hátsó gondolatokat és régi indulatok atavisztikus felbukkanását. Egyetlen mentsége Chiracnak és Putyinnak, és Schrödernek is, hogy mindhármuknak hatalmas mulmán kisebbséggel kell együttélniük, s velük *modus vivendi* kialakítaniuk hosszabb távra. Ennek módozatai pedig pozitív eredményeket hozhatnak az egész atlanti civilizáció és az iszlám együttélése szempontjából.

Bush tehát lépett: elindult, és a NATO-ban és azon kívül egyenként kereste meg szövetségeseit. Nem volt nehéz a koalíciót összeállítani: Blair és Aznar nagy határozottsággal, Berlusconi kisebb této-vázással Bush mellé állt – ennyit ér az új európai egység csodája. De odaállt Japán is, Ausztrália, s egy sor kisebb ország. A baj az – s itt kezdődik a Demokrata Párt és jó néhány független szakértő kritikája –, hogy a katonai akció sikerében megerősödött Bush nem pró-

bálta meg helyreállítani a megbomlott NATO-egységet, nem adott valódi esélyt a hűvös francia és német kapcsolat helyreállításának. A Bush-nyelvezetben továbbra is a koalíció szerepel, s nem a szövetség, az alliance – vagyis a NATO. A katonai siker egyelőre nem oldotta a Bush-csapatban az ENSZ-pofon görcsét – pedig koalíciókat szervezni mindig fáradtságosabb művelet, és működési zavarokkal jár, mint a létező kereteket használni fel. És ott áll a tagadhatatlan tény, hogy a világ egyetlen jól működő biztonsági formációja a NATO, immár több mint fél évszázada, és mögötte remekül szervezett irányítási, stratégiai, logisztikai struktúra áll. Emlékezzünk a balkáni háborúra: tízezrek halálát, százezrek földönfutóvá válását okozta az Európai Unió és az ENSZ évekig tartó tétovázása, kivárása, zavaros közvetítése – Boszniát a NATO fellépése mentette meg a további pusztítástól, s ezt Clinton és Chirac egyetértése tette lehetővé. A nemzetközi jog elsiratóinak el kell gondolkozniuk azon, hogy az ENSZ döntési mechanizmusa hányszor akadályozta meg a nemzetközi fellépést a népirtással szemben az elmúlt évtizedben. E kudarcok fényében nyilvánvaló, hogy a nemzetközi jog és az ENSZ újragondolása halaszthatatlan feladat.

A NATO politikai testületeinek elhanyagolása, háttérbe szorítása immár amerikai oldalról történik – ez példátlan fejlemény, s ha ez maradna a politikai irányvonal Washingtonban, annak súlyos következményei lennének az egész világ stabilitására nézve. A NATO-szövetség mentális, kommunikációs helyreállítása mellett már az összel hosszasan érvelt a Foreign Affairs oldalain Ronald Asmus, Madeleine Albright volt helyettes államtitkára. Hogy milyen fontos a NATO a józanul gondolkodók számára, azt Michéle Alliot-Marie, a francia honvédelem miniszter asszonyának január végi washingtoni sajtóértekezlete bizonyítja: a közös európai véderő afrikai és afganisztáni akcióit kiegészítő tevékenységnek nevezte a miniszter, amely elsősorban humanitárius és rendfenntartó feladatok megoldására képes, és nem ellentétet, hanem munkamegosztást jelent a NATO és az EU viszonyában. Ez a motívum arra utal, hogy a közeledés szükségét Párizsban is látják.

E történetnek furcsa mellékszála Bushnak Putyinhoz fűződő kapcsolata, amelyet szintén rengeteg kritika ér. Az iszlám fundamentalizmus elleni fellépés ugyan az érdekek bizonyos egybeesését hozta, de ennek jelentőségét túlbecsülni, szentimentális gesztusok-

kal növelni nem szabad, mondják a bírálók. Mit segít Amerikának az a Putyin, kérdezi a sakkvilágbajnok Garri Kaszparov a Wall Street Journalban, aki a csecsen kérdést, de Moszkva közbiztonságát sem tudja megoldani? Egyre több kritika éri az amerikai közvéleményben Putyin fellépését a jogállamiság, a vélemény szabadság ellen, és orosz hatalmi politikáját Csecsenföldön, Ukrajnában és Belorussziában. Oroszország stabilitása mindenkinek érdeke, mondják a kritikusok – de ezt nem lehet elvtelenül támogatni.

Irakban a Bush-kormányzat felismerte a helyzet diktátumát, hogy a normalizációhoz, az ország egyben tartásához, demokratikus reformjához be kell vonni az ENSZ-et a rendezési folyamatba. Ez még csak korrekció, nem fordulat Bush politikájában. Kerry radikálisabban fogalmaz ebben a kérdésben. „Megválasztásom esetén el fogok menni az ENSZ-be, és új kapcsolatot ajánlok fel Amerika nevében” – mondta el több alkalommal az előválasztási hadjárat során. Ennek a visszatérésnek bizonyára lenne majd ára is, az ENSZ reformja, erről azonban Kerry most nem szól. Most a nyitás gesztusa a fontos neki, amelyet Bush vonalvezetésével lehet szembe állítani, azzal a politikával, amely Kerry szerint gőgös, túlideologizált és elhibázott.

Mint említettem, kevesen vonják kétségbe az amerikai közvéleményben az iraki invázió jogosultságát. A demokrata előválasztások során sokáig éllovas, de végül vesztes Howard Dean, aki kampányában ellenezte az iraki beavatkozást, meglepő – realista – választ adott március elején a kérdésre, mit javasolna John Kerrynek, ha megválasztanák elnöknek, mi lesz a feladat Irakban. Irakban hosszú jelenlétre kell berendezkednünk, mondta Dean: létre kell hozni a demokrácia intézményeit, és az egyetértést a nagy vallási és etnikai csoportok között. Ez hosszú éveket jelent, fejezte be Dean. A másik vesztes demokrata jelölt, Wesley Clark tábornok, aki elhibázottnak tartja az iraki akciót, kampánya során nem tudott jó választ adni arra a kérdésre, hogy miben különbözik ez az akció Szerbia bombázásától, amelyet NATO-főparancsnokként ő vezényelt.

Az amerikai politikusok egyetértének abban, hogy Irak kulcsfontosságú pont a Közel-Kelet stratégiájában, és Szaddam személyisége és hirdetett céljai, fegyverkezési programjának ismert részletei mind a súlyos háború kockázatát ígérték. Szaddam háborúi, a kurdok elleni gáztámadások, a százezernél több halottat feltárt

LUBLÓ VÁR, 1900 KÖRÜL

tömegsírok elég vádat hoznak fel e diktátor ellen. Jellegzetes például Tom Tancredo coloradói képviselő minapi érvelése, aki szerint, ha a Nyugat elfoglalta volna a hitleri Németországot 1936-ban, akkor ötvenmillió ember halálának veszi elejét. Bizonyára ez a megelőző csapás is járt volna emberáldozattal, bizonyára sok nehézséggel kellett volna megküzdeniük a megszállóknak, folytatta Tancredo, és akadtak volna akkor is olyanok, akik azt kérdezik: vajon bizonyos-e, hogy Hitler megtámadta volna szomszédjait.

Ion Pacepa tábornok, Ceausescu hírszerzésének az 80-as évek elején disszidált feje részletesen ismertette az ősszel egy cikkben azt az eljárásmodot, amellyel a szovjet szakértők ellátták a kémiai fegyverek vásárlóit (Irakot, Líbiát) ellenőrzés veszélye esetére. Az anyagot elégetik, de a gyengébb minőségű le is bomlik két hónap alatt, azzal nincs teendő. Csak a technológiai leírást kell acélbőröndben elrejtetni biztos helyen – például vízfenéken. Egy ilyen koffert az amerikai csapatok meg is találtak, ami nagy csoda, mondhatni valószínűtlen szerencse, tekintvén Irak nagyságát, hatalmas, kiismerhetetlen sivatagait és kopár hegységeit. Pacepa tábornok, aki máig rejtkehelyen él az Egyesült Államokban, arra is

felhívta a figyelmet, hogy Bush invázója előtt néhány nappal szakértők kíséretében Bagdadban járt az iraki vegyifegyverprogram egykori felépítője – aki nem más, mint a későbbi KGB-főnök, majd külügyminiszter Jevgenyij Primakov. Szaddam „akivel nem kávézni ültek le”, magas kitüntetésben részesítette őket.

Az ENSZ-ellenőrök egy évtized alatt gyűjtött adatai világosan feltárták Szaddam szándékait, bármennyire is akadályozták munkájukat a helyszínen. Ehhez oda lehet tenni a hírszerzések által feltárt adatokat Szaddam friss fegyverrendeléseiről. Az, hogy Kadhafi most hirtelen feladta vegyi- és atomfegyverprogramját az amerikaiaknak, szintén világos jelzés. A mozaik – amelynek rengeteg más eleme van – egyértelmű képet ad. A vitákat nem az okozza tehát Amerikában, hogy kétség merült fel Szaddam veszélyességéről. Hanem az, hogy a CIA nem tudott elegendő adatot tenni a bizonyító anyaghoz. Ez újabb adalék a CIA működési zavarairól, és nem csoda, hogy mindkét pártban sokan követelik – már 2001 szeptembere óta –, hogy Bush váltsa le a CIA vezetőit, és az ügynökség hajtson végre belső reformot. A Kongresszusban egymást érik a CIA éles meghallgatásai, de az elnök egyelőre a helyén hagyta George Tenet CIA-igazgatót. Ez annál meglepőbb, mert Bush és Blair, miután a Biztonsági Tanács sarokba sakkozta őket, főlegesen sokat hivatkozott a tömegfegyverek CIA-bizonyítékaira, s ezzel formálisan erre az ingatagnak bizonyult évrre szűkítette a beavatkozás okait.

Így fest ma a külpolitikai vélekedések spektruma az amerikai külpolitikában. De – hacsak nem romlik a helyzet súlyosan Irakban – nem ezek a viták fognak dönteni az elnökválasztás kimeneteléről. A Demokrata Párt a gazdagok adókedvezményeit, a társadalombiztosítási rendszer törékenységet és fenyegetettségét, a hatalmas államadósságot és a multinacionális cégek gyárainak külföldre költözését hánytorgatja fel kampányában Bushnak. E pillanatban John Kerry népszerűsége eléri az elnökét, de ez megszokott jelenség: az ősszel kezdődött demokrata előválasztási kampány nagy nyilvánosságot biztosított a kormánypolitika bírálatának.

Március közepén Bush is belendült a kampányába – kényszerből, igen korán. Az ő támadásainak központjában Kerry szenátusi múltjának bizonytalanságai, irányváltztatásai állnak. Kerry a Kennedy-varázst igyekszik mozgósítani, hogy feledtesse azt a képet, hogy ő egy habozó, tépelődő Hamlet, ahogy egyik kriti-

kusa mondta – szenátornak kiváló, de Amerika elnökének alkalmatlan. Ezzel az imázssal könnyű szembeállítani Bush határozott, a döntéseket vállaló egyéniségét. Ha pedig felerősödik a homoszexuális aktivisták kampánya a házasság jogáért, Bushhoz újabb hívek csapódnak ellenérzésből, mert ebben az országban a hagyományos értékeket vallja ma is a polgárok többsége.

Hogy változik-e, árnyaltabb lesz-e az amerikai külpolitika, ha Busht újraválasztják, ma még nehéz megjósolni. Egy győzelem után könnyű újragombolni a kabátot, és csendes fordulatot hajtani végre. S ez üdvös volna.

KODOLÁNYI GYULA

A MAGYAR GAZDASÁGPOLITIKA MA: REMÉNYKEDNEK A DOLGOK JOBBRA FORDULÁSÁBAN

Közhely, és abból is a szakállasabb fajta, mely szerint nyitott gazdaság a mienk. Még az elvtársi időkben rendszeresen lehetett hallani ilyesmit: az ország nemzeti jövedelmének 60 százaléka az exportból származik. A mondatnak nincs közgazdasági értelme, és bizonyos, hogy az akkori magyar nemzeti jövedelemnek nem hogy a 60, de a 6 százaléka sem származott a fele részt a KGST-be, másfelől a „konvertibilis” piacokra kivitt árukból. A pártvezetők által olyan sűrűn idézett szám mögött csupán azon statisztikai tény állt, hogy a magyar kivitel értéke a nemzeti jövedelmet száznak véve mintegy 60-at tett ki. Mint ahogy a behozott áruk is mintegy 60 százalékot tettek ki az éves nemzeti jövedelemhez mérve – mégsem mondhatni, hogy az „import a magyar nemzeti jövedelem 60 százalékát viszi el”.

No de a közhely attól az, hogy valami nyilvánvaló igazság bújik meg a szavak mögött. Hazánk akkor is sokat külkereskedő, vagyis nyitott gazdaság volt, és most különösen az. És nem csak statisztikai értelemben. Azonfelül hazánk gazdasági intézményei hasonlultak a külvilágéhoz, gazdaságunk aktivitása pedig érzékeny más országok konjunktúrájára. 2004 tavaszán a magyar gazdaság kilátásai alapvetően azon múlnak, hogy mi lesz Európában.

Még néhány napja azt írtam volna: mi lesz Németországban. Hiszen legnagyobb exportpiacunk a német, és egyéb partnereink közül számos szintén a német gazdaságtól függ. Ha ezen a piacon megnő a kereslet, akkor abból erős szívó hatás következhet a magyar gazdaságra. Ami szintén közhelyes igazság. Az viszont már nem magától értetődő, hanem magyarázatot követel: miként állt elő, hogy mára a kormányzati gazdaságpolitika arra egyszerűsödött: ha az ég kegyelméből végre magára talál a német konjunktúra, akkor 2004-ben lesz esély a magyar gazdasági növekedés gyorsulására, minden negatív hazai tényező ellenére. Ha viszont nem, akkor gyenge évünk lesz.

Nézzük majd meg tehát: miként juthattunk el mára oda, hogy gazdasági kilátásaink ennyire a külső körülállástól függjenek, és ennyire lutriszerű módon. De előtte nem lehet említetlenül hagynunk a spanyol fővárost 2004. március 11-én érő terrortámadást. A kétszáz halottat követelő támadás következményei felszították a spanyolok voksolási szándékait, átírták a szavazóközönségnek a választást megelőzően mért pártpreferenciáit. A direkt politikai, katonapolitikai következményeken túl az is nyilvánvaló, hogy ma nehezen megítélhető mértékben ugyan, de romlottak az európai konjunktúra sanszai. A madridi vérfürdő után ennek a tőzsdei árak, idegesek a tőkepiacok. Féltő, hogy az éppen csak nekilendülő európai üzleti ciklus sebet kapott a madridi pályaudvarokon. Európáról bebizonyosodott: sérülékeny. Mint ahogy Amerikáról is kiderült az 2001-ben.

Amerika azonban a New York-i tragédiát követő gazdasági elbizonytalanodásra nagy katonai költekezéssel, súlyos államadóságok felhalmozásával reagált. De tehette (egy darabig), hiszen a dollár nemzetközi pénz. Az amerikai államnak szívesen adnak kölcsön. Ha pedig gyengül a dollár a kormányzati deficit meglódulásának hatására, hát gyengül. A gyenge dollár még kedvez is az amerikai exportőröknek. Ám Európában más a helyzet. Egyszer: a pénzmennyiséget szabályozó európai központi bank (ECB) független a nemzeti kormányoktól. Másodszor: a tagországok korábbi szerződése tiltja az államháztartási hiányok felhalmozását, a méretes deficiteket. Igaz, éppen a németek és franciák ma nem képesek teljesíteni azokat az ún. maastrichti feltételeket, melyeket annak idején Európa latin felére és az esetleges későbbi csatlakozókra táltak ki. Ám mégis igaz, hogy az Európai Unió nemzeteit egyen-

ként és a közösséget együttvéve fékezik a deficitok felhalmozásában az 1990-es évek elején elfogadott pénzügyi játékszabályok.

Így viszont kizárt, hogy a német gazdaság lokomotívját fel lehetne fűteni az állami kiadásokkal úgy, mint ahogy az ifjabb Bush tette az Egyesült Államokban. De március 11. után eleve nagyobbak a gondok az egész vén kontinensen, mint annak előtte. Nem látni ma még, a madridi vérfürdő másnapján, hogy az utasforgalom szorosabb felügyelete, a biztonsági eljárások szigorítása, az éberség és aggodás életérzése mennyire veti vissza az idegenforgalmat, növeli az áruk és emberek mozgásának költségeit, erősíti a pesszimista hangokat Európában.

És itt kell visszakanyarodnunk a mi belső, hazai gyártású gondjainkhoz. Pillanatokkal az uniós csatlakozás ünnepi pillanatai előtt ott tartunk, hogy nemrég a *Financial Times Deutschland*-ban egy német elemző bukott angyal néven utalt hazánkra: egy ország, amely valaha a reformok és a piacgazdasági átmenet élén járt, ma a tíz jelölt között a legközelebb áll egy általános gazdasági és devizaválság bekövetkeztéhez.

Nem durva hiba így írni rólunk? Hiszen a budapesti értéktőzsdén néhány hónapja rég látott lendülettel emelkednek részvényárfolyamok. A kivitel nő, amint az állami és pártvezetők ma sem felejtik megemlíteni beszédeikben. A kormány közeli közgazdászok és közgazdászok, akik az Antall-kormány idején a fékezhetetlen infláció rémképével riogattak, Orbánék idején mélyen hallgattak (és Medgyessy nagy pénzköltő akciói idején mélyen hallgattak), ma a makroszámok küszöbönálló javulásáról cikkeznek.

Kinek van hát igaza? A hazai és külföldi elemzőknek, akik a magyar gazdaság egyensúlyi mutatóinak riasztó alakulásából vonnak le következtetéseket? Vagy azoknak a befektetőknek, akik nem fordultak el a térségtől, és hazánktól sem?

Segít helyzetünk megértésében, ha ugyanazt tesszük, amit a londoni, frankfurti bankárok, hitelképességi elemzők: összehasonlítunk. Mert lássuk be, kevés nyugati pénzügyembernek van kiforrott és éles Magyarország-képe. A külvilág vár valamit a térségtől, ettől a nyolc plusz kettő csatlakozó országtól; ebben a mezőnyben található a helyünk. Mondhatni: helyezésünk. Tény, ami tény: a sorstársakhoz (s egyben: versenytársakhoz) mért pozícióink romlottak. Holott 1956-tal, majd később a kádári éra látszólagos nyugijának éveiben az ország ázsiója elég jó volt; igaz, akkor Ceausescu és

Husak, Honecker és a szovjet aggastyánok sora alkotta a térségben a választékot. De az élbolyban voltunk az 1990-es évek elején is. Dolgoztak ugyan ellenünk divatok is: a pénzvilágban mindig jól hangzott a lengyel sokkterápia, míg mások jó darabig hitelt adtak Klaus akkori cseh miniszterelnök magabiztos megnyilvánulásainak. A divatok változnak, ám bizton állíthatom: gazdaságunk szerkezeti átalakulása sikeresebbnek bizonyult, mint a lengyeleké, vagy akár a cseheké.

A makrogazdasági mutatók azonban végig problematikusak voltak, és ma is gondot jeleznek. Az unió statisztikai hatósága, az Eurostat közzétette a tizenöt mai, valamint a tíz jövőbeli tagország költségvetési egyenlegét és az államadósság mértékét, s ezek terén nem állunk jól. Tudni kell: e mutatók több okból fontosak. Fontosak nekünk, mert megmutatják, hogy ezekben az években a mostani generációk mekkora terhet pakolnak a későbbiek vállaira (a költségvetési hiány léteével, mértékével kapcsolatos állampénzügyi és egyben erkölcsi kérdés ugyanis ez); illetve mekkora öröklött terheket hurcolunk (az államadósság eddigi mértéke pedig ilyesmiről szól). A számok: 2002-ben az egyéves bruttó hazai össztermék (GDP) 9,3 százaléka rágott az állami költségvetés hiánya – történelmi léptékben is párját ritkítóan nagy deficit ez. A tavaly évre pedig 5,9 %-os deficitet mértek; ez jóval több annál, amit a Medgyessy-kormány elfogadtatott az Országgyűléssel, de még azt a hiánymutatót is felülmúlja, amelyre hivatkozással az év elején a pénzügyminisztert menesztették. Az államadósságnak a nemzeti jövedelemhez mért hányada pedig az Eurostat szerint 2003 végén a GDP 59 százalékát teszi ki. Ez a fontos szám azt mutatja, hogy mekkora a magyar állam külső és belső eladósodottságának mértéke.

A szám hozzámérhető a többiekéhez. Nos: a nyolc volt tervgazdaság között vitán felül ma hazánk a legnagyobb mértékű államadósság. Ami nálunk 59%, az a lengyeleknél 45%, a cseheknel 38%, a szlovénoknál 27%, az észteknel 6%. Nem irigyelhetjük az ő történelmi örökségüket, de az is tény, hogy az 1990 előttről örökölt adósságunk terhei máig nagyobbak, mint a többi sorstárs országé. Gazdaságunk részben emiatt is inflációsabb másoknál, és érzékenyebb a külső pénzvilág ítéletére, hiszen attól jobban függ, mint egy kevésbé eladósodott gazdaság.

A nemzetközi pénzvilág egyébként azzal számol, hogy a kelet-közép-európai térségben az EU-belépéskor és azt követően – ahogy

ezt a korábbi európai bővítések példái mutatják – tovább gyorsul a gazdasági felzárkózás, a pénzügyi adatokban kimutatható konvergencia. Erre spekulálnak azok a külföldi befektetők, akik magyar, szlovák, lengyel állampapírokat vesznek: a nemzeti valuták megszűnésével a követeléseiket belátható időn belül euróban kapják meg. Erre a konvergenciára bázíroznak azok a külföldiek, akik földet, ingatlant, vállalati részvényt vásárolnak nálunk. Most, amikor Nyugaton nyomottak a kamatlábak, a törekeny európai konjunktúra miatt mérsékeltek a tőzsdei kilátások, a szokásosnál jobb üzletnek látszik nagy kamatozású magyar állampapírt, alulértékelt magyar részvényt, földet, házat venni.

Másfelől viszont itt vannak a nyomasztó államháztartási adatok. Ezek alapján jutottak az idézett német szaklapban az elemzők a borús következtetéseikre. Reméljük, nem lesz igazuk. Anál azért ma is erőteljesebbnek, versenyképesebbnek érezzük gazdaságunkat. Ám mégis jogos a kérdés: mitől és hogyan csúszunk le a korábbi vezető pozícióból a mostaniba?

Ezeket a hasábokon már sajnos volt okom elmondani: a kormányzat gazdaságpolitikai teljesítménye nagy teher gazdaságunkon. Hoztak rossz döntéseket, de még súlyosabb a kormányzat döntésképtelensége. Itt van az *euróra való áttérés* kérdése, amely ma a legjelentősebb gazdasági dilemma. A helyzet a következő: amikor most májusban belépünk az Unióba, egyben belátható időn belül kötelesek vagyunk az ún. Gazdasági és Monetáris Unióba (GMU) – vagyis az eurózónába – is belépni. A GMU-ba való bejutáshoz azonban előzőleg részletes mutatórendszert kell teljesítenie a jelölt országnak. A mutatók között van az infláció, a kamatszint, a költségvetés hiánya, az államadósság mértéke, a nemzeti fizetőeszköz viszonylagos stabilitása. Csupa olyan mutató, amellyel bajunk van, lehet. A gond tehát kettős: a túlzott deficit vagy a nagy infláció egyfelől rossz a magyar polgároknak, másfelől veszélyezteti egy vállalt kormányzati kötelezettség teljesítését is.

Mondhatná valaki: nem is kellene törnünk magunkat, hogy az elsők között jussunk be az eurózónába. Igen ám, de Medgyessy már tavaly nyáron bejelentette, hogy hazánk 2008. január elsején kívánja az euróval felváltani a forintot. Ehhez 2006–2007 során kellene teljesíteni a feltételeket, ám ahhoz már tavaly jobban kellett volna állniuk az állampénzügyeknek. Ráadásul 2006 választási év – nehéz elképzelni 2002 ismeretében, hogy ugyanez a kormány ad-

digra képes rendbe hozni az állampénzügyeket. Talán ez a felismerés vitte rá Medgyessyt, hogy ez év elején az új pénzügyminiszter megnevezésekor bejelentse: Draskovicstól márciusban várja az előző nyári döntés végrehajthatóságának felülvizsgálatát. Az idő telik, a döntést tovább lebegtetik. Lám, egy kardinális kérdésben ugyanazt az improvizálást, határozatlanságot látjuk mi itt bent, és mások az országon kívül, mint annyi más ügyben.

Most azon kell aggódnunk, hogy a külföldi elemzők és befektetők ne veszítsék el maradék bizalmukat, és a tőke ne álljon tova. Fura, hogy 2004-ben ennyire kelljen függnie egy ország kormányzatának a külső finanszírozók vélelmétől. Ez mutatja a kormányzat gazdaságpolitizálásának nyomorúságát: az a politikájuk, hogy várják a német lokomotív húzta külső konjunktúrát. Ami talán el sem indult, vagy ha igen, megeshet, kisiklott a madridi pályaudvarokon történtek miatt. Megint okolhatjuk a külvilágot?

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIII. Nos. 3–4., April 2004, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasz-tói. Published by Magyar Szemle Foundation.

GÁSPÁR GRÓH. *A Godless and European Hungarian.* Editor's Note on poet Bálint Balassi, on the 450th anniversary of his birth.

CHANTAL DELSOL, philosopher, Paris. *The Republic – Narrative-Myth and Myth-Fiction.* A chapter from *La Republic, une question française*, discussing the changes in the meaning of the idea of the republic since the Revolution, and its role as a stumbling block of present-day French politics and modernisation.

GÉZA HERCEGH, diplomatic historian, Former Judge of the International Court at the Hague and the Hungarian Constitutional Court in Budapest. *The Hungarian Conquest According to Anonymus, Part II.* While positivist historians liked to downplay of the authenticity of Medieval chroniclers, recent research and an understanding of context restores much of the credit of the 12th century Anonymus.

LÁSZLÓ CSEH-SZOMBATHY, Chairman of the Hungarian Sociological Society, Member of the Editorial Committee of Magyar Szemle, Budapest. *The Seven Generations. A Family Chronicle.* A brief account, both amusing and wise, of the Cseh-Szombathy family, which begins with a 17th century purveyor to the Vienna Court, and runs through a procession of lawyers, physicians and public figures to young professionals – the offspring of the author – in the present day.

KÁROLY HORÁNYI, poet and literary historian, Library of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest. *On the Threshold of Aquarius, Part II.* An examination of the sources and layers that went into the making of Aquarius (The Deluge, 1947), the satirical and mythological novel by János Kodolányi (1899–1969): totalitarian

power politics, the cosmic myths of Sumer and depth psychology.

BÉLA PETRIK, lawyer, Budapest. *The Populist Idea, Part I. (About the Roots and Beginnings of the Populist Movement)*. A survey, from the Twenties to the end of the Thirties, of the important literary but also political movement that aimed at the bringing of the peasantry into the political and cultural body of the nation.

BÁLINT TÖRÖK, journalist, Budapest. *March 19, 1944, Part I*. On the 50th anniversary of this fatal date, the Nazi occupation of Hungary, the external and internal constraints that narrowed down the space of Hungarian politics after the World War I Treaty of Trianon are examined, along with attempts by Hungarian leaders to stay out of the new War beginning in September 1939.

MIKLÓS GYÖRFFY, novelist and literary historian, Budapest. *Remembering My Godfather: On Ferenc Farkas*. Ferenc Farkas, the scion of a well-to-do family of Transylvanian burghers, became a politician of the National Peasant Party, a friend and publishers of the Populist writers, and a patron of the arts in the Thirties. After 1948, he retires from politics, becoming General Secretary for the briefly resuscitated Party during the revolution of 1956. A uniquely colourful person of great integrity, he died in internal exile in 1965.

LÍVIA MOHÁS, novelist and psychologist, Budapest. *On the Royal Way of Dreams*. Analysis of the dreams of two adult women patients. After childhood with an alcoholic mother, early sexual emancipation and prostitution, a young woman wants to begin anew, and has mother-dreams. Another woman, seeking psychological emancipation in the framework of her long marriage, has dreams connected with marriage.

ATTILA SZEPESI, poet, Budapest. *Crab Soup and Witches' Broom*. Meditations on the subject of the Nagyenyedi Demokritos (The Democritus of Nagyenyed), a 18th century compilation by József Hermányi Dienes on curiosities of contemporary life: figures, customs, festivities, tastes and colours.

Mourning. **GÁBOR CZAKÓ**, novelist and essayist, Budapest, publishes a new piece from the *Hungarian Horror Tales* series of short grotesque stories, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

1% *Metaphysics*. GYÖRGY SZABADOS has selected a passage from *Public Life, Confessions, Music Life* by Zoltán Kodály, about the plight of the gifted artist in the West and in the East.

Books and Events

LÁSZLÓ STURM. *The Challenge of Re-Founding*. In two recent books, literary historian András Görömbei seeks to re-define the ground of writing for Csoóri, Illyés and László Németh and contemporary writers, for whom the mother tongue, culture, literature and community are intimately intertwined. (*Csoóri Sándor*, Kalligram, Pozsony-Bratislava, 2003, and *Irodalom és nemzeti önismeret*, Nap Kiadó, Budapest, 2003.)

ATTILA SZEPESI wrote a spirited review of the essay book of the year 2002, Lajos Ambrus' *Arbour*, on a Transdanubian village of 450 souls, its sinking traditional Way of Life, its habits, its objects, its ways of cultivation, its stories. (*Lugas*, Kortárs Kiadó, Budapest, 2002).

LAJOS AMBRUS. *The Mednyánszky Novel*. At the 2003 retrospective exhibition of László Mednyánszky at the Hungarian National Gallery in Budapest, 469 works – 283 oil paintings – were shown, and at the same time the intimate diary of the artist was published for the first time. (*Mednyánszky László feljegyzései, 1877–1918*)

MIHÁLY KUBINSZKY. *The Railway Watch-box*. Our architecture columnist writes on a book on these characteristic buildings of the 19th century, their rural architectural solutions and the railway-men working and living in them (Gyula Lovas, *A bakterház*, MÁV Rt., Budapest, 2003).

KATALIN METZ. *An Unbridled Dramatism*. The Hungarian State Opera House in Budapest staged a performance of one of the major works of Czech composer Leos Janacek, *Jenufa* (1903), with Éva Marton singing the main role.

KLÁRA TÓTH. *Deeply Kept Secrets*. In the prizewinning film of the recent Hungarian Film Festival of 2004, Géza Bőszörményi and his daughter Zsuzsa, follow the story of a 18 year old girl who bears her child for money paid by would-be foster parents.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Paroxysms of Activity.* In our review of domestic affairs, the hectic helplessness of Péter Medgyessy's government is discussed.

GYÖRGY GYULAI. *Hamburg – a Model for Europe?* On the sweeping conservative victory at the elections of Hamburg.

GYULA KODOLÁNYI. *American Foreign Policy and the Election Campaign.* George W. Bush brought a change in the style and content of American foreign policy, also with regard to its international base. Democratic candidate John Kerry criticizes the new line, but the elections are unlikely to be decided by this issue unless the situation in Iraq turns for the worse.

PÉTER Á. BOD. In his regular column on economics, the former Chairman of the Hungarian National Bank writes on current Hungarian macroeconomic issues.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated with paintings and drawings by László Mednyánszky.

E SZÁMUNK SZERZŐI

AMBRUS LAJOS (1950, Gyula): író, szerkesztő. 1983– az *Életünk* szerkesztője, 1987–94 főszerkesztő-helyettese. 1994– a *Kortárs* esszé- és prózarovat vezetője. Bölöni-díj (1989). F. m.: *Eldorádó* (regény, 1988), *Szókalauz* (esszék, 1996), *Lugas* (esszék, 2002).

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbien-nálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem tan-székvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Fe-rencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszó-tár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Fe-rencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ (1925, Budapest): szociológus. 1975– az MTA Szociológiai Intézet munkatársa, 1983–1988 igazgatója. Széchenyi-díj (1994). A szociológiai tudomá-nyok kandidátusa (1974), doktora (1982). 1993–2001 az MTA

levelező tagja, 2001– tagja. F. m.: *Családszociológiai problémák* (1979), *A házastársi konfliktusok szociológiája* (1985).

DELSOL, CHANTAL (1947): filozófus, publicista, az Európai Tanulmányok Központjának vezetője a Marne La Vallée-i egyetemen. Sűrűn jelennek meg sikeres könyvei a mai ideológia és politika kérdéseiről, jól ismeri Kelet-Közép-Európát. F. m.: *L'Etat subsidiaire* (1993), *Le souci contemporain* (1994), *Historie des idées politiques l' Europe centrale* (1998), *Eloge de la singularité* (2000).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000), *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író*. In *memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002).

GYÓRFFY MIKLÓS (1942, Budapest): író, műfordító, irodalomtörténész. 1972– az Európa Könyvkiadó szerkesztője, 1978– az ELTE BTK összehasonlító irodalomtudományi tanszék adjunktusa, majd docense. Az irodalomtudomány kandidátusa, 1992, az Év Könyve-díj, 1999. F. M.: *A férfikor nyara* (regény, 1987), *Új magyar prózaszemle. Nyolcvanas évek* (1992), *A német irodalom rövid története* (1995), *A magyar játékfilm a kilencvenes években és más tanulmányok* (2001).

GYULAI GYÖRGY (1965, Budapest): a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen tanult. Agrárgazdaság és szociológiai kutatásokat végzett Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában és Bácskában.

HERCZEGH GÉZA (1928, Nagykapos – Szlovákia): jogász, akadémikus. 1993-tól az ENSZ Hágai Nemzetközi Bíróságának tagja. F. m.: *A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog* (1962), *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése* (1981), *Magyarország külpolitikája 896–1919* (1987), *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig* (1999).

HORÁNYI KÁROLY (1960, Budapest): író. Az MTA könyvtára és a Miskolci Egyetemen működő Szabó Lőrinc Kutatóhely munkatársa. Versei és tanulmányai különböző folyóiratokban jelentek meg. Sajtó alá rendezte Kodolányi János és Szabó Lőrinc levelezését *Ne panaszkod a magányodat!* címen (2002). *Eredet és jelkép* címen a közeljövőben jelenik meg Kodolányi János munkásságáról szóló könyve.

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a Magyar Szemle főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. József Attila-díj (2002). F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk. 1984), (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaurszárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötétrel* (összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (esszék, 2003).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím.

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

MOHÁS LÍVIA (1928, Bogács): pszichológus, író. F. m.: *Az oroszlanos kert* (regény, 1981), *Zuhog, zuhog a hó* (regény, 1983), *Rókavadászat* (regény, 1985), *Ki tudja, mi a siker?* (1986), *Imre és Irén* (regény, 1987), *Kölyök a júdásfa alatt* (regény, 1988), *Álmodj, krokodil!* (regény, 1990), *Író olvasónapló* (1995), *Theodora* (regény, 1995), *Iustinianus* (regény, 2000), *A váltakozó idő* (2001), *Jessze fája* (regény, 2003).

PETRIK BÉLA (1965, Budapest): ügyvéd. A népi mozgalommal foglalkozó írásai az *Új Látóhatárban*, a *Hitelben*, az *Életünkben* és a *Magyar Szemlében* jelentek meg.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma. F. m.: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélés-módok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában* (2000)

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. 1970 óta jelennek meg kötetei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Szél-torony* (válogatott versek, 1999), *A béka kertje* (esszék, 2001), *Tündérek és katonák* (esszék, 2002), *Képmutogató* (szonettek, 2002). József Attila-díj: 1980, Weöres Sándor-díj (2000).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számtalan újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-émlékéremmel tüntették ki. 2001-ben jelent meg az Esterházy Alízzal közösen szerkesztett *Esterházy János Emlékkönyv*. 2002-ben jelent meg – Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös – tanulmány- és cikkválogatása, *A demokrácia fellegvárának építői*.

MAGYAR NAPLÓ

A *Magyar Napló* áprilisi vendégével, Nagy Gábor költővel Ekler Andrea készített interjút. Az Európai Figyelő a mai osztrák irodalomból nyújt válogatást. A számban mások mellett Dobai Péter, Nagy Gáspár, Serfőző Simon versei, Borbély László és Léka Géza prózája szerepelnek. Harmati Gergely Schéner Mihályról, Alföldi Jenő Akhilleusz pajzsáról írt esszét. Papp Endre Ferenczes István *Bacchatio Transsylvanica* válogatott kötetéről publikál kritikát. Az érettségi és felvételi előkészítő VIII. része tudáspróbával, próbafelvétellel folytatódik, Czece Enikő *A kötelezőn innen és túl – gyermek- és ifjúsági irodalom az iskolában* című konferenciáról tudósít, Somos Béla határok fölötti magyar irodalomtörténetében Dsida Jenő, Fábry Zoltán, valamint a két világháború közötti felvidéki szerzők: Győry Dezső, Forbáth Imre, Vozári Dezső és Sáfáry László portréja olvasható.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI
HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi tér; Buka-
rest Étterem, lapüzlet; Újpest, Ár-
pád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó
utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüz-
let; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., közlőnybolt;
Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet;
Móricz Zsigmond körtér, 6-os vil-
lamos végállomása; 114. postahiva-
tal; Moszkva tér, Gomba; Őrs ve-
zér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: ATLANTISZ KÖNYVSZI-
GET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek te-
re 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., And-
rássy út 45.); LITEA KÖNYVES-
BOLT (I., Hess András tér 4.);
CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSI-
RIS KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVES-
BOLT (I., Krisztina krt. 24.);
BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII.
Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ
könyvesboltjában (II., Margit u. 1.)
korábbi számaink is kaphatók.

GRANASZTÓI GYÖRGY
MI TÖRTÉNIK ITT?

M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

Bolti ára 2300.– Ft

Mi az, ami átbillent a Bush-politikában – és annak megítélésében – a láthatatlan határok túloldalára? A kétségtelen amerikai dominancia ma egyeduralmi törekvésnek látszik, az érdekek és az igazság makacs követése a nemzetközi jog felrúgásának, a határozottság zsarolásnak, az önbizalom ön-hittségnek – nem kell folytatnom, mindenki ismeri a sort. Az érem másik oldala pedig azt mutatja, hogy a Bush-csapat a szövetségesi kritikát gyakran támadásnak veszi, az óvatos intéseket hűtlenségnek. Amerika szerepét a Bush-csapat olyan világtörténelmi színpadon ábrázolja, ahol csak jók és rosszak vannak, és a díszlet fekete-fehér – holott világos a játékban az érdekek szerepe is.

Európaiak többnyire nem értik ennek a politikának az érzelmi hátterét, gyökereit. Pedig Bush elnök ehhez a külpolitikához, ehhez a világlátáshoz hatalmas támogatást kapott a választóktól 2001. szeptember 11-től kezdve, s ez a támogatás, bár egyre csökken, máig tart. Az iraki inváziót például John Kerry is megszavazta a szenátusban annak idején. Az iraki háború indokoltságáról kevés vita van ma Amerikában. A lejátzás mikéntje a vita tárgya.

KODOLÁNYI GYULA

9 771216 623000